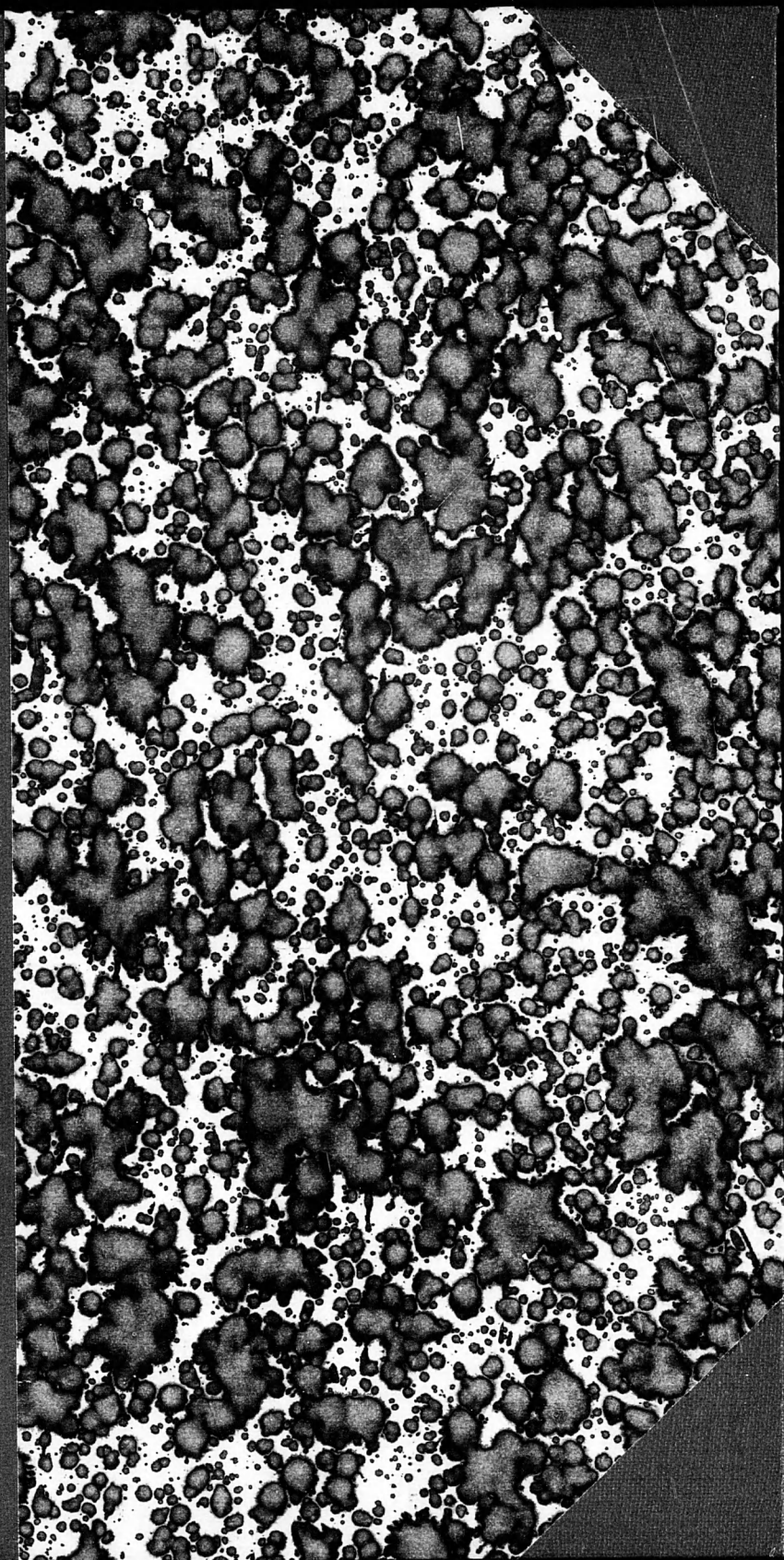
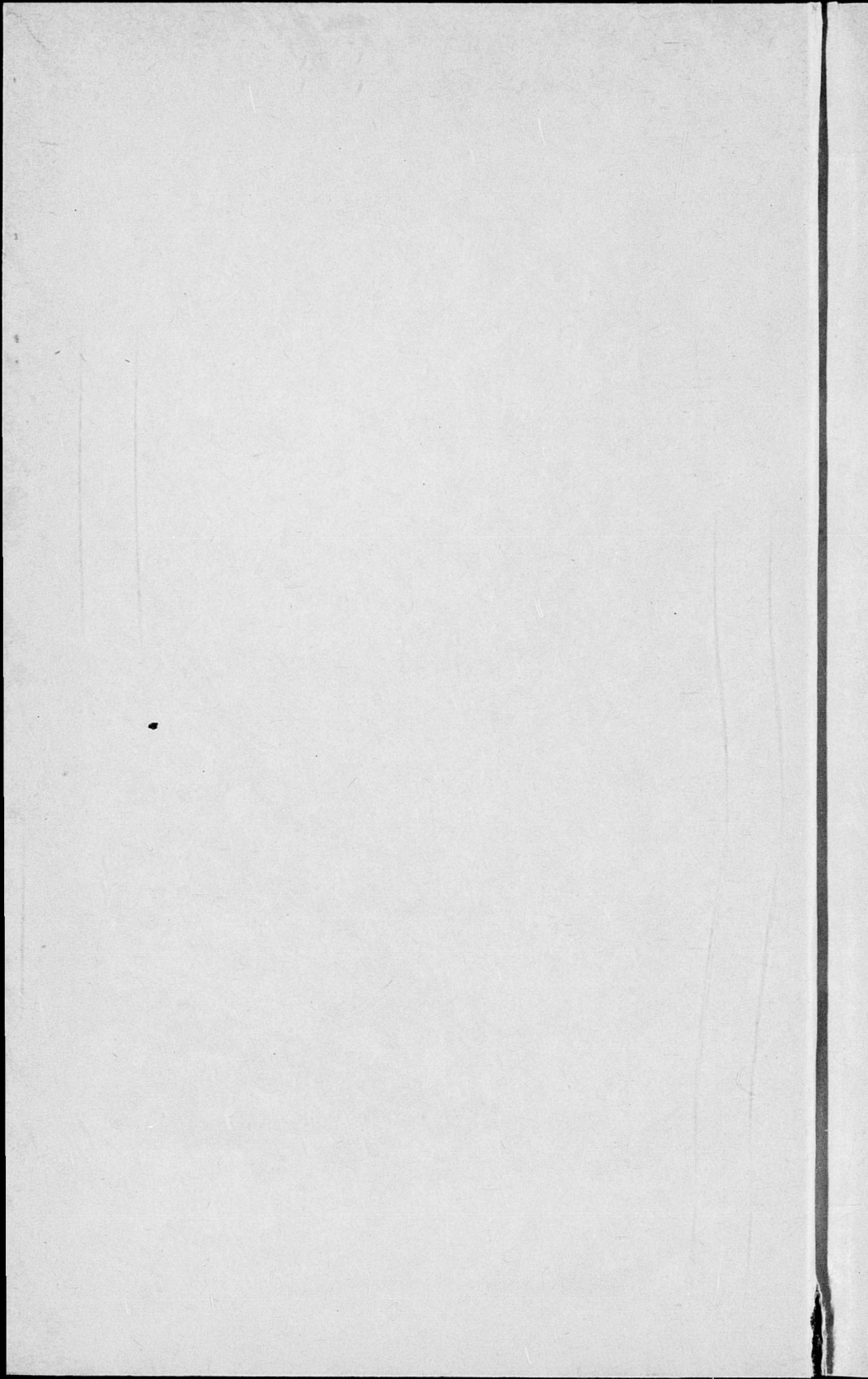
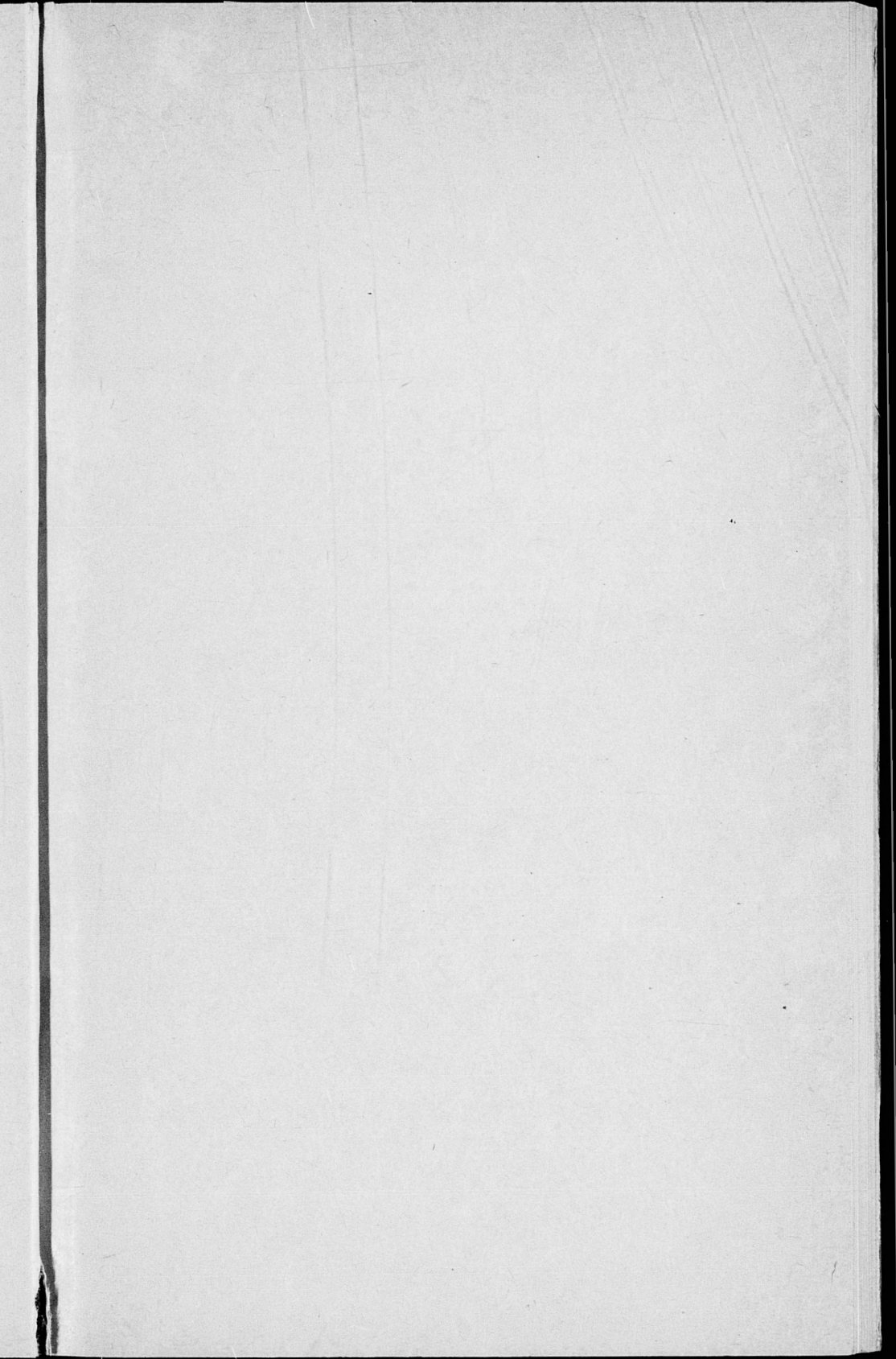
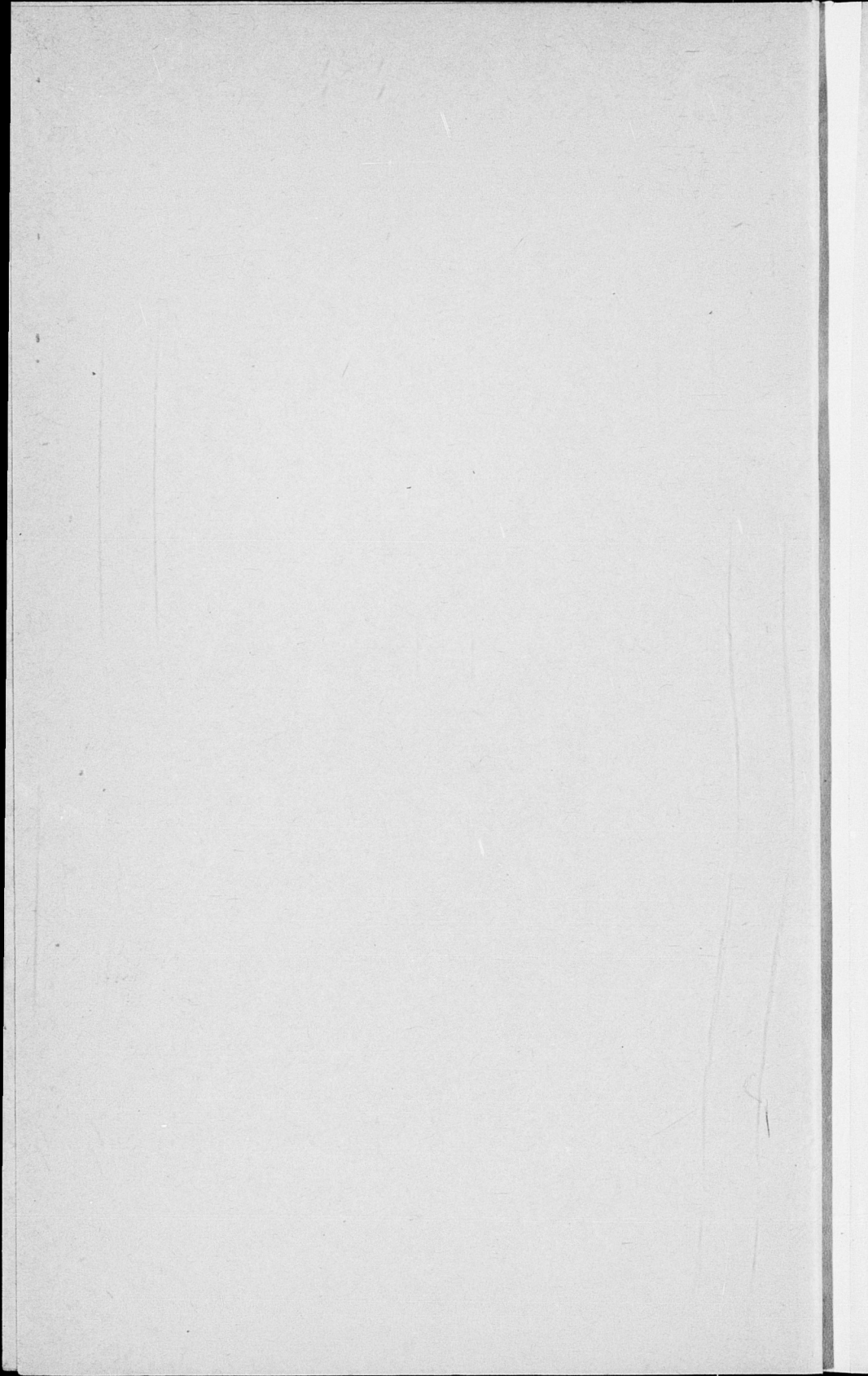

R

244 C. 26

244 C 26.

Dankbaar maar niet voldaan.

BESCHOUWINGEN OVER EN NAAR AANLEIDING

VAN HET

„TRACTAAT VAN DE REFORMATIE DER KERKEN”

VAN

D^R. A. KUYPER,

DOOR

G. G. GIJBEN.

KAMPEN. — J. H. BOS. — 1884.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

SNELPERSDRUK VAN G. PH. ZALSMAN.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0740 1726

VOORREDE.

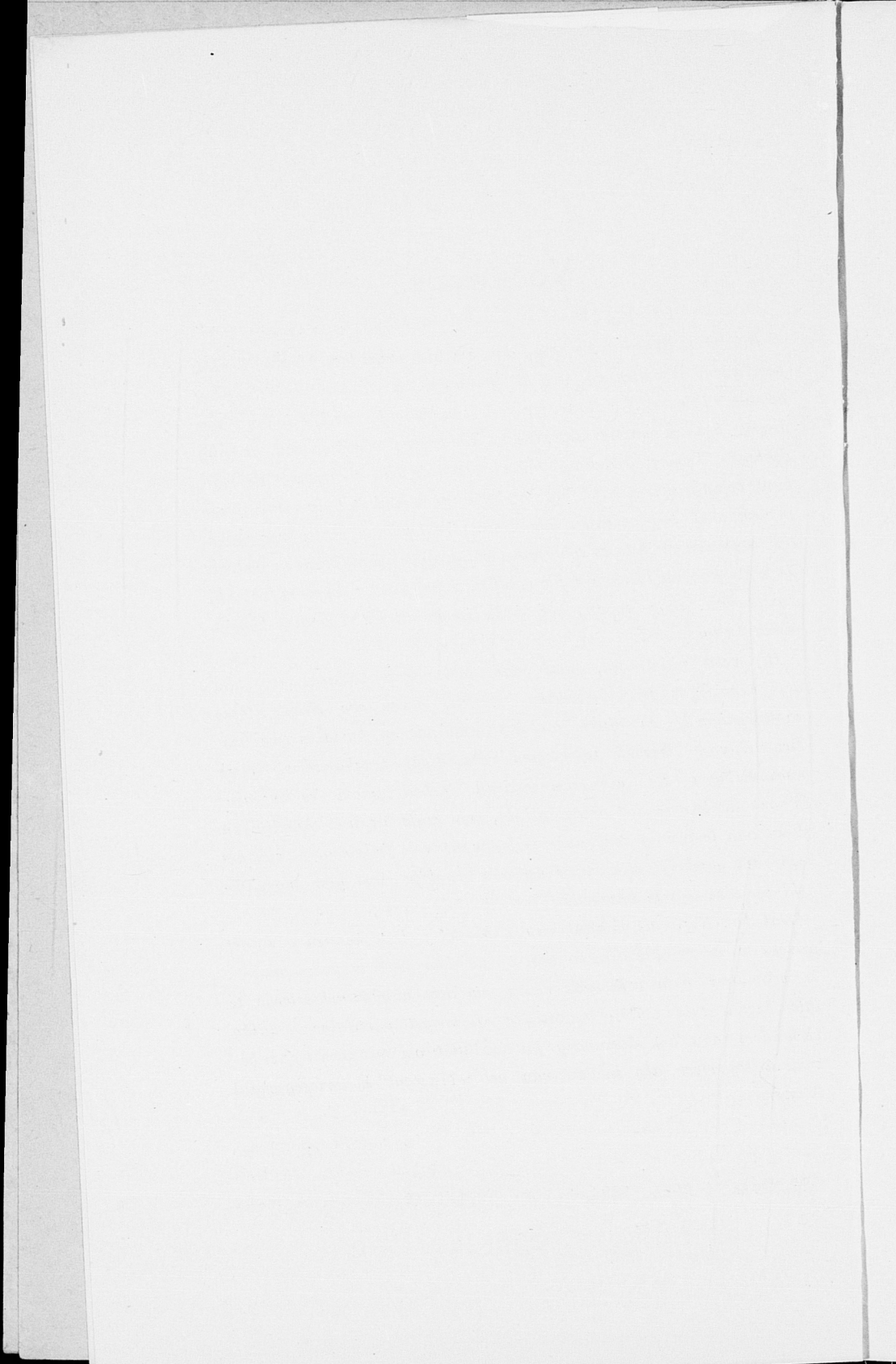
Bij het stellen van het stuk, dat we hier onzen lezers bescheidenlijk aanbieden, beoogden we niet het geven van een volledige critiek op het geheele »Tractaat.» Daarvoor toch zouden wij deszelfs inhoud nog dieper hebben moeten ontleden en zoude ons schrijven een omvang gekregen hebben, die geheel buiten evenredigheid stond met de mate van belangstelling, die het kerkelijk vraagstuk tot dusverre onzen protestanten landgenooten inboezemt. Wij wilden echter voornamelijk onszelf en anderen zoo goed doenlijk op de hoogte brengen omtrent de tegenwoordige bedoelingen van den Schrijver in zake de reformatie der kerken, voor zoover deze bedoelingen uit het Tractaat konden worden opgespoord.

Bij vele uittalingen, die onze instemming hadden, en die wij van bijzondere beteekenis achtten, gaven we slechts losse aantekeningen, en alleen op die hoofdpunten, waarin we met Dr. Kuyper meenen te moeten verschillen, trachtten wij onze beschouwingen tot een welgeordend geheel saam te voegen. Is ons dit laatste niet overal gelukt, men wijte het niet dadelijk en alleen aan te weinig zorg onzerzijds, want vele fragmenten, van het besproken geschrift zijn, naar het ons toeschijnt, met geen mogelijkheid op ééne lijn te brengen.

Dat Dr. K. in de Heraut van 2 Maart j. l. te kennen gaf, niet anders te willen polemiseeren dan op de door hem verkozen punten, is voor ons geen voldoende reden, om deze uitgave achterwege te laten, want zulk eene onmannelijke of hoogst partijdige houding verhindert aan het deskundig publiek niet om met ernst onze bezwaren tegenover den inhoud van het »Tractaat» in de weegschaal te werpen.

G.

MONSTER, 4 Maart 1884.

In de maand November 1883 verscheen er van de hand van Dr. A. Kuyper, bij gelegenheid van den vierhonderd-jarigen gedenkdag van Luther's geboorte een »Tractaat van de Reformatie der Kerken.» Volgens de voorrede bedoelt dit werk het geven van een openlijk huldeblijk aan de nagedachtenis van den grooten Hervormer. Die nagedachtenis achtte Dr. K. volgens oud en algemeen gebruik niet waardiger te kunnen eeren, dan door een Tractaat te schrijven over datgene wat in het leven en optreden van Luther op den voorgrond stond, en in een lange voorrede zette hij uiteen, waarom de groote Duitsche hervormer thans weer als een getuige onder ons volk dient gesteld te worden.

Het Tractaat zelf is een vrij uitgebreid werk, 204 bladzijden groot, verdeeld in vier hoofdstukken en onderverdeeld in 65 paragrafen; een boek, hetwelk van ernstige en langdurige studie getuigt, en waarin de Schrijver niet slechts breed uitweidt over de vorming, misvorming en hervorming van Christelijke kerken in het algemeen, doch waarin hij ook speciaal omtrent de reformatie, waarop de geloovigen in de Ned. Herv. kerk het behooren toe te leggen, zijne denkbeelden en voorstellen ontwikkelt, en aan het oordeel zijner broederen onderwerpt.

Er is zeer zeker veel in dit geschrift, hetwelk aantrekt en boeit, veel waaruit ook de niet-leden der Ned. Herv. kerk heel wat kunnen leeren. Daarom, vooral *in zooverre het werk eene algemeene strekking heeft*, houdt het recht op onze waardeering en bieden wij aan Dr. Kuyper onzen welgemeenden dank voor hetgeen hij ons »met uitwoekering zijner vrije uren» in betrekking tot de beginselen en de toepassing van het gereformeerde kerkrecht als in een voor-

loopig handboek heeft aangeboden. En het is ons hartelijk verlangen, dat zeer velen, door nauwgezette overweging van Dr. K.'s geschrift, van den Heere, die alleen wonderen doet, verwakkerd mogen worden om met vaste hand het reeds zoo lang verwaarloosde werk der Reformatie aan te grijpen en door te zetten met onoverwinnelijken geloofsmoed.

Evenwel, al vermelden wij gaarne een aantal paragrafen van het boek onvoorwaardelijk met lof, toch hebben wij tegen vele uitspraken onze ernstige bezwaren. Dr. K.'s historische voorstelling van de Reformatie uit de 16e eeuw, en, in verband daarmede, zijne teekening van den langen, misschien meer dan *levenslangen* weg, dien de geloovigen te volgen hebben, ten einde naar zijne meening weer op gereformeerden bodem te komen, is m. i. niet vrij van gevaarlijke toevoegingen en inmengselen. Wij zeggen dit met bescheidenheid, doch tevens met ernst.

Naast den warmen ijveraar, die bezig is zijnen broederen de kiemen en de ontwikkeling van het wezen der kerk te schetsen, de verschillende storingen in het kerkelijke leven te behandelen en de middelen tot genezing van ziekten en wonden aan te wijzen; naast den plechtigen uitroeper of verkondiger van dringend noodzakelijk kerkherstel, door schuldbelijdenis, persoonlijke bekeering en Verbondsvernieuwing met den Allerhoogste, door reformatie in huisgezinnen en broederkringen, maar ook door breuke met de bestaande kerkelijke organisatie onder de Hervormden van het Ned. Genootschap, — treedt hier in vooral niet minder duidelijke gestalte de pleitredenaar voor ons, die op eene meer vernuftige en bewegelijke dan overtuigende wijze het lijdelijk gedrag der gereformeerde partij in de Herv. kerk tracht te rechtvaardigen. Men zie b. v. bladz. 30, 31, 88, 111, 134, 141, 142, 164, 172—177 en 179. Onder de generale betoogen komt de Herv. kerk van Nederland er gedurig zoo zachtens bij (blz. 19, 59, 76, 79, 112.)

Wij willen dan ook de vrijheid nemen in beleefden vorm onze opmerkingen, vragen en klachten bij Dr. Kuypers in te brengen, tegen datgene wat o. i. min juist getraceerd is, en er onze gevoelens tegenover plaatsen.

Zullen wij echter vooraf nog opzettelijk eene menigte volzinnen uit het Tractaat saamlezen, die bekoren en roeren door rijkdom van inhoud en sierlijkheid van vorm? Maar immers, de hooggeachte Schrijver heeft reeds sinds jaren onder het Nederlandsche volk geleefd. Zijne denk- en werkracht en zijne kunstvaardigheid worden alom in den lande voor zeer vereerenswaardig gehouden en hebben voorwaar onzen lof niet noodig.

Toch wenschen wij nog eenige bladzijden te noemen, die ons bijzonder aangenaam aandeden.

Wij vonden nl. vooral schoone grepen in zijne bemerkingen over het gewicht van de zuivere bediening van Gods Woord (bl. 9—10); over de werking van Christus in zijne kerk (bl. 16—18); over de waarde van een goeden kerkstaat en de noodzakelijkheid van deszelfs onderhouding (bl. 39—41); over de waarneming der ambten (bl. 43—44 en 60); over de verschillende stelsels van kerkregeering (blz. 44—52); over het kerkelijk gezag (bl. 52—53); over de toebediening der genademiddelen en de uitoefening der kerkelijke tucht (bl. 72—75); over doleerende kerken in tegenstelling met de lamenteerende (bl. 89); over de oorzaken voor de deformatie der kerke Christi en de schuld der geloovigen daaraan (bl. 90—93); over de gedurige *verbreking van het evenwicht* in de belijdenis (bl. 99); over de deformatie in de ambtsdragers (bl. 102), in de tucht (bl. 106), in het werk der barmhartigheid (bl. 107 en 108); over de genade, die er in eene misvormde kerk voor de bedienaren des Woords noodig is om getrouw te worden (bl. 153); over de zegepraal, die er aan de getrouwheid verbonden is (bl. 159); over het verschil tusschen re-

formatie en revolutie (bl. 182—185) en over nog eenige andere zaken.

Dat Dr. K. met zijn Tractaat vaak in de gereformeerde richting koers wil zetten, blijkt ook uit vele *harde waarheden*, die hij aan zijne broederen in de Hervormde kerk voordraagt, en die wij vinden b. v. op bl. 40, 42, 76, 80, 81, 89, 120, 138, 141, 144, 149, 195, enz.

Laat ons er eenige proeven van mogen geven.

Bl. 15: »Op aarde komt slechts zooveel van de kerke Gods aan het licht als in haar uitwendige gestalte die *altoos durende, actieve werking van Christus* doorstraalt en gezien wordt.” — Zoo is het. Het inwendig geloof en de uitwendige orde, of, wil men liever, de belijdenis des harten en de belijdenis in haar kerkelijk bindend karakter moeten wij wel onderscheiden, zoo wij ons zelven en anderen niet willen verwarren. Met schimmen en schijnbeelden na te jagen komen wij niet verder. Het is daarom de taak der gereformeerde broederen in de Herv. kerk om mede te werken aan het openbaar maken van Christus' kerk, welke onder hen nu nog geene zichtbare gestalte heeft.

Op bl. 27 velt Dr. K. ook een hard oordeel over de gereformeerden in de geseculariseerde Hervormde kerk, als hij zegt, dat de kerk zich eerst dan in het zichtbare openbaart, bijaldien de schare der geloovigen in gehoorzaamheid aan het Woord haar aandrift (van de gemeenschap der heiligen) tot een resultaat brengt. Want, waar ergens betoont men nu in de kerkregeering en de sacramentsbediening die gehoorzaamheid?

Op blz. 31 lezen wij, dat Dr. K. in het allerminste niet bedoelt, dat elke kerk, hoe ontredderd ook, nogtans kerk zoude blijven, zoolang er nog maar enkele kinderen Gods lijdelijk in haar verkeerren . . . En uit welke *dad*en hebben de kinderen Gods in de Herv. kerk de kracht van hun geloof doen uitkomen, en getoond, dat zij *niet* lijdelijk willen zijn.

Op blz. 40 staat geschreven, dat de kerk in het zichtbare geen band heeft dan in onderlinge overeenstemming En nu, waarin wordt die overeenstemming in de Herv. kerk gevorderd en betoond? In het gehoorzamen der reglementen of in het aanhangen van de belijdenis?

Doch wij gaan verder.

Blz. 48 geeft te lezen: »Het confoederatieve gezag van Classes en Synode mag intusschen nimmer het karakter der kerk als een kerk der geloovigen krachtens de uitverkiezing vernietigen. Van daar als derde kenmerk (van gereformeerde kerkregeering) het optreden van de presbyters of ouderlingen en van de diakenen als vertegenwoordigers van de geloovigen, en alle suprematie van het clericalisme afsnijddend" . . . Maar, indien nu het ouderlingschap tot een schijnambt is verlaagd, zooals in het Hervormd genootschap, indien de presbyters onder den predikstoel en bij de sacramentsbediening slechts als figuranten aanwezig zijn, wat dan! Wordt er dan het karakter der kerk als eene kerk der geloovigen niet objectief mede vernietigd?

Op blz. 51, over het Collegiaal systeem van kerkregeering handelende, hetwelk het gezag van Christus loslaat en alle autoriteit aan den vrijen wil der leden toekent, die metahelpt plus één beslissen, zoodat daarmede het specifiek Christelijk karakter geheel prijsgegeven is, mengt Dr. K. deze woorden in: »Is die helpt plus één voor Jezus; welnu, dan behoudt de kerk haar Christelijk karakter, (?) maar ook, valt het anders uit, dan is dezelfde kerk allicht morgen 't zij Joodsch of Mahomedaansch."

Wij schrijven hier de vraag achter: Geldt er in de Hervormde gemeenten dan soms een ander stelsel? Worden daar de geschillen niet beslecht onder den invloed van politieke stemmingen in plaats van met geestelijke wapenen? En zoo ja, is dan ook daar het specifiek Christelijk karakter der kerk niet uitgewischt? »Geen kerk,"

zegt O. Funcke (Christelijke zielszorg blz. XII), »waarin ja en neen gelijk recht hebben, kan bestaan.”

Op blz. 53, waar Dr. K. van het gezag van Christus gewaagt, dat Hij middellijk door de ambtsdragers uitoeft, lezen wij : »Gelijk nu het oor ophoudt te hooren en het oog ophoudt te zien, als de persoon, wiens dat oor en dat oog is, zijn bewustheid verliest, zoo kunnen ook die organen van het ambt geen geestelijke functie meer doen, zoodra de kerk zelve verstijft of inslaapt.” Wij vragen : heeft ook de Herv. kerk, of wil men liever, hebben de Hervormde gemeenten heur bewustzijn als ware kerken van Christus niet verloren en zijn ze als zoodanig niet verstijfd ? En, zoo dit niet wel geloochend kan worden, is dan met Dr. K.'s uitspraak omtrent de organen geene ontzettende waarheid met opzicht tot de predikanten, onderlingen en diakenen in die kerken vermeld ? Voorzeker, zij kunnen, voor zoover zij wedergeboren en bekeerd zijn, wel *geestelijk* voor zichzelf zien, maar *niet* als organen van de plaatselijke kerkgestalten. Hunne prediking en leiding hebben groote waarde, omdat zij als geloovigen organen, zijn van het mystieke lichaam van Christus, uit wien alle kerkelijk gezag afvloeit. Doch alleen waarde in *potentiëelen* zin. Naar het *hoe* en het *waarom* van hun arbeid moet gij niet vragen. Zij zijn geen vrije instrumenten en organen, die vrijelijk openbaren, wat er in het lichaam van Christus omgaat ; maar het zijn *afgebonden* leden, die in de zichtbare Hervormde kerk alleen als organen van de reglementenheerschappij functioneeren en op valsche, onnatuurlijke wijze heen en weer geslingerd worden in de collegiale koorden. De »gewaarwording van anders ongekende tegenwoordigheid des Heeren” (blz. 16) zoude daarom ook onvergelykelijk veel machtiger kunnen zijn, indien de genademiddelen niet langer *individueel*, maar *centraal kerkelijk* werden toebediend. En dat men nu *evenwel* een betrekkelijk genot smaakt, kan daaruit verklaard worden, dat de bijbelschrij-

vers nog naleven in hun onvergankelijken arbeid en nog *blijven* spreken tot het hart der uitverkorenen (blz. 17.) De groote fout schuilt echter hierin, dat men tot schade van het kerkelijk leven het ideale optreden van het ambt aller geloovigen *anticipeert*. Men schuift Gods instelling van wettig door *gemeenten* geroepene leeraren op zijde, welke instelling om der zonde wil noodzakelijk is, tot de volmaking der heiligen, tot opbouwning van het lichaam van Christus (Efz. 4), en men miskent alzoo het gevaar om zonder gemeentelijke, kerkelijke leiding, *gelijk een vloed bewogen en omgevoerd te worden met allen wind der leer en om door list tot dwaling te geraken*.

De diepste grond van het verzaken der belijdenis en mitsdien van alle orde in de kerk is alzoo een loochening van de verwoesting, die de zonde in deze wereld bracht.

Op blz. 77 zegt Dr. K.: »Eenheid van belijdenis is de onmisbare grondslag, waarop alle kerkelijke correspondentie, en dus ook alle kerkverband moet staan. De mogelijkheid en verplichting tot correspondentie ontstaat dan eerst, als in andere plaatsen de kerke Christi tot herkenbare openbaring is gekomen.» Hiermede wordt het aan alle Hervormde broeders, die slechts aandachtig willen lezen, duidelijk gemaakt, waarom de christelijke gereformeerden in geen kerkelijk verband met hen kunnen treden. De christelijke gereformeerden zouden die correspondentie, *des gevraagd*, zeker wel niet weigeren uit voorliefde tot valsche collegiale denkbeelden (gelijk het geschrevene op blz. 199 misschien doet gelooven), doch alleen omdat het kerkverband in de Herv. kerk *van dien verderfelijken aard is*, dat de kerken er officiëel en finaal mede op tegenschriftuurlijke grondslagen getrokken werden. Bij dat kerkverband staat niet de verzorging der Belijdenis op den voorgrond, zooals Dr. K. bij goede kerkelijke samenwerking eischt (blz. 78), maar wel de handhaving der bestuursmacht. En nog geen enkele Herv. gemeente sneed den band door met

die andere plaatselijke kerken, welke de gaarne heiliglijk levende belijders hebben vervolgd. Geen enkele gemeente wierp het net van haar leden af, hoewel men meer en meer in de strikken van dat net verward geraakte, en niettegenstaande het geen enkelen tred op den weg van goede kerkregeering veroorloofde. Ziedaar het dringende beletsel voor het weer toemuren der bresse (blz. 143).

Op blz. 80 lezen wij: »De Evangelisatie moet uitsluitend ten doel hebben: de uitbreiding der kerk in de plaatsen waar ze gevestigd is, en behoort zich uit te strekken tot Joden en Heidenen, tot niets geloovenden en bijgeloovigen. De prediking van het Evangelie aan gedoopten *is* geen Evangelisatie maar catechisatie.” Hieruit kan men afleiden, hoe weinig *geestelijke* waarde de vele medewerkers aan onze tegenwoordige Evangelisatiën aan hun lidmaatschap van de »Groote” kerk hechten, die zij nog altijd zoo gaarne de hunne noemen, ofschoon zij de samenkomsten in de gebouwen van die kerk tot *zóólang* ontwijken als er geen predikanten optreden, die zij rechtzinnig achten. Zoude zulk een gedrag wel iets anders zijn dan *bedekte* en halfslachtige afscheiding?

Als Dr. K. op blz. 101 gezegd heeft, dat er in de kerke Christi wel onheiligheden kunnen zijn, mits *aan het heilige onderworpen*, laat hij volgen: »Maar keert die verhouding om en krijgt door kentering van het rad het onheilige den boventoon, om het heilige ten onder te houden, dan heeft men een vergadering van goddeloozen in plaats van een vergadering van godvruchtigen om zich, en ontstaat er voor het leven der kerk doodelijk gevaar.” En immers, blijkens alle proceduren sedert 1816 *is* in de Herv. kerk bedoelde verhouding omgekeerd, *is* de kentering sedert lang ingetreden, *heeft* dus het onheilige den boventoon en *houdt* het heilige *werkelijk* ten onder. Want wel strijden een aantal leden tegen die misstanden, doch alleen met woorden en tot ons leedwezen nog niet met *dadén*; dus niet met

genoegzamen ernst. Daarom zouden wij ook zeggen, niet alleen dat die kerk in groot gevaar verkeert, maar tevens dat ze geheel in verkeerden zin is omgezet.

Op blz. 111 staat: »Sectarisme namelijk drijft elke groep reeds in de kerk van Christus, die een aparten kring formeert en daarvoor een ander middelpunt koos, dan het middelpunt der kerk zelve." Leefden dus de »gereformeerden" maar in kerken, welke zich autuëel als kerken van Christus openbaarden, dan dreven zij geen sectarisme. Nu zij evenwel in een kerkelijke gemeenschap blijven, die een aantal bestuursreglementen tot *eenig* hoog verheven middelpunt heeft, blijft althans de schijn aan hen kleven, dat dit *wel* het geval is, en dat zij met de perfectionisten en de ethischen gelijk staan in het volgen van *aparte* meeningen. Dr. K. heeft dit ongetwijfeld begrepen, want bij het zoo-even geciteerde voegt hij nog dit: »Een groep, om dat middelpunt (Christus) in de kerk, tijdelijk tegen de kerk, geformeerd, blijft kerkelijk en mag nooit sectarisch genoemd." Goed, wij zouden deze woorden terstond onderschrijven, als de »gereformeerden" dan ook maar openlijk met daden gingen toonen, dat zij zich *tegen* de kerk stelden, en slechts ophielden met het gehoorzamen aan de onbijbelsche kerkelijke reglementen. Hunne geloofsgenooten uit de 17e eeuw handelden dan ook gansch anders. Van hen meldt de historie, dat zij zich algemeen, ook in de steden, *op kerkelijke manier* afzonderden bij hun eeredienst. In 's Gravenhage b. v. hadden de remonstranten en de contra-remonstranten aparte kerkgebouwen, en te Amsterdam moesten de remonstranten maar zien, dat zij in een gehuurden spijker te recht kwamen. Op die wijze werd de scheiding in de groote gemeenten *palpabel* en had zij macht om geregeld door te werken. Maar tegenwoordig doen dezelfde predikstoelen voor mannen van allerlei kleur en richting dienst en blijven de »gereformeerden" in hunne vergaderingen het voorzitterschap en de werking des Heiligen

Geestes wederstaan, doordien zij mede stemrecht verleen en aan de ongeloo vigen en andersgeloovigen. Zoolang zij zulk eene aanhoudende vermenging toestaan en hulpe blijven bieden aan de Synodale macht, kunnen die vergaderingen door den H. Geest ook nooit tot een kerkelijke bestemming opgevoerd worden. (Zie blz. 120)

Op blz. 113, alwaar de rede over de valsche kerk gaat, zegt Dr. K., dat Satan gestadig er naar streeft om in eene bestaande kerk in te sluipen en om die kerk onder valschen schijn in haar tegendeel te veranderen, terwijl hij daartoe de kerk niet afbreekt, maar haar juist machtig maakt en haar heiligheden misbruikt. Doet deze omschrijving niet terstond denken aan de geheele vervormingsgeschiedenis van de »Groote" (machtig geworden) kerk sedert 1816, aan den bedriegelijken schijn van art. 11 A. R., aan het nieuwe onderteekeningformulier ¹⁾ en aan tal van droeve feiten, die daarmede samenhangen. En hebben wij geen recht om te vragen of ze niet met tientallen worden binnengelaten, de mannen, die zich als leeraren voordoen en die toch maar alleen in de *vacht* op lammeren gelijken?

Wat Dr. K. hier nu tusschen voegt, »dat zulk een valsche kerk dan bediend wordt door duivelen, maar van wier duivelenaard niets uitkomt, doordien zij zich voordoen als engelen des lichts" — dit achten wij er gerustelijk buiten te kunnen later. Wolven zijn wel gevaarlijk, vooral grijpende wolven, maar het zijn *geen* duivelen. De Roomsche kerk wordt evenmin als de Hervormde door *duivelen* bediend. Toch komt de *aard* der bedienaren in die beide »kerken" genoeg openbaar. En wij vragen: Zijn onze geliefde broeders niet inderdaad sedert langer dan een halve

¹⁾ Dr. K. zeide eens omtrent dit formulier, dat uit het slot er van de bedoeling bleek om den predikant van de kerk los te maken en hem om te gieten in een algemeen bevorderaar van hoogere, geestelijke belangen. (*Heraut*, 14 Jan. 1883.)

eeuw telkens en telkens weer bij de keel gegrepen, is hun het ademen niet bemoeielijkt en zijn hun heiligste gevoelens niet gekwetst? Neen, dat zal onze hooggeachte Schrijver toch niet ontkennen. Maar is dan niet de deformatie van vóór 1816 gebruikt, om na 1816 een satanische reglementaire contraformatie van de kerk in het leven te roepen? Is de belijdenis onzer vaderen omtrent de valsche kerk, welke Dr. K. op blz. 114 aanhaalt (en die ook in art. 29 onzer Belijdenis voorkomt) alzoo op de Herv. kerk niet toepasselijk?

Hiermede willen wij niet zeggen, dat elke kerkelijke handeling op zichzelf beschouwd, valsch zoude zijn. Verre van daar. Maar Dr. K. geeft ook zelf toe (blz. 114), dat de valsche kerk haar onderscheidene graden heeft, dat zij door groote of mindere listigheid van Satan kan geslingerd worden, dat ook de Roomsche kerken nog niet geheel en duurzaam van den H. Geest verlaten zijn (waarom ook Rome's doop wordt erkend) en dat de absoluut valsche kerk nog niet is gezien. (Over de tegenstelling van deze verklaringen o. a. met blz. 161, 162 en 176 spreken wij later.)

Blz. 122 en 123 lezen wij: »Zulk een bevochtigen van den hof des Heeren door dauw van Boven (bij geestelijke opwekking van het ingezonken gemeenteleven), zulk een overgieten van de beklemden met versche olie, zulk een doen schitteren van het gewaad des lofs voor een benauwden geest is dan aanstekelijk. Aanstekelijk als een vuur dat door vonk op vonk zich mededeelt. Het springt over van ziel op ziel, van huis op huis, van kerk op kerk.» Hoe schrill steekt deze schets af bij de doodschheid en slaperigheid welke de Herv. kerk in de werkelijkheid te zien en te tasten geeft, en die Dr. K. ook beschrijft op blz. 126.

Het is waar, gelukkig, in vele kringen is men nog bijzonder gezet op rechtzinnige prediking. Maar welk eene koelheid omtrent de kerkregeering in diezelfde kringen, wat weinig krachtige woeling tegen de reglementenheer-

schappij! Pas daarbij op, dat ge niet te veel met de »gereformeerden" over het kerkelijk geding spreekt, want dan loopt ge gevaar hen spoedig in hun eer te tasten. Helaas, het schijnt wel, dat velen zoo gestadig op het betere verleden van onze gereformeerde kerken turen, dat er schier geen tijd overblijft om ook eens te rekenen met het zondige *heden*. En hoorde men hier en daar al eens van een kleine tegenstribbeling, ach die strijd was als een ras voorbijtrekkende morgendaauw en weldra bogen zich de vermoeid geworden hoofden weder onder het revolutionaire juk!

Op blz. 128 treffen ons deze woorden: »Laten uitzielen of doorzielen is gansch geen methode, maar of plichtverzuim of het nietsdoen der machteloze wanhoop. De arts, die door laat zieken, neemt als arts zijn ontslag. En de vraag of, als men eenmaal medisch handelen wil, prediking van boete en bekeering volstaat, dan wel tot oefening van tucht en herziening der kerkorde moet worden voortgeschreden, hangt volstrekt niet van uw goedvinden af." Hiermede is inderdaad een kras oordeel geveld over hen, die men onder de Hervormde broederen voor kerkelijke genees- en heelmeeesters aanziet. Wij willen onze pen volstrekt niet in alsem doopen, maar Dr. K. zal ons zelf moeten bijvallen, als we zeggen, dat die artsen nog de rechte boetgezanten niet zijn, dat zij tot hiertoe veel te onpraktisch te werk gaan en zich te veel tot kamerstudie en tot het papier bepalen. Want hij wijst er op dezelfde bladzijde op, dat het ongehoorzaamheid aan Gods Woord en onverantwoordelijk is om dat Woord anderen alleen te prediken en inmiddels persoonlijk geen goede order op de zaken der kerk te stellen. En op blz. 137 brandmerkt hij opnieuw het doen der gereformeerden, als hij getuigt: »De echte boetgezant, die tot dit werk bekwaam is, zal er zoo aan toe staan, dat hij niets hoopt, eer verlenging van druk over zijn zonde voorziet, maar nogtans *uit loutere gehoorzaamheid* zelf handelt en anderen dwingt, (zeker altijd in zedelijken zin; lichamelijke

dwang zoude toch niet helpen!) om te handelen naar den Woorde Gods. En uit de terstond daarop volgende bladzijden (138—141) moeten de Herv. broederen noodwendig het rechtvaardig verwijt opvangen, dat zij nog het eerste beginsel der *gehoorzaamheid* op kerkelijk gebied niet verstaan, dat zij Gods majesteit schenden door actief of lijdelijk meêdoen aan kerkelijke ongehoorzaamheid ¹⁾, dat een beroep op de reglementen en de ingewortelde gewoonten hen niet kan verontschuldigen, en dat het oogenblik waarop de breuke met de organisatie der kerk (en goed opgevat wil dit zeggen: *met de kerk zelve*, in zoovere zij een valsche vertooning is) noodzakelijk werd, reeds lang gekomen is, dewijl de kerkelijke vergaderingen, van welke het geleidelijk herstel alleen kan uitgaan, inderdaad reeds sinds vele jaren het streven naar gehoorzaamheid aan den Heere hebben belet, zoodra en zoo dikwijls het uit daden te merken viel.

Op blz. 145 zegt Dr. K.: »Deze plicht (om zich los te maken van de medeschuld aan de ongehoorzaamheid van ontrouwe kerkeraden) komt het eerst en het eenvoudigst uit, door het niet ontvangen bij huisbezoek van leeraars of ouderlingen, die aan het Woord des Heeren ongehoorzaam zijn.” Brengen wij nu hiermede in wettig verband wat blz. 128 ons leert, t. w. dat predikers, die de taak der kerkregeering voortdurend ongedaan laten, aan het Woord »ongehoorzaam” zijn, dan is het klaar, dat de kinderen Gods in de Herv. kerk geen enkelen leeraar of ouderling ambtshalve mogen ontvangen. Dat is hard, en het dwingt hen om naar betere herders uit te zien, maar volgt het niet letterlijk uit de eigen woorden van Dr. K.? Zeer juist voegt hij er dan ook op blz. 146 bij: »dat men wel verre van te blijven staan bij het weigeren van huisbezoek, moet voortgaan tot een scheidend protest aan den kerkeraad.

¹⁾ Zie hierbij ook blz. 149 over de onderlinge verantwoordelijkheid der predikanten.

Blz. 161 brengt aan de Hervormde broeders weer een andere harde waarheid, althans een vermaning, waarmede zij wel eens tot zichzelf mogen inkeeren: »Het zou toch iets schrikkelijks zijn, indien wij en onze kinderen bleven voortleven in een kerk, waarvan de Heere Jezus aan zijn apostel getuigen zou: »Deze zijn een kerk van Satan, die zeggen, dat ze Gereformeerden zijn en zijn het niet, maar liegen!» Dr. K. houde het ons echter ten goede, dat wij hier weer op eene onjuistheid de aandacht vestigen. De Hervormden als zoodanig beweren niet *gereformeerd* te zijn. Het tegenwoordige, zondige spraakgebruik heeft aan het woord *Hervormd* een geheel andere beteekenis verbonden dan aan het woord gereformeerd, waardoor het zijne *kracht* verloor. Wij meenen dus, dat Dr. K., om met Openb. 2:9 klem op de gewetens zijner broeders te leggen, dat tekstvers aldus had moeten wijzigen: »Deze zijn een kerk van Satan, die zeggen dat zij Hervormden zijn en zijn het niet!» Want de gereformeerden zullen wel niet liegen als zij zeggen persoonlijk »gereformeerd» te zijn. Zij vormen dus volstrekt geen *afzonderlijke* kerk van Satan. Doch *kerkelijk* behooren zij alsnog tot de Hervormden, wier naam met het leven, dat zij leiden, *niet* overeenkomt.

Met eenige van Dr. Kuyper's voor de Hervormden zoo harde en toch zoo ware oordeelvellingen, is hunne kerk zelfs veroordeeld.

Op blz. 103 b. v. zegt hij, dat indien de belijdenis alleen als leuze geëerd wordt en men de formulieren alleen geschikt acht om voor de buitenstanders als herkenningsteeken dienst te doen, ofschoon men ze toch niet in rechten erkent en zelfs buiten het rechterlijk geding houdt, dit »ook vervalscht,» en zulks »dewijl men dan den schijn aanneemt van *wel* te belijden wat men in de binnenkamer bekend *niet* te belijden, althans niet zóó, dat men het op het hoogste terrein (van het *recht*) laat gelden.» Dat nu zulk eene deformatie eerst nog *leidt tot* belijdeniskrankheid in haar

meest acuten vorm, zien wij niet in. Leeft men op de door hem beschreven wijze met de belijdenis, dan is zij voor de kerk als kerk *weggefallen*, want de samenhang, die er ten deze tusschen het lichaam en de ziel der kerk moet werken, (zooals Dr. K. ook opmerkt,) is er *geheel* door verstoord. Heeft Dr. K. nu wel bedacht, dat bij zulk een algeheele verstoring het lichaam *dood* is en de ziel elders haar openbaring *moet* zoeken, aangezien het de roeping van Christus' kerk hier op aarde *met* kan zijn om in den grafkuil te liggen.

Op blz. 103 en 104 lezen wij: »Inwendig toont zich dit kwaad (nl. de niet-handhaving der belijdenis of de *leervrijheid*, zijnde *volgens Dr. K.* de belijdeniskrankheid in haar meest acuten vorm) in de kerk, zoodra men van elders gekomen lidmaten toelaat, zonder voldingend bewijs, dat ze de belijdenis der kerk toestemmen, of ook in eigen boezem de volle rechten toekent aan personen, die òf onverschillig staan òf tegen de belijdenis reageeren. En erger afmetingen nog neemt dit kwaad in de organisatie zelve aan¹⁾, indien men diakenen, ouderlingen en ten slotte ook dienaren des Woords duldt, die van de belijdenis 't zij veel, 't zij weinig zijn afgeweken. Daarentegen in het verband met andere kerken openbaart zich deze krankheid, bijaldien men in correspondentie of kerkverband blijft, met kerken, die òf onze belijdenis niet hebben òf wel haar niet handhaven.» — Wilden nu eenige plaatselijke Hervormde gemeenten van deze »belijdeniskrankheid» genezen worden, dan zouden zij ook dagelijks de correspondentie *met zichzelf* moeten zoeken te verstoren; d. w. z. zij zouden een geheel nieuw leven moeten beginnen. Zoolang zij dat niet doen, en de belijdenis niet *handhaven*, kunnen zij in kerkelijken zin niet meer spreken van HAAR belijdenis. Juist het aauhouden

¹⁾ Maar de leden zal Dr. K. in dit verband toch zeker ook wel tot de organisatie zelve rekenen?

van het kerkverband en het deemoedig eerbiedigen van menschelijke machten bewijst de *niet*-handhaving. Waarom wordt toch deze eenvoudige zaak telkens zoo omwoeld voorgesteld? Immers is het kerkverband oorzaak, dat de formulieren van eenigheid buiten werking gesteld *moeten* worden en dat men geen schifting *kan* maken tusschen geloovigen en ongeloovigen, tusschen wolven en lammeren, zoodat de ongeloovigen niet meer als »hypocrieten" (blz. 89) behoeven binnen te dringen, maar openlijk hun contra-be-lijdenis kunnen uitspreken.

Op blz. 173 zegt Dr. K.: »Let men dus niet op het wel-
wezen, maar op het *wezen* der kerk, zoo mag de kerk dan
eerst voor valsche kerk worden uitgekreten, als ze het
Woord terzij zet, de Sacramenten vervalscht en Gods hei-
ligen vervolgt," terwijl hij ons daarbij (blz. 169) den voor-
werpelijken maatstaf ten gebruike aanbeveelt. Geven wij er
nu acht op, hoe Gods Woord door de gezamenlijke Her-
vormde Gemeenten voortdurend officieel terzijde gezet wordt
voor de reglementen, voorts hoe die gemeenten de Sacra-
menten vervalschen door den eisch te laten gelden, dat zij
ook buiten geloofsverband, en dus aan de wilde massa
zullen toebediend worden, alsmede daarop, dat zij in bond-
genootschap Gods heiligen werkelijk hebben vervolgd, voor-
namelijk sedert 1834, dan vatten wij niet, dat er uit deze
vooropgeplaatste waarheden nog eene andere conclusie zoude
zijn te trekken, dan dat de Herv. »kerken" gezamenlijk een
valsche voorkomen hebben.

Want wel haalt Dr. K. hierbij het gevoelen onzer kerk
aan, zooals Turretin dit teruggeeft, die ook speelruimte voor
de kentecken en der ware kerk ziet en eischt, zoodat zij zu-
i-
verder of minder zuiver kan zijn. Maar deze godgeleerde
waarschuwt tevens, »dat men dit zoover niet mag trekken,
dat grondwalingen zouden te dulden zijn." . . ¹⁾ Welnu !

¹⁾ Turretin. Inst. Theol. Eleuchth. T. III blz. 98.

heerschen er in de Herv. kerk ten aanzien van de prediking en de Sacramentsbediening geen *grond dwalingen*? Is de vervalsching er niet verregaande? Zijn die grond dwalingen daar niet reglementair, en dan meer behendig, maar vooral werkdadig ingevoerd ter verdringing van de belijdenis? Of is het geen grondstuk der leer, dat de souveriniteit over de kerk aan *Christus* gelaten moet worden, en staan artt. 61—64 van het Alg. Syn. Reglement, benevens een menigte andere reglementsartikelen daar niet dwars tegen? Is het ook geen grondstuk der leer, dat de doop geschiedt in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, en dat alleen de geloovigen met hun kroost tot de Sacramenten mogen toegelaten worden? En hoe luidde hiertegenover de *publieke rechtspraak* van de genootschappelijke besturen? Blijft niet zelfs het weglaten van de doopsformule, hier en daar met medeweten van die besturen ongestraft? Zijn de bezwaren tegen de geloofsovertuigingen niet wettelijk (d. w. z. reglementair) ongeldig gemaakt? Is aan de ouders, die slechts een bewijs van *zedelijk* gedrag kunnen overleggen, niet het *recht* toegekend om langs den omweg, dien zijzelf willen uitkiezen, hunne kinderen als gedoopten binnen te leiden in hun plaatselijke gemeente? Worden op die wijze de Sacramenten niet van hare reinheid stelselmatig ontdaan? Maar dan staat Turretin ook *niet* aan de zijde van vele hedendaagsche »gereformeerden,” maar aan *onze* zijde.

Nu is het ons goed bekend, en dit zal ook later uit deze artikelenreeks maar al te droevig helder worden, dat Dr. K. zijne redeneeringen nog niet op dezelfde wijze afsluit als wij, en zich aan de consequenties voorshands niet onderwerpt. Liever stelt hij zich nog voor »dat de bediening van het Woord en van het Sacrament in vele (Herv.) kerken nog voortbestaat in een zuiverheid als destijds (o. a. in het laatst der 15e eeuw) geheel ongekend was; dat die beter wil nog veel vrijer zich beweegt.” enz. (blz. 197).

Doch dit behoeft ons niet voor altijd op te houden en is gemakkelijk te verklaren uit zijn tegenwoordige positie en omgeving. Eens zal Dr. K., naar wij hopen, de zwakheid van deze verweergonden wel inzien, en zal hij wel weer avanceeren op de lijn van de hierboven aangehaalde bekentenissen. Wie ordelijk bouwen wil op goede fundamenten, moet zich ten slotte ook de uitgaaf voor een goeden gevel getroosten. En wat Dr. K. onszelf zoo vaak leerde, nl. dat de consequentiën der logika onverbiddelijk zijn, wij zeggen het ook hier. Thans is hij nog studeerende en geeft hij zijn geneesmiddelen wat verdund. Indien slechts eenigszins mogelijk, dan wil hij er zeer velen aan den gereformeerden kant trachten te krijgen, om alzo straks (en wij hopen dat hij dien tijd zal overleven!) bij de instelling eener vernieuwde organisatie — welke men evengoed de inrichting eener vernieuwde *kerk* kan noemen — de rechten, titels en goederen der Hervormde kerk te bekomen en te behouden. Zeker is hij van deze zegepraal niet. Op blz. 156 laat Dr. K. zich daarover aldus uit: »Het mag niet verheeld, zoo gunstig staan de kansen slechts zelden. In tal van kerkeraden zal een minderheid (Dr. K. had er gerust bij kunnen voegen: en in vele andere een *meerderheid*) meest met predikanten aan het hoofd, de zijde van het kerkverband tegen de trouw aan Gods Woord kiezen . . . In zeer vele gevallen zal de kerkvoogdij de gebouwen, goederen, en wat dies meer zij, aan de organen van het kerkverband in handen leveren. Al naar gelang de ministers, die den koning dienen, kennelijk *voor* of *tegen* den geest van het kerkverband gezind zijn, zal de administratie de dingen geworden laten of er hinderend tegen optreden. En eindelijk, al naarmate in de toongevende juridische kringen historisch onderzoek tot betere kennis van de kerkrechtelijke quaestiën geleid heeft, of wel gemis aan zulk onderzoek nog tot het aankleven van conventionele inzichten noopt, zal de beslissing der hoogste rechterlijke macht het

oorspronkelijk¹⁾ recht der kerken handhaven of wel dat recht, misschien voor altoos krenken.

Het kan dus zijn, dat Dr. K. straks, na veel nieuwe en bittere teleurstellingen, de conclusiën, die wij reeds nu onafweerbaar achten, met ons zal trekken en zich gereed zal maken tot uittreden. Daarvoor laat zijn Tractaat nog wel een paar deuren open.

Reeds op blz. 28 noemt hij als een der eischen voor deugdelyke kerkstichting, dat de geloovigen den plicht en de vrijheid zullen hebben om den uitwendigen band persoonlijk te ontbinden, zoodra zulk verband voor hen de gehoorzaamheid aan Gods Woord zoude afsnijden.

Op blz. 113 vergelykt hij de valsche kerk bij een bezetene, die sterk en boosaardig, terwijl gij dacht een lijder te vinden, dien ge verzorgen zoudt, u aanvliegt, en zoo God het niet verhoedt, u vermoordt.

En — om hiermede dit deel onzer behandeling te besluiten — op blz. 142 lezen we: »Belet de kerkeraad hem (elk *lid* is hier bedoeld) in het van kerkswegen verkrijgen van hetgeen hij van de kerk naar Gods Woord hebben moet, dan rust op hem de verplichting, om in vereeniging met gelijkgezinden, in deze leemte te voorzien.

Dr. K. brengt dit te pas bij de breuke met de organisatie der kerk, welke breuke hij — o. i. geheel ten onrechte — weer scherp onderscheiden wenscht te zien van die andere breuke met de organisatie, waarbij men ook de goederen — dien grooten Erisappel — verliest. Dr. K. noemt dit laatste een »ganschelyk uitgaan" (blz. 134), en hij spreekt bij »breuke met de organisatie" dan ook zeer zacht over het verhelpen van *nalatigheid* en het aanvullen eener *leemte*. Doch ieder deskundige gevoelt, dat het aanvullingssysteem in de kerk van Christus allerminst toepasselyk is. Op het

¹⁾ Men lette op het woord »oorspronkelijk". Dit is nog wat anders dan *dadelyk* en *oogenblykelyk* recht.

gebied van het hooger onderwijs noemde Dr. K. dat stelsel beginselloos en onpraktisch, en bestreed het met zulk een uitnemend gevolg. Doch op kerkelijk terrein valt er toch zeker nog wel minder vrede mede te houden. Eene kerk moet als zoodanig óf *voor* óf *tegen* Christus zijn. Prediking *voor* en prediking *tegen* Christus, naast elkander geduld en gelijkelijk beschermd, zijn dus in eene ware kerk van Christus onbestaanbaar. Zulk eene dooreenmenging brengt de genademiddelen van den door God geboden weg af. Zelfs te Amsterdam moet men om rechte Sacramentsbediening te hebben, deze zoeken buiten de gemeente der Hervormden. Dr. K. erkent ook (blz. 143), dat voor het »wel toegaan" van de Sacramentsbediening een leeraar met zijn kerkeraad tucht moet oefenen. Maar hoe zal men die tucht herkrijgen, waar de »kerkwingert" der hervormden (blz. 30) reeds zoo lange jaren geheel in het wild opschoot en de ontwikkeling van blad en bloesem en edele vruchten verhinderde?

Naar we vertrouwen, hebben onze lezers nu voldoende gemerkt, dat de vrijheid tot uittreden, al verkondigt Dr. K. die nog niet met even zoovele woorden, ja, al bestrijdt of besnoeit hij die elders ook, toch eigenlijk bij enkele expressies ligt in- en opgesloten. Mede om die reden zal het werk in zijn geheel dan ook aan den irenischen kant niet den gewenschten indruk maken.

Thans willen wij eenige plaatsen aan de orde brengen, die ons minder duidelijk voorkwamen.

Op blz. 35 lezen we, dat bij het intreden van de Hervorming van de 16e eeuw »de plaatselijke kerken reeds eeuwen lang heur *kerkverband* hadden gehad, 't welk zich ook destijds naar de nationale grenzen richtte." Maakten de christelijke kerken van Nederland dan destijds geen deel uit van de Roomsche *wereldkerk*? Reikte het kerkverband niet over alle nationale grenzen heen?

Op blz. 48 beweert Dr. K., dat de gereformeerde kerk niet door de instelling van eenigen dienst, maar door het

optreden der geloovigen tot openbaring komt, omdat zij volgens Gods Woord de uitverkiezing tot merg en pit heeft. Hier moeten wij vragen: als nu de geloovigen *kerkelijk optreden* naar Gods Woord, is dat niet *hetzelfde* als dat zij *den dienst van genademiddelen instellen*, in de H. Schrift verordend? Vanwaar dan deze tegenstelling? Want Dr. K. zegt ook zelf, dat de formatie van kerken door het instrumenteel optreden der geloovigen, niet tot stand komt dan onder leiding *van het ambt* (blz. 28). Het optreden der geloovigen en het aanvaarden van kerkelijke instellingen en diensten gaat dus altijd samen. Dit wordt ook bevestigd op blz. 34 onderaan. Of bedoelt Dr. K. op blz. 48 een ander optreden dan *kerkelijk*? In dat geval moeten wij evenzeer zijne tegenstelling afwijzen, want dan is zulk een optreden niet naar Gods Woord en dus geen *wezenlijk vroom optreden*. Het *hart* van de kerk (de verkiezing) is wel een voornaam deel van haar bestaan, maar zonder bijbehorend lichaam kan het op deze wereld niet werken.

Ook lezen we op blz. 48 met verbazing, dat onze gereformeerde kerken in zake de Overheid steeds met alle beslistheid de scheiding van wereldlijk en kerkelijk gezag in eere hielden. Wij meenen, uit art. 36 der Belijdenis en uit de geschriften van vele beroemde godgeleerden blijkt eer het tegendeel¹⁾. De wijze waarop Dr. K. deze stelling verdedigt, wil ons niet bevredigen. Op blz. 49 en 58 spreekt hij van iets, dat op een ineenvloeiing van kiescollege en gemeenteraad gelijkt en van de toekenning van een gezag van kerkelijken oorsprong aan uitnemende kerkleden, zooals er b. v. te Genève plaats had; maar er is, om zulk eene bewering staande te houden, *meer* toelichting noodig. En als Dr. K. schrijft (blz. 48): »Het feit toch, dat Calvin en

¹⁾ Dat Dr. Bronsveld het ten deze met ons eens is, toont o. a. zijne Kroniek in het December-nummer (1883) van de *Stemmen voor W. en V.*, blz. 596.

zijn volgelingen ook hier te lande, in staten met gereformeerde Overheid, wel terdege inmenging toelieten, doet aan den strengen eisch en de juiste strekking van het beginsel niet toe noch af," — dan *is* dat voor ons geen verdediging, want aan de *naleving* van zulk een beginsel doet het *wel* af, en met deze woorden geeft Dr. K. o. i. ook alleen te kennen, dat *het niet in eere houden* van de scheiding van wereldlijk en kerkelijk gezag onder een gereformeerde overheid minder schadelijk werd geacht. Dat overigens gereformeerde overheidspersonen voortreffelijke leden van de kerk kunnen zijn, betwisten wij niet, maar zij dienen dan toch, als men de scheiding handhaven zal, bij *vrije verkiezing* voor bekleeding met kerkelijk gezag te worden aangewezen en niet *om hun ambt*.

Op blz. 76 doet Dr. K. de mededeeling, dat de plaatselijke kerk van Amsterdam sedert 1775 één was met de andere Hervormde kerken. Sedert 1775? En de verreikende invloed van de Amsterdamsche gemeente op den gang der kerkelijke zaken in het begin der 17e eeuw dan? Dr. Rutgers zegt ¹⁾ dat zij destijds zelfs veel had, hetwelk haar als vanzelf tot een middelpunt maakte: tot een soort van kerkelijken hartader, die den levensstroom in zich samentrok en dan weer deed vloeien." Doch mogelijk is hier wel een drukfout in het Tractaat ingeslopen.

Op blz. 113 merken we, dat Dr. K. den eigenlijken antichrist nog niet gekomen acht. De antichristen, die er door alle eeuwen opstonden noemt hij alleen »de mislukte en zwakke pogingen van Satan, om een tegenchristus te schep-
pen." Doch de uitspraak van Johannes (Tweede brief, vers 7) is toch duidelijk: »Want er zijn vele verleiders in de wereld gekomen, die niet belijden, dat Jezus Christus in het vleesch gekomen is. Deze is de verleider en de an-

¹⁾ »Kerkverband'' blz. 13.

tichrist." Eene breedere uiteenzetting was dus hier niet overbodig. En al beschouwt men den Paus ook als den antichrist (blz. 114) dit verhindert immers niet om aan te nemen, dat er nog genade in de Roomsche kerk werkt. Het *absoluut* valsche is op deze wereld nergens en nimmer in al zijne donkerheid waar te nemen. Uit de erkenning van den Roomschen Doop mag dus o. i. nog niet afgeleid worden, dat de Paus geen antichrist zoude zijn.

Volgens blz. 121 schijnt Dr. K. van oordeel, dat het in al de zeven gemeenten van Klein-Azië, uitgenomen in die van Laodicea, alleen ontbrak aan *geestelijke verwakking*. Doch de stand van die gemeenten was, dunkt ons, lang niet gelijk, waarom zij dan ook niet één brief van gelijken inhoud (een rondschrĳven) ontvingen, maar elk afzonderlijke vermaningen en waarschuwingen bekwamen. Dr. K. schrijft het laatste echter toe aan iets anders, en meent, dat het geschiedde om de plaatselijke zelfstandigheid der kerken te bewĳzen, (blz. 36). Dit komt ons wel wat gezocht voor.

Dat de gemeenten te Efeze, te Smyrna, te Filadelfia, en misschien ook die te Sardis, alleen geestelijke verwakking behoeften, spreken wij niet tegen. Doch naar onze bevattĳng kan dit moeielĳk gezegd worden van de gemeenten te Pergamus en te Thyatire. Daar ontbrak niet alleen het wettig-ideale, daar waren geen »kleinere onvolkomenheden," maar de organisatie was er verminkt en ongezond. In de gemeente te Pergamus was een groep onkuische ketters gemengd, die een goddelooze leer dreef en het eten van afgodenoffers en het hoereeren openlĳk verdedigde; terwijl in de gemeente te Thyatire vele ambtsdragers door een goddelooze Jezabel schenen verleid te worden. Al stemmen wij Dr. K. nu toe, dat deze twee gemeenten niet in zulke benarde omstandigheden verkeerden als thans de geloovigen in de Herv. kerk van Nederland, er was toch minstens geleidelĳk kerkherstel noodig, zouden wij meenen. Er was

geen orde, maar *wel* verwatering; de tucht ontbrak; men verbande de vele ontrouwe gemeenteleden niet. Die gemeenten stonden dus ook niet meer »krachtig in heur belijden.» En al wijst de Heere Jezus nu hare gebreken zeer zachtmoediglich aan, door te spreken van »eenige weinige dingen' en van »onvolledige werken,» uit de scherpe bedreigingen en voorspellingen omtrent haar te wachten ondergang en uitroeiing, zoo er geen kerkelijke bekeering kwam, — bedreigingen, die droevig zijn vervuld geworden — is wel op te maken, dat dit »weinige' toch van zeer groote beteekenis was. Voorts moeten wij begrijpen, dat deze gemeenten moeilijk het bevel konden krijgen om haar beschreven belijdenis te handhaven of haar kerkordeningen te herzien, dewijl deze toen nog geen van beiden waren uitgewerkt.

Alvorens nu onze bespreking te vervolgen, willen wij de moeielijkheden, die het onderzoek van het Tractaat ons opleverde en de hinderlijke aandoeningen, die het bij ons teweegbracht, beknopt en bondig trachten te noemen.

Ten eerste hebben wij een aantal tegenstrijdigheden ontmoet. Vervolgens kregen wij den indruk, dat Dr. K. veronderstelt, dat kerkreformatie langs gebaande wegen moet gaan. Zulk eene meening is oorzaak, dat men het werk der reformatie als verbazend *ingewikkeld* gaat opvatten. Zoo *vermenigvuldigen de plannen* en komt men onwillekeurig tot nauwkeurige uitrekening van al de gevolgen, die er aan deze of gene mogelijke handeling zullen verbonden zijn.

Nu, dit spreekt vanzelf, als het vraagstuk *z66* ontzettend verward, verward en netelig is, dan is er ook niet zoo veel van te zeggen, dat men de oplossing van het eene jaar tot het andere verschuift. Dan moet men voortdurend *geduld* hebben met het gebrekkige en stuiptrekkende en houdt men in den *uitersten* nood stand bij het stelsel van doleerende kerken. Dr. K. verzuimt dan ook niet, bijzonder veel nadruk te leggen op het krank zijn der kerken door alle eeuwen

heen, en om al de zorgen, aan het verlaten der kerk verbonden, voor oogen te schilderen. Ja, hij meet de zwaarigheden, die er, zoowel aan reformatie *met meerderheid* als aan reformatie met *minderheid* der leden (d. w. z. door uittreding uit de gebouwen) verbonden zijn, zoo lang en zoo breed uit, dat wij vreezen, dat in veler oog de verantwoordelijkheid er mede zal weggeredeneerd zijn, en het lijdelijk berusten gerechtvaardigd, en dat de leden der Herv. kerk zich bij het *blijven* in de oude ellende, op Dr. K.'s Tractaat zullen beroepen.

Want, wij kunnen niet anders zien of de *persoonlijke plichten* van de leden der kerk worden te zwak en te buigzaam opgevat. Daaruit laat het zich ook gereedelijk verklaren, dat Dr. K. hier en daar zoo gestreng en snijdend is tegen dezulken, die op onverwijd doortasten aandringen en zich zelfs niet vrij houdt van het oordeel over hunne gemoedsbewegingen. Al deze eigenaardige gebreken nu (wie geeft mij een zachter woord, dat toch juist is?) hebben als wij wel zien, hun grond daarin, dat Dr. K. te weinig gewicht hecht aan de actuële openbaring van het wezen der kerk, in vergelijking met het potentiële (d. i. met het bestaan der kerk naar het innerlijke leven der geloovigen.) Daarmede staat dan ook in dadelijk verband, dat Dr. K. gedurig het beginsel van de zelfstandigheid der plaatselijke kerken naar voren dringt, alsmede, dat hij de reformatie der 16e eeuw niet gaarne wil beschouwd zien als eene *uittreding*.

Vraagt nu iemand, hoe het dan mogelijk zoude zijn, dat een geniaal man als de heer K., die met zooveel talent de historie weet te doorvorschen en die ook op kerkrechtelijk gebied zooveel winstgevend kapitaal bijeenbracht, thans desniettemin in zoovele opzichten onzuiver kon gaan en zijne taak zoo weinig practisch kon opvatten, dan willen wij volstrekt niet eindigen met de veronderstelling, dat de Schrijver zijn Tractaat er opzettelijk op zoude hebben aan-

gelegd om bij de toestanden in de Ned. Herv. kerk voor een ieder tot pasmunt te kunnen dienen, al schijnt dit misschien sommigen zoo toe. Hij zoude dan zijn geweten niet weinig dwang hebben moeten aandoen. Doch wel verre van aan zulk netten spinnen en aan zulk een opzettelijk medewerken tot de geboorte en de heerschappij van dwaalbegrippen te willen denken, nemen we veel liever en uitsluitend aan, dat hij bij het verwerken zijner gedachten te veel *bevangen* was door de macht der zondige verbastering onder de Hervormden. In plaats van bij zijne bepeinzingen en schiftingen alleen onder het gezag der H. Schrift en der Belijdenis te verkeereren, bleef hij o. i. te veel onder den invloed van de vervalschte kerkinstelling, die hij als »ouderling» nog mede steunt. Om niet onbillijk te zijn, is dit ook het ergste, wat we *mogen* vermoeden.

Dat wij echter daarom Dr. K.'s raadgevingen niet alle kunnen onderschrijven, maar die gedeeltelijk moeten tegenstaan, ligt in den aard der zaak.

Doch Dr. K. en degenen die zich bij hem scharen, hebben er wel eenig recht op, dat wij hun de motieven voor ons oordeel uit het Tractaat zelf gaan aangeven. Welnu, wij willen ons tot dat werk opmaken. Laat ons dan *mogen* aanvangen met een opsomming van die plaatsen welke o. i. met elkaar *in kwade verstandhouding* zijn.

Op blz. 1 lezen wij, dat de H. Schrift de beginselen, die het kerkelijk leven moeten leiden, wel toont, maar de uiteenzetting daarvan niet in stelsel gebracht heeft, zoodat daarom een ieder verkeerd doet, die elk in den Bijbel voorkomend voorbeeld aan ons ten regel stelt En op blz. 170 neemt de schrijver zelf de houding van Paulus tegenover de Corinthische gemeente in zijne bewijsvoering op, zonder bij deze aanhaling van Calvijn te betoogen, waarom *dat* voorbeeld nu *meer* bindend is voor alle tijden dan andere vertolkingen van de meening des Heiligen Geestes.

Maar bovendien zouden wij niet gaarne de bewering voor onze rekening willen nemen, dat de heilige Apostel in zijne brieven aan de gemeente te Corinthe geen scheiding aanraadt, al wordt ze dan ook door Calvijn gesteund; want wij achten haar bepaald in strijd, o. a. met I Cor. 5:5—7 en 9—13, en II Cor. 6:14—18. Uit deze plaatsen, al spreken zij niet van het opstellen eener »akte van afscheiding» is toch zonneklaar te zien, dat er geen kerkelijke vermenging mag zijn van de geloovigen met de goddeloozen. Zie hierbij ook blz. 189 onderaan.

Op blz. 1 lezen wij ook, dat aan de kerke Christi een zekere gedaante eigen is, ofschoon die onzuiver kan worden; op blz. 28: dat de zichtbare gestalte der kerk niet mag beschouwd worden als los te zijn van de ware geestelijke kerk; op blz. 32 wordt dit nog nader bevestigd met deze woorden: »Naar de *uitwerking* daarentegen . . . is van het wezen der kerk zoomin het ambt als het genademiddel af te scheiden.” . . . En toch wil Dr. K. (zie blz. 29), dat wij scherp onderscheid zullen maken tusschen den *vorm* der kerkformatie en het wezen der kerk, dat zich in die formatie openbaart. Dat komt ons evenzoo voor, alsof iemand aanmerkte: aan elk christen is een christelijk leven naar het uitwendige eigen; dat leven is niet los van zijn zieleleven; het uitwendige is van de uitwerking van het inwendige zelfs nimmer af te scheiden . . . maar toch moet ge een scherp onderscheid maken tusschen zijn gewone levensgedrag en zijn inwendig zielsbestaan. Dr. K. komt dan ook op blz. 171 bijna zoover, als hij met een citaat van Calvijn tegenover de Donatisten, zoo het heet, een beroep doet op Davids ergerlijke zonden. Toch vragen wij: is het wel goed om bij menschen en bij kerken dat onderscheid zoo erg scherp te nemen? Is zulk eene leer niet veel te dualistisch? Werpt zij de kerkelijke tucht niet omver? Trekken wij er het wettig ideaal van de kerk niet veel te ver mede omlaag?

Voorzeker, een christen kan wel in de zonde neervallen, en een echte kerk nog veel eer, doch als zulk eene kerk haar *kleed* uittrekt en dat der wereld geregeld draagt, dan houdt zij toch op zich als kerk van Christus te openbaren; en die *openbaring* alleen kan voor ons beslissen.

Op blz. 11 en 12 lezen we, dat het afzonderlijk ambt van herders en leeraars eerst normaal geworden is na de hemelvaart van Christus, dat tijdens de priesterlijke bediening de kerk nog in de windselen van Israëls volksbestaan verscholen lag, zoodat volk en kerk één was, doch dat na het uitsterven van het apostolaat de kerk als *wereldkerk* zuiverder dan dusver haar geestelijk gelaat ging toonen. En toch dringt Dr. K. de gedachte aan een valsche kerk en den plicht tot uittreden telkens terug met een appèl op den afval en de ontreddering in die *gebonden liggende* kerk uit den tijd der schaduwen, op de handelingen der profeten, enz. (zie blz. 174 onderaan, 177 en 179 in het midden, 196 en 198.)

Zoo lezen wij b. v. op blz. 192 en 193: »Bij deze zeven reformatiën (onder het volk van Israël,) die allen tamelijk wel een gelijk karakter dragen, valt op te merken, dat ze niet tot een breuke met de bestaande kerk leidden, maar door de wettige door God bestelde organen der kerk tot stand kwamen." Valt dat *op te merken*? *Kon* het dan met de *besloten liggende* kerk in den tijd der *schaduwen* anders gaan?

Op blz. 160 lezen we hieromtrent: »De Synagoge der Joden was door Jezus aanvankelijk nog wel terdege als Synagoge van Jehovah erkend. Anders toch zou Hij zelf niet in haar bidzalen zijn opgegaan en veel minder nog zijne discipelen in haar hebben binnengeleid. Te meer, nu we weten, dat Jezus zelf aan den dienst in deze Synagogen heeft deelgenomen, staat het vast, dat deze Synagogen oorspronkelijk door Jezus als de echte kerke Gods erkend zijn. Maar zie, door en na zijn kruisiging werd dit anders." En op blz. 171 wordt het nogmaals geaccentueerd, dat zoomin

de valsche vroomheid der Farizeën als de losbandigheid der Sadduceën Christus en Zijne apostelen verhinderde om naar eenzelfde tempel met hen op te gaan en eenzelfde Sacrament met hen te gebruiken. Maar immers trad de Heere Jezus de uitwendige gebouwen slechts binnen onder krachtdadig protest. *Overal* waar hij optrad, hetzij in een Joodsche Synagoge, hetzij in een tolhuis, hetzij op een schip of aan den oever, of waar ook elders, daar was het begin der wereldkerk in de weeën harer wording. Tegen de gebreken in den Joodschen eeredienst ging Jezus in. Met de uitzending Zijner twaalf apostelen stelde Hij er reeds een geheel anderen dienst naast. Die inbreuk erkent de Schrijver ook op blz. 184 en 185, alwaar hij zegt, dat Christus »met den bestaanden wettelijken toestand brak,” en »krachtens de gemeenschap met den Vader zijn gezag in den tempel uitoefende.” Jezus had dan ook macht tot de tempelreiniging en liet die macht werken. (Matth. 21:12—14); en wat de erkenning van een deel van den eeredienst en van het sacrament der besnijdenis aangaat, daarin behoeven wij geen eerherstelling te zoeken voor de Joodsche kerk, waarin de dienst *zoo* bedorven en vervalscht was, dat de christenen uit Jezus’ tijd er *zoo spoedig mogelijk* (dat was na de uitstorting des H. Geestes) mede moesten breken. Ook *wij* erkennen nog het sacrament des Doops van de Roomschen, maar achten het evenwel zondig om aan hun onbijbelsche kerkgebruiken mede te doen. Maar wat alles afdoet, is, dat in Jezus’ dagen de wereldkerk nog niet was geboren, overmits de H. Geest, die deze kerk tot een zelfstandig bestaan moest opkweeken, nog niet gezonden was.

Dat God de Heere nochtans het inwendige wezen der kerk onder Israël altijd in stand hield, ook dan wanneer bijna alle prediking des Woords weg was, en alle sacrament ontheilgd, en de afgoderij verschrikkelijk (blz. 174), dit is zeker onder alle kerkelijke verwarring tot *troost*; maar zie, Dr. K. gebruikt die gegevens om thans, na een leiding des

H. Geestes van straks negentien eeuwen, te waarschuwen voor scheiden en uittreden, en *dit* komt ons zoo bedenkelijk voor.

Op blz. 15 en 16 zegt het Tractaat: »Christus is wel terdege present in Zijn kerk op aarde, present in den meest eigenlijken zin des woords".... En op blz. 22 lezen we, dat het niet mag voorgesteld worden, alsof Jezus ook na Zijne hemelvaart toch eigenlijk wel op aarde was; dat Hij wel de Zijnen nabij is in de werkingen van Zijn genade, majesteit en geest, maar niet persoonlijk; dat de Heere Jezus in het Avondmaal niet zelf tot de uitverkorenen nederdaalt, maar hun zielen tot zich optrekt. Nu begrijpen wij best Dr. K.'s *bedoeling* op beide plaatsen, maar wat wij wenschten is alleen, dat hij op blz. 16 niet hadde gesproken van een presentie van Christus in den *meest eigenlijken* zin, want in den meest eigenlijken zin is Christus thans in den hemel. Dr. K. geeft dus op blz. 16 eene voorstelling, die hij op blz. 22 verbiedt. Wel weten we, dat men ook van een *mensch* kan volhouden, dat zijn hoofd eigenlijk in zijn leden zit, maar dat is in het zichtbaar lichaam toch niet het *meest eigenlijke*. Daarom vinden wij het ook niet volledig als hij zegt, dat de Heiland de zielen *der uitverkorenen* tot zich optrekt in het Avondmaal, aangezien Hij ook de kerk als kerk, als een organische eenheid gedacht, tot Zich opheft.

Wijders verklaart Dr. K. op blz. 16, dat de presentie van Christus niet in de instellingen kleeft, maar uitsluitend in de personen; en eenige regels verder zegt hij, dat evenwel het besef van de gemeenschap met Christus helderder wordt door die instellingen; terwijl we dit laatste nog sterker vinden uitgedrukt op blz. 24, waar Dr. K. verzekert, dat de H. Geest (die dan toch de vertegenwoordiger van Christus hier op aarde is!) niet alleen in den enkelen geloovige, maar ook in de gemeenschap der heiligen door het ambt aller geloovigen zich betoont, en dat die Geest

niet alleen in den enkelen drager van het bijzonder ambt, maar evenzeer in de organische vergaderingen der ambtenaren van Koning Jezus werkt, zoodat er in die vergaderingen een meerder iets is dan de optelsom van de individuen, dewijl het geheel de beteekenis van den enkelen ambtsdrager verhoogt. Maar dan is het ook onloochenbaar, dat de tegenwoordigheid van Christus mede *in de instellingen* rust. En de aanhaling van Dr. K. (blz. 16), dat het Koninkrijk Gods niet met uitwendig gelaat komt, maar binnen in den mensch gelegen is, staat hier o. i. niet te rechter plaatse. Wij achten haar volstrekt niet in tegenpraak met onze bewering. Er is toch geen twijfel aan of de kerke Christi *moet* een uitwendig gelaat hebben, en wel zulk een, dat haar wezen afspiegelt. Hoe zou men haar anders herkennen? (Zie blz. 29 in het midden).

Een gemeenschapsbesef, dat niet »tot bewustzijn» kwam (blz. 16), *is geen besef, dien naam waard.*

Op blz. 30 staat, dat het wezen eener kerk niet in de genademiddelen ligt, noch in de instellingen, die deze middelen helpen aanwenden. Op blz. 31 wordt dit aldus bevestigd: »Het wezen der kerk ligt altijd uitsluitend in datgene wat de kerkformeerende kracht in zich draagt, en deze kracht nu berust, naar we zagen . . . voor de zichtbare (kerk) in de leden van het lichaam Christi» . . . En op blz. 34 weer zegt Dr. K., dat het wezen der kerk eenerzijds ligt in den kring van geloovigen en *anderzijds* in de bediening der genademiddelen.

Volgens blz. 78 moet een iegelijk, die bezwaren heeft tegen het een of ander stuk van de belijdenis, deze door de kerk laten onderzoeken, en is hij, nadat de kerk uitspraak deed, verplicht zich of daaraan te onderwerpen of . . . »anders uit een kerk, die naar zijn overtuiging tegen het Woord Gods koos, te scheiden.» Hier dus geen beperking! Kiest eene kerk tegen Gods Woord, dan *scheiden!* Evenforsch drukt Dr. K. zich op blz. 160 uit met deze

betuiging: »Immers is er (nl. in de kerk, waaronder men leeft) de ware kerk nog *wel*, dan *mag* een Christen er zich niet afscheiden, maar ook is zij een synagoge *des Satans* geworden, dan mag hij er geen oogenblik langer aan verbonden blijven. Dan moet hij er uit." Op blz. 162 wordt dit nog eens aangedrongen: »van tweeën één: of ge ziet, tast, weet, dat uw kerk een synagoge des Satans *is* geworden, en dan moet ge op staanden voet over haar drempel uitgaan en het stof uwer voeten tegen haar afschudden; — of wel ge ziet, tast, weet, dat ze nog *geen* synagoge van Satan wierd, maar dan *moogt* ge haar den scheidbrief ook niet zenden, en is integendeel blijven uw plicht."

Daartegenover echter staan weer eenige raadgevingen, die bewijzen, dat Dr. K. bij zulke radicale handelingen niet wil aanlanden, maar dat hij een langdurige aarzeling oirbaar en zelfs noodzakelijk acht.

Zoo lezen wij op blz. 162: »We schreven met opzet hoe hij alsdan (nl. wanneer iemand lid is van een valsche kerk) in *het werk der reformatie* te verkeerren heeft, en niet *hoe hij er dan heeft uit te loopen*. Dat laatste toch is een ongeestelijke opvatting der zaak."

Nader vinden wij op blz. 163: »Voor zooveel aan hem ligt, zal hij die kerk dan niet uit de hoogte berispen, maar met doordringenden ernst manen en bidden, alsof God door hem bade: laat u met God verzoenen!" Op blz. 177: »Sommigen stellen zich aan, alsof het plicht en roeping van Gods kinderen ware, op staanden voet, dezen zelfden dag, den band met hun kerk te verbreken. Maar ook dit schijnt ons tegen de schrift en de historie te zijn. Komt er in menschenlijke ziekte bedwelming, soms zelfs schijndood voor, ook de kerk kent dezelfde verschijnselen." (Maar men maakt dan toch in zulke gevallen nog geen doodakte op! Ook duren deze verschijnselen zoo *lang* niet.) En eindelijk op blz. 178: »Maar wie met teederen ernst, wie met vreeze der conscientie zich de vraag stelt: »Loop ik ook van

onder het oordeel weg, verwerp ik ook wat nog leeft, begraaf ik ook een schijndood?" O die aarzelt en toeft. Want altoos hoopt hij nog, altoos wendt hij nog nieuwe middelen aan, om de levensgeesten op te prikkelen."

Wij kunnen het zeker hier wel bij laten. Niemand zal kunnen ontkennen, dat de laatste reeks citaten met de eerste *niet* harmonieert. Toch zullen wij straks er nog verder op ingaan.

Op blz. 88 noemt Dr. K. als een punt van overeenkomst voor alle doleerende kerken, dat zij de andere kerken, van welke zij zich afzonderen, nog niet als valsche of ontvormde kerken beschouwen . . . En op blz. 199 zegt de schrijver, in de christelijke gereformeerde kerken niet anders te mogen zien dan . . . doleerende kerken, en geeft alleen als grond daarvoor aan, zijn subjectief *geloof*, dat de godzaligen onder de chr. gereformeerden de Herv. kerk in al haar gemeenten niet meer als vervalscht beschouwen, en zijn *meening*, dat die overtuiging onder hen »veld wint". Maar dit *geloof* is nu weer in strijd met hetgeen de historie van de chr. geref. kerk leert, en die ook aan Dr. K. bekend is. Want op blz. 195 luidt het: »de later gescheidene broederen achtten zich gerechtigd in de kerken dezer landen de merkteekenen der *valsche* kerk aan te wijzen, en op dien grond met deze verdorvene synagoge des Satans door nieuwe kerkformatie te breken." Om welke reden er nu een andere overtuiging zoude gaan leven onder de uitgetreden broederen, dit wijst Dr. K. niet aan. Wel schijnt hij hoop te hebben, dat de chr. gereformeerde kerken »het valsche collegiale denkbeeld van één groote kerk met plaatselijke afdeelingen zullen laten varen voor gereformeerde denkbeelden." Doch Dr. K. veroorlove ons de opmerking, dat er in deze lijn van redeneeren een leelijke *kromming* zit. Want dat valsche collegiale denkbeeld is niet *ontworpen* in het brein van de uitgetreden broederen, maar deze hebben het *gevonden* in het genootschap, zooals dit sedert

1816 bestaat. Dáár heeft men het ook verwerkelijkt in steeds ergerlijker mate. Dáár moet het wijken. Dat in het algemeen gesproken »de plaatselijke kerk de primaire openbaring van de gemeente Jesu Christi is, en de classen en landskerken eerst secundair door *foederatie* van deze locale kerken ontstaan'' (blz. 34) betwist zeker wel geen enkel gereformeerde. En evenmin zal men van die zijde beweren, »dat de opsmelting van de plaatselijke kerken in zekere nationale eenheid als voorwaarde voor het behoud en het wezen eener kerk'' moet gesteld worden. Men heeft ook volstrekt niet ontkend, dat de Nederlandsche Herv. gemeenten *oorspronkelijk* plaatselijk hun zelfstandig wezen hadden, zoodat Dr. K. wel wat vergeefsche moeite doet, als hij deze dingen betoogt. Maar daarmede is de samenbinding in het Herv. Genootschap niet ongedaan gemaakt. Het komt slechts aan op de vraag of een valsch organisch kerkverband, door de kerken *tegenover* in steê van op den belijdenisbodem te plaatsen, het zelfstandig wezen der kerken kan *bederven* en *wegnemen*. Tusschen de kerken van Klein-Azië (blz. 36 en 177) bestond zulk een valsch verband niet, zoodat men daar *kon* uitgaan van de locale kerkeenheid en haar wezen niet afhankelijk *behoefde* gesteld te worden van haar verband. Dit bewijs uit het afwezige geeft dus o. i. weinig klem.

Voegt Dr. K. hieraan nu nog toe, dat toch ook onze vaders »geen oogenblik aarzelden, om onverwijld weer tot de locale kerk terug te gaan,» zoo wil ons dit weinig gerust stellen. Want vooreerst aarzelt men thans al sedert lange jaren; en voorts moeten wij er ook de aandacht op richten, dat men niet tot de afdeelingen der oude kerk »terugkeerde,» maar *nieuwe* kerken vestigde en organiseerde. Dit zal ons straks wel nader blijken.

Is nu de verbinding van de Ned. Herv. gemeenten tot een eenheid en de miskenning van de plaatselijke kerken als uitgangspunt voor de kerkregeering een onweerspreke-

lijk *feit*; en wel in zulk een *stelligen zin*, dat Dr. K. als gevolg van het wederstreven van een der aan alle plaatselijke gemeenten opgelegde reglementen, of wegens het weigeren van gehoorzaamheid aan een ontrouwen kerkeraad, de mogelijkheid voorziet, dat de overtreder wordt geschorst of afgezet (blz. 150 en 151), — dan *mogen* wij de enkele gemeenten ook niet erkennen als op zichzelf te beoordeelen gemeenten, *zoolang men niet met de gevolgen van dat ongelukkige feit* BREEKT.

Wij zeggen niet, dat de plaatselijke gemeenten alle even erg vervalscht zijn. Of juister uitgedrukt, niet alle gemeenten *vergroeiden* en *leden* even erg onder de vervalsching. Op de meer gezonde plaatsen kon het lichaam feitelijk veel langer en veel krachtiger weerstand bieden tegen het knellen der valsche banden dan elders, waar het reeds in zichzelf ziekelijk verkwijnende of gedeeltelijk in staat van ontbinding verkeerde. Misschien zelfs zijn er enkele Herv. gemeenten, waar nog genoegzame veerkracht zal kunnen opwaken om de valsche genootschappelijke banden uit het lichaam uit te drijven. En schrijver dezès komt er rond voor uit, dat als hij op dit oogenblik moest verhuizen naar een dorp, waar nog geen christelijke gereformeerde gemeente is ontstaan, en waar hij in de Herv. kerk een *eenigszins* afgesloten vergadering van belijders konde vinden, hij *beginnen* zoude met zich bij dien kring aan te sluiten en de geloovigen te bidden, dat zij de eere van Christus en hun eigen recht zouden gaan handhaven.

Met opzet zeiden wij zoo even, dat de genootschappelijke banden moesten worden *uitgedreven*. Want het zijn geen administratieve banden, die los om de plaatselijke kerken heen hangen, doch anti-confessioneele banden, die overal diep insneden en daar waar zij nog levend vleesch vonden, zijn *vastgegroeid*.

Op blz. 105 en 106 erkent Dr. K., dat een kerke Christi, die de tucht laat zinken, de belijdenis ook *niet* handhaaft

en het sacrament *niet* zuiver houdt, ja zelfs *het gezag* prijs geeft en de gemeente bandeloos maakt. En toch zegt de Schrijver (blz. 197) dat er in de kerken van Amsterdam, Rotterdam enz. en misschien nog wel in 5 á 600 kerken »tamelijk zuivere bediening van het Woord en van de sacramenten is." Wij zien geen kans om dat te rijmen. Hoe *kan* de bediening des Woords in de grootere steden tamelijk zuiver zijn, indien de leeraren in allerlei richtingen tegen elkander inwerken. Hoe *kan* de sacramentsbediening tamelijk zuiver zijn, als de kerk, voor zooveel de belijdenis aangaat, tot een *open bosch* is gemaakt, waarin ieder verbergings mag zoeken. We mogen immers niet vergeten, dat het gezag van Christus en dat der belijdenis niet alleen door feitelijke tekortkoming, maar *reglementair* zijn opgehever.

Op blz. 131 lezen wij: »Is eene kerk, gelijk veelal het geval is, met andere kerken genootschappelijk in valsche correspondentie getreden, dan is geleidelijk kerkherstel zelfs nog moeilijker. Dan toch hangt de vraag, of men tot oefening der tucht in staat is en tot betering van de kerkorde kan overgaan, niet enkel van de goede gezindheid van den kerkeraad af, maar is de medewerking van de andere kerken en classes en synoden hiertoe onmisbaar." . . . En op blz. 195: »Maar hier staat tegenover (nl. tegenover gevallen van noodzakelijke uittreding), dat ook velen destijds uittraden uit zoodanige kerken, die in zichzelf nog volstrekt *niet* derwijls gedefformeerd waren, en die dit deden alleen overmits deze kerken het kerkverband niet braken met andere dieper gezonken kerken. En nu zien we niet in, dat of op grond der schrift, of op grond der geschiedenis, ooit kan worden volgehouden, dat eenige kerk, alleen om het ongerechtig kerkverband, waarin ze staat, zoo maar voetstoots als *valsche kerk*, d.i. als synagoge des Satans mag verworpen."

Maar als nu toch de plaatselijke kerken, niet alleen geen

tucht meer *mogen* uitoefenen, maar ook bij den ingang niemand *mogen* afwijzen wegens geopenbaard ongeloof en geen wezenlijke kerkorde in de plaats *mogen* stellen van de tegenwoordige reglementen, die aan Christus de heerschappij ontnemen en dus de belijdenis in het hart aantasten, en zulke kerken blijven moedwillig die banden aanhouden, moeten zij dan niet om haar *eigen* schuld als vervalscht worden aangemerkt? Ook zijn zij niet *voetstoots* verworpen, zooals Dr. K. insinueert, want van af het begin der scheiding was het karakter (of moeten we zeggen: het karakterlooze?) van de stichting van 1816 genoegzaam evident.

Op blz. 139 staat: »Ook al is die raadsdag (Gods raadsdag) anders, ook al bleef dan die Geesteswerking nog uit, en al blijft dan die overtuiging van schuld bij 's Heeren volk ontbreken, plicht, dure plicht blijft het desniettemin voor allen en een ieder om het onheilge van 's Heeren altaar te weren En op blz. 156 komen ons deze woorden tegen: »Zoodra namelijk in een kerke Gods oprecht en trouwhartig schuldbesef over den ongeoorloofden en voor God geoordeelden kerkstaat gewekt is, en dit besef doordrong tot in de consciëntiën der ambtsdragers, en door hen in den kerkeraad werd ingedragen, zou zulk een kerkeraad te overwegen hebben, of de bestaande kerkorde reformatie der kerk naar eisch van Gods Woord toeliet," enz. Zoodra namelijk?! Moeten de leden van den kerkeraad dan wachten totdat zij door de gemeenteleden tot plichtsbetrachting aangezocht worden? Hoe verdraagt zich die nalatigheid met den haastigen aandrang van blz. 139? Wij zouden dan ook juist omgekeerd meenen, dat het instellen van echte kerkordeningen door God kon gebruikt worden als een middel om de gewetens te doen ontwaken tot een diep wortelend schuldbesef.

Wij mogen van de tegenstrijdige uitspraken *niet* afstappen, eer wij nog nader gehandeld hebben over het weinig een-

stemmige in des Schrijvers uitlatingen over de *schijnkerken* en de *valsche kerken*.

Op blz. 112 nl. beschrijft Dr. K. de *gestorven schijnkerk* als zulk eene, waarin de deformatie een einde nam, omdat alle leven haar ontzong, en geeft als herkenningsteekenen van zulk een lijk op, dat er geen enkel persoon meer is, die belijdt, geen kerkelijke bediening, die de genademiddelen brengt, en dat geen enkele knie zich 's morgens en 's avonds voor Jezus buigt. Hier sluit zich bijaan, wat we lezen op blz. 179: »Vandaar ons dringen . . . op eerbiediging van het lichaam des Heeren in elke kerk, die nog niet ganschelijk wegstierf of bezeten werd van Satan.» En toch vinden we op blz. 200, dat Dr. K. in die kerken, welke geheel »verstorven» zijn (dus niet *valsche*, zooals nog nader blijkt uit blz. 198) de geloovigen wil vermanen om of een kerke Christi op te richten of zich aan te sluiten bij een andere kerk, die in hunne woonplaats als gescheidene kerk mocht bestaan.¹⁾ Maar hoe hebben wij het dan? Als nu eene kerk alleen verstorven is, wanneer zij geen enkelen geloovige meer bevat, hoe kunnen er dan ooit geloovige leden uitgaan? Dan ruikt immers *niemand* de doods-lucht meer?

Doch misschien denkt iemand, dat Dr. K. voor de geheel bedorven kerken de benamingen *schijnkerk* en *valsche kerk* verwisselt en ze als zeer verwant beschouwt.

Maar hoe maken we het dan met dezen volzin op blz.

¹⁾ Het geven van deze keuze achten wij op Dr. K.'s standpunt, niet geoorloofd. Als toch de chr. geref. kerken minstens wettige doleerende kerken zijn, (zie blz. 195 en 199) waarom zouden de geloovigen dan naast deze nog andermaal eigen kerken gaan oprichten? Niet dat *wij* dit niet tijdelijk zeer goed te duldten achten, maar Dr. K. legt er in het Tractaat zooveel nadruk op, dat er in elke stad en in elk dorp hetzij groot of klein slechts één kerkeraad zal wezen. (Blz. 36, 50 en 76).

112: »Wel te onderscheiden van deze schijnkerk is ten slotte de ontzettendste van alle deformatiën, die uitloopt in het optreden van de valsche kerk of de kerk van den antichrist"? En op blz. 113 lezen wij nogmaals: »Scherp dient derhalve onderscheiden tusschen wezenlijke kerken van Christus, die *in staat van deformatie* verkeereren; tusschen *schijnkerken* die ophielden kerken van Christus te zijn, omdat de deformatie er bij ten einde liep; en tusschen de valsche kerken, bij wie de deformatie slechts dienst deed om een satanische *contraformatie* in het leven te roepen." Gestorven schijnkerken en valsche kerken wil de Schrijver dus niet met elkaar verward hebben. Ook treedt hier duidelijk aan het licht, dat Dr. K. zoowel in het optreden der schijnkerken als in het optreden der valsche kerken het *eindpunt* van alle mogelijke deformatie ziet. Beide soorten van dusgenaamde kerken zijn er alzooveel erger aan toe dan gewoon gedeformeerde kerken. Wat aan het ontstaan der valsche kerk onmiddellijk voorafgaat, noemt Dr. K. de ontzettendste van alle deformatiën en die *vervalsching* vat hij hier *zoo ernstig* op, in vergelijking met de deformatie, dat hij deze slechts als het *middel* beschouwt, hetwelk tot de valsche kerk *heenvoert*. Schrik en ontsteltenis moeten dan ook elk christen wel aangrijpen bij de gedachte aan *zulk* eene »kerk".

Deze beschrijving komt overeen met de wijze, waarop hij de synagogen der Joden teekent (blz. 160): »Aan den Christus moest de Synagoge zich of oprichten, of den dood eten, en ze deed het laatste. Want, toen het Sanhedrin gevonnisd en de priesters het volk opgehitst, en de mannen uit dat volk het »Kruist, kruist hem!" en de vrouwen het »Zijn bloed kome over ons!" geroepen hadden, toen ging de Geest des Heeren bedroefd uit de kerken dezer Synagogen weg, om er Satan's geest in te laten trekken. Zoo werd de kerk der Joden een synagoge des Satans, of wat wij noemen zouden: *een valsche kerk*."

En evenzoo accordeert ze met de bewering op blz. 161, dat er geen drie kerkstaten zijn, evenmin als drie staten voor de ziel. »Wat nog niet valsch is, *is* nog de ware kerk; en ook, wat *niet meer* de ware kerk is, *is* gansche-lijk de valsche. Een tusschenstaat is er niet, en ook voor de kerken op aarde een vagevuur onbekend. Elke kerk is dus of nog de ware of reeds de valsche. Een mengsel van het ware en valsche zich te denken is ongerijmd.»

Ook strookt ze met hetgeen wij vinden op blz. 176: »Dat voorts, waar deze krankheid en verminking doorgaat, de kerk allengs haar wezen als kerk verliest en verbleekt tot een geesteloos genootschap. En dat eindelijk, waar in dit gestorven lichaam zich giftige gassen gaan ontwikkelen, deze verbleekte kerk in een valsche kerk kan overgaan, zoodra ze, onder Satans invloeden, de waarheid en haar belijders vervolgt . . . Omdat uw kerk krank, omdat ze verminkt is, moogt ge haar uw liefde nog niet onthouden. Eer mag ze juist om die krankheid op meerdere deernis van uwe zijde aanspraak maken. Eerst als ze gestorven is, hield ze op uw kerk te zijn, en eerst waar de giftige gassen der valsche kerken u doodelijk bedreigen, vliedt ge van haar aanraking en trekt ge uw liefde van haar af.» Alzoo: de allervreeselijkste deformatie loopt uit op het *sterven* van de kerk (en gestorven *schijnkerk* is alleen zij, waar geen enkel belijder meer in is!) dat sterven geeft *ontbinding*, en als dan bij die ontbinding een giftige uitwaseming ontstaat, zoodat de omringende lucht met smet- en pestdeelen meer en meer bezwangerd raakt, dan eerst bespeurt ge de valsche kerk, dan weet ge het *zeker*. Of neen, ge weet het niet, ge bespeurt er niets van, want dan zijt ge zelf al lang meê gestorven!

De valsche kerk wordt hier dus zoo absoluut mogelijk voorgesteld. Maar hoe is dit nu weer in accoord te brengen met de uitdrukking op blz. 199: »dat lang niet alle kerken, waarnaast de gescheidene kerk is opgetreden, als

valsche kerk wegstierven.”¹⁾ Dus hier gaat de vervalsching weer vóór het sterven, in plaats van er achter *nà* te komen. En voorts: hoe is dat te rijmen met het zeggen (blz. 114), dat de valsche kerk haar onderscheidene graden heeft, en dat er kerken zijn, die ten deele en tijdelijk instrumenten van Satan waren geworden en die de Heere toch weer op het ootmoedig gebed van Satans inwerking vrijmaakt. Maar moet dan een *lijk*, hetwelk in *ontbinding* is, om verlossing bidden? Hoe is dat toch? Voor *bezetenheid* kan men bidden, maar bezetenheid en ontbinding van een *lijk* zijn toch geen zaken, die onder één klank kunnen uitgedrukt worden. Op die wijze komt men in bedenkelijke verwarring.

Slaan wij hierbij nu nog blz. 103 op, alwaar Dr. K. zegt, dat het niet in rechten erkennen van de belijdenis »vervalscht” (welke vervalsching tevens een ziektevorm wordt geheeten), alsmede blz. 136, waar hij verklaart, dat breuke met de bestaande kerk door de brekers nooit anders wordt opgevat dan als zijnde een breuke »met haar ontaarde schijngestalte of valsche nabootsing” (een *lijk* in ontbinding is toch geen *nabootsing*); voorts blz. 166, waar we lezen, dat de ordening van de Dienaren des Woords ongedeerd blijft, ook al is de kerk, die hen eens ordende, »in een valsche synagoge des Satans omgezet,” en eindelijk blz. 197, alwaar Dr. K. zegt »met onderscheid en verschil tusschen drieërlei soort van kerken te willen antwoorden op de vraag, of we de gereformeerde kerken (lees: Herv. gemeenten) dezer landen reeds beschouwen mogen als zijnde valsche kerken of synagogen des Satans,” (terwijl hij in dit verband één categorie van kerken weer »dood” noemt).... dan houde Dr. K. het ons ten goede, indien wij niet kunnen gelooven, dat de vruchten van zijn nadenken over het wezen der valsche kerk al genoegzaam *gerijpt* zijn.

¹⁾ Dit wordt nl. meer en meer de overtuiging der chr. gereformeerden, *geloofd* Dr. K.

Van knagerijen en haarkloverijen houden we niet, maar het raakt hier een veel te gewichtige aangelegenheid, en dan is scherp definiëeren onmisbaar.

De eenige *schijnbare* oplossing, die we hier mogelijk achten bestaat daarin, dat Dr. K. twee soorten van valsche kerken aanneemt, welke zeer van elkaar te onderscheiden zijn, n. l. de absoluut valsche (of: het ontbonden lijk) en de betrekkelijk vervalschte of door den Satan bezetene kerken.

Aangaande de eerstgenoemde, de absoluut valsche, stemt hij dan dadelijk toe, dat uittreden, ja »op staanden voet» uittreden, dure plicht is (blz. 160, 161, 162, tweede alinea en 176.) Doch die meegaandheid van Dr. K. is slechts *schijn*, want een absoluut en onverzacht valsche kerk is er op den ganschen aardbodem niet te ontdekken. Ook onder de Joden niet, ook deze zijn nog niet geheel van Gods Geest verlaten. En bovendien, uit de *volstrekt* valsche kerk (waar geen enkel levend lid meer in is) KAN eenvoudig niemand zich verwijderen. Wellicht is het ook op *zulk* eene kerk, dat de Schrijver doelt, als hij zegt (blz. 28), dat zij »vanzelf uiteenvalt, zoodra wat als Christi kerke gesticht wierd, in een kerk van den Antichrist ontaardt.»

Verder bestaan er dan voor Dr. K. ook nog wel gedeeltelijk vervalschte kerken, die hij desnoods mede synagogen des Satans wil noemen (blz. 162, 166 en 195) maar geheel het hoofdstuk over de deformatie der kerk bewijst, dat hij alle mogelijke onvoleindige vervalsching als *ziekte* wenscht te beschouwen. En een *zieke* kerk, natuurlijk, die mag men maar niet zoo onbarmhartig aan haarzelve overlaten. Het scheiden uit *zulk* eene kerk raadt hij dan ook op de eene plaats *af* en op de andere voor den allervitersten nood aan.

Het wordt *afgeraden* b. v. op blz. 114 in het midden, op blz. 115, zoo beslist mogelijk op blz. 176, op blz. 177 (3e en 8e nieuwe alinea) en misschien ook op blz. 178 (eerste tien regels), 179 (3e nieuwe al.) en 195 onderaan.

Daarentegen wordt het met huiveringwekkend veel voorbehoud *waarschijnlijk*, doch veel minder duidelijk *aangeraden* op blz. 162 (tweede helft), 163 (tweede helft), 164 en mogelijk ook op blz. 177, 178 (regel 1—8) en 195 (onderaan).

Wij spraken dus niet zonder reden van een *schijnbare* oplossing.

Dat *afraden* nu achten wij in strijd met hetgeen onze vaders deden, die Rome's doop erkenden en zich niet-temin van Rome's valsche instellingen afscheidten. Immers deze doopserkenning sluit de belijdenis in, dat Gods Geest nog niet van de Roomsche kerken geweken is. En van de Joodsche synagogen week Hij evenmin geheel, want Hij werkt de geheele wereld door.

Dat wij deze kerken en synagogen nogtans valsch noemen, beteekent, dat zij *als kerken* geen organische hulpmiddelen meer zijn voor de werking des H. Geestes en niet meer het longweefsel bevatten ter in- en uitademing, als we zoo zeggen mogen, van goddelijke levenskracht. Doch juist hetzelfde geldt o. i. van de Herv. kerken.

En wat het *aanraden* betreft, dit geschiedt dan op de volgende wijze:

Ge moogt er maar zoo niet uitloopen; dat is zelfzuchtig en ongeestelijk; eerst moet de eigen huiskerk gereformeerd worden; daarna moet de gemeenschappelijke kerk niet uit de hoogte berispt, maar vermaand en gebeden worden; ge moogt u niet aanstellen, alsof het plicht en roeping ware, op staanden voet, dezen zelfden dag, den band met de valsche kerk te verbreken; ook hebt ge »volstrekt niet te letten op wat elders plaats grijpt"; en pas op, begraaf geen schijndood; men mag zijn kerk niet uitgaan, tenzij men wel verzekerd zij, dat ze een synagoge des Sataus wierd; er kan tijdelijk bezwijming zijn; *schijnt* uw kerk dood, richt dan eerst een doleerende kerk op; »en eerst, waar al deze middelen zijn uitgeput, en elke poging tot zachter reformatie blijkt den haat tegen Gods naam en Zijn

Woord slechts te klaarder naar buiten te lokken, zal hij de vraag voor zichzelf beslissen, of God de Heere hem het licht wil geven, om vastelijk in te zien of zijn kerk misschien reeds Synagoge des Satans is geworden" (blz. 164).

Nu ontkennen wij niet, dat er heel veel goeds in deze vermaningen is gelegen, maar toch, hoeveel eenvoudiger nemen onze belijdenisschriften de zaak op. Houden wij daarbij dan nog in het oog, dat Dr. K. het verlaten der kerk niet geoorloofd acht op grond dat er »naast de bediening der genademiddelen óók afgoderij bestaat,"¹⁾ dan achten wij het, *alles samengenomen*, hoogst onwaarschijnlijk, dat de schrijver ooit persoonlijk zal uittreden. En wat zijn volgelingen betreft, wij vreezen, dat de begeerte om toch maar op de oude paden voort te gaan, door het lezen van het Tractaat al vaster en vaster zal wortelen.

Zelfs al werpen de hoogere kerkbesturen een getrouw levend lid der kerk of ook een Dienaar des Woords uit, en al laat *de eigen gemeente* hen daarbij zonder hulp, dan ziet Dr. K. nog niet in, dat uit zulk een afzetting de valsheid der kerk voldingend bewezen is! (blz. 166 en 167.)

Dit klinkt toch geheel anders, zouden wij zoo denken, dan wanneer Calvijn ons zegt: »Want stel, er ware ook in die prediking of in die sacramentsbediening iets verkeeds ingeslopen, dan mag daarom die kerk nog niet aanstands verlaten. Immers zelfs alle stukken der leer zijn niet van gelijk gewicht". (Zie de aanhaling op blz. 175 van het Tractaat).

Het zij echter zoo, de heer K. blijve dan in het door

¹⁾ Zie blz. 177. Ondanks die verwarring acht hij het nog mogelijk dat de bediening »tamelijk zuiver" is. Van de *openlyke akten*, van het *openlyk optreden* der kerk *als kerk* spreekt hij in dit verband in het geheel niet. Wel roert hij dit punt even aan op blz. 171, onder het geven van meer algemeene consideratiën.

hem gestelde geval, maar wij blijven niet *met hem*. Ook vinden wij het zeer gevaarlijk en weinig in overeenkomst met de H. Schrift om, wanneer een kerkeraad lijdelijk aanziet, dat mij de grootste onrechtvaardigheid overkomt, alsdan nog aan te raden, dat ik zal onderscheiden tusschen actieve en passieve schuld. (Vgl. Matth. 25).

Tegenover al deze twijfelzuchtige en schroomvallige uitspraken nu, is het onze overtuiging, in aansluiting aan de belijdenis, dat indien een kerkelijke organisatie, zooals die in de Herv. kerk (of gemeenten), *sedert lange jaren vervalscht en verstoord is*, het tot der Christenen dure roeping behoort om in gehoorzaamheid aan Gods Woord op die versterking zoover doenlijk in te grijpen. En komt daardoor voor een tijd naar het uitwendige schijnbaar nog meer versterking, komt er splitsing en scheiding, wij gelooven niet, dat de Christenen daartegen zoo overbehoedzaam en ziekelijk vreesachtig behoeven op te zien. Dat deden onze hervormers uit de 16e eeuw ook niet. Ook in dien tijd kon de geheele kerk niet hersteld worden, maar om de *kern* te behouden, gaf men de uitwendige omkleeding over aan den Satan, tot verderf des vleesches (Vgl. I Cor. 5 : 5). Ook *toen* kon men zonder *geweld* niet voorkomen, dat er in ons land op zeer veel plaatsen een paapsche kerkorganisatie bleef voortbestaan. Zoo zou het wellicht ook nu gaan bij getrouwe plichtsvervulling. Maar de hervormers van vroeger eeuwen lieten het daarom niet bij klagen en protesteeren; zij scheidden zich af van de oude organisatie en legden op nieuwe geestelijke grondslagen nieuwe regels voor het kerkelijk leven aan. Tevens ontstonden er *nieuwe* banden tusschen de locale gemeenten. Het *oude* kerkverband »herleefde" niet (blz. 35), maar er kwamen *andere* banden, want het bindende zat voortaan in geheel iets anders dan vroeger.

Zijn er tegenwoordig niet zooveel belijders, van wie het kan verwacht worden, dat zij de kerkrechtelijk beter over-

tuigden zullen steunen, dit vermindert niets aan den wet-tigen eisch, dat deze laatsten de vervalsching *met daden* zullen tegenwerken. En vervalscht, d. w. z. actueel vervalscht *zijn* de Herv. gemeenten, al zijn er hier en daar nog veel levende krachten. Het is er eenigszins mee als met iemand, aan wien veel gaven des H. Geestes werden verleend, ofschoon toch het geheel van zijn leven vervalscht bleef. Hetgeen Dr. K. op blz. 161 wil verdedigen, nl. dat een mengsel van het ware en valsche zich te denken, ongerijmd zoude wezen, mogen we hem derhalve niet toegeven.

Maar Dr. K. zal ons vragen, of we dan niet bemerkten, dat hij op een »aanmerkelijk verschil" heeft gewezen tus-schen de 16e eeuwse reformatiën in Amsterdam, Londen, Wittenberg en Genève, en die te Parijs en te Weenen, alwaar men ook uit de kerkgebouwen trad (de Schr. zegt: uit de *kerk*), waarin men gedoopt was. Zeker, wij moesten wel bespeuren, dat het Tractaat zulk een verschil *opwerpt*, maar het *recht* om die nieuwigheid in te scherpen, wordt met geen letter bewezen. *Zelf* erkert Dr. K., dat er slechts zelden op gelet is (blz. 134), en wij begrijpen ook niet, waarom er zoo ernstig op gelet zoude *moeten* worden, daar toch de finale breuke met de organisatie tevens het begin is van eene nieuwe of vernieuwde *formatie*. Al treedt men bij zulk een vernieuwde formatie of reorganisatie uit de gebouwen en al laat men ook dwalende *broederen* achter; uitverkorenen des Heeren, met wie men eenmaal in heerlijkheid zal juichen; dit belet geenszins het voortwerken van de geestelijke levensfunctie, welke onder de geloovigen de kerk in stand houdt. Veeleer wordt die functie er door tot actieve werking *gebracht*. Breken met de *kerkvormen* — hetzij mét of zonder inbegrip der goederen — is alles waar de geloovi-gen in het zichtbare mede breken *kunnen*. Het eigenlijke »*lichaam der kerken*" (zie blz. 136 en 147) blijft bij zulk een

breuke zeker heel wat minder gedeerd dan onder het aanhouden van valsche vormen.

Naar aanleiding van hetgeen we nu over het bovengenoemde »aanmerkelijk verschil» bij veelvuldige, ofschoon overal even schamele herhaling lezen (blz. 134—136, 145—147, 159, 177, 192 onderaan, 194 in het midden en 197 onderaan), moeten wij vragen :

Waarin zit toch het zoozeer uiteenlopende van de reformatiën te Amsterdam en Londen eenerzijds, en te Parijs en te Weenen anderzijds? *Waarom* moeten wij tusschen die twee gevallen van hervorming scherp onderscheiden?

Waarom was de breuke als zoodanig in Polen en Italië erger dan in Duitschland en Zwitserland? Wel, zegt Dr. K., omdat de breuke niet de organisatie slechts *tijdelijk* is; een wonde die straks weer dichtgroeit en een breuke met het kerkverband alleen dat *verband* raakt in hare duurzaamheid. Zoo?! Dus omdat de breuke in de 17e eeuw met behulp van regeeringsmaatregelen *eenigszins* werd geheeld, is zulk een wending daarom als *regel* aan te nemen? (Zie blz. 136.) Dr. K. weerspreekt dit zelf terstond op blz. 143 als hij zegt: »dat het verbreken der organisatie tot duurzame verbreking leiden *kan*.»

We vragen opnieuw: Als iemand uit gehoorzaamheid aan God »alle gemeenschap met den kerkeraad afbreekt, door hem een scheidend protest te zenden,» zoodat hij dus met de organen van de plaatselijke kerk breekt, veroordeelt hij haar dan daarmee niet als *valsche kerk*? *Nee*, zegt Dr. K. (blz. 145), doch al weer . . . *zonder bewijs*.

En verder: hoe weet de Schrijver dat het de »leus» was in de 16e eeuw, om alleen een ander kleed om hetzelfde lichaam te hebben; m. a. w. om een geheel anderen kerkdienst voor dezelfde menschenmassa te bekomen? — In afwachting van beter betoog houden wij staande, dat er althans gedurende de eerste *vijftig* jaren, dat de Hervorming doorbrak, van die leuze geen sprake was. En toen

zij later scheen op te komen en »de onderdrukte gemeente politieke partij werd,” — toen, zoo schreef Mr. Groen van Prinsterer ¹⁾ »was de meest heerlijke zegepraal der waarheid voorbij.” Want toen kwamen er hartstochten en berekening in het spel, en greep men naar andere zwaarden dan het zwaard des Geestes. Waar men begonnen was met te strijden voor *vrijheid* van godsdienst, toonde men later geen rust te hebben, eer de Hervormde religie de *heerschende* werd. Dit is ook goeddeels uit de staatkundige toestanden te verklaren. Men had de wapens *toch* in handen ter verkrijging van *algemeene*, maatschappelijke vrijheden en ter handhaving van oude privilegiën, die juist om het geloof waren ontnomen, en kwam er alzoo vanzelf toe om ook die Nederlanders te verdringen, welke door aanhouding van hun roomschen godsdienst aan de vreemde dwingelanden zijdelings steun bleven bieden. Maar gesteld eens, er ware geen oorlog met Spanje te voeren geweest, en men had als vrije burgers naast elkander geleefd, dan wettigt immers het *lijden*, dat de hervormingsgezinden van 1517—1568 over zich komen lieten, geen ander vermoeden, dan dat zij zich altijd streng van de dan overgebleven Roomsche kerken *afgescheiden* zouden gehouden hebben.²⁾

¹⁾ Handboek der Geschiedenis v. h. Vaderland, blz. 88.

²⁾ De geschiedschrijver L. Mulder meldt op blz. 57 van zijn Vad. Geschiedenis: »Velen die van meening waren dat de Katholieke kerk zoowel in hare gebruiken als in hare leerstellingen eene verandering en verbetering behoefde, scheurden zich, toen aan hunne voorstellingen geen gevolg werd gegeven, van de kerk af, en noemden zich »Hervormden.” Van Luther zegt hij, »dat hij zich het eerst openlijk van de Katholieke kerk afscheidde.”

Wij staan derhalve niet alleen, indien wij de Hervorming een *uittrekking* noemen. Zie ook Dr. Bavinck's artikel in de »Vrije Kerk” van Dec. 1883. Gelijk Rome echter in de 16e eeuw sprak van »afvalligen van het geloof,” even gretig reppen de Hervormden tegenwoordig van »gescheidenen van de kerk.”

Maar onze vaderen oordeelden, dat aan de roomsche kerken het wezen van kerk nog toekwam, antwoordt Dr. K. (blz. 177.) Al weer vragen wij: hoe *weet* hij dat zij die kerken nog kerken van Christus durfden noemen (blz. 159), zoolang zij in ongereformeerden staat voortleefden? Hoe *weet* hij, dat zij er »geen oogenblik aan gedacht hebben om hunne plaatselijke kerken (zoolang die paapsch beheerd werden) als valsche kerken op te geven?” En hoe kwam het dan, dat zij zich voortdurend *afzonderden*, en *alles* op het spel wilden zetten, zoo dit niet vooral was om aan de *kerkvervalsching* te ontkomen?

Maar het »aanmerkelijk verschil” is uit het oog verloren doordien men de fout beging »om enkel de ééne groote, algemeene kerk, gelijk ze onder het pauselijk gezag tot een éénheid was saâmgespoerd, als *de* kerk te beschouwen,” zoo brengt Dr. K. in.

Was dat een groote fout. *Waarom* dat? *Mocht* men dan de ééne, groote, algemeene kerk niet beschouwen, gelijk zij waarlijk *was*, t. w. als tot een eenheid saamgebonden? *Neen*, zegt Dr. K. en op blz. 147 geeft hij de »dringende reden” op, waarom nooit mag toegelaten, dat een plaatselijke kerk als een onderdeel, een afdeeling of compartiment van eenige landskerk zal worden beschouwd. Zie, zegt hij: »Al de plaatselijke kerken vormen saâm een huis, maar in dat ééne huis zijn veel afzonderlijke vertrekken, door muren en wanden van een gescheiden, en in die onderscheiden vertrekken straalt nu het licht, niet uit zekere lichtbron in het midden van het huis verborgen, maar rechtstreeks uit de zon door dakraam en venster . . . Het licht dat in alle (kamers) instraalt, komt van buiten en maakt elk vertrek tot een *eigen* vertrek, met *eigen* licht en *eigen* leven.” Ziedaar dan de »dringende reden.” Vooreerst merken wij hierbij op, dat er in vele huizen ook *binnenvertrekken* zijn, die het licht opvangen door de ramen in de wanden van een ander vertrek heen. Evenzoo gelooven wij

dat alle gemeenten het schijnsel van het goddelijk licht niet gelijktijdig even helder ontvangen, en dat Gods Geest zich bij de uitlegging van het Woord bedient van de werking van de eene kerk op de andere. Deze trek van het beeld laat de Schrijver ongebruikt.

Doch wij hebben op iets gewichtigers te wijzen. Want als men nu in de verschillende plaatselijke kerken de luiken voor het Eeuwige Zonlicht *sluit* (d. w. z. Gods Woord ongebruikt laat) en gezamenlijk bij hiërarchisch en reglementair *kunstlicht* de plaatselijke kerken bestuurt, of ook, als men datzelfde kunstlicht gebruikt, terwijl de forsche zonnestralen naar binnen dringen, en in de kerkvergaderingen alleen om dat kunstlicht (nl. om de reglementaire lampen) gaat heenzitten, is dan het licht in zulke kerken niet *vervalscht*; moeten zij dan niet onverbiddelijk als een eenheid beschouwd worden, dewijl toch *dezelfde* lampen *binnenshuis* worden ontstoken en daar voor *alle* kamers dienst doen? En zijn de vertrekken wel erg *eigen* en *particulier* als ieder, die zulks goedvindt, uit het eene appartement naar het andere kan overstappen. En is aldus niet letterlijk de toestand in de Roomsche kerken en in de Hervormde gemeenten. Dat een geleerde als Dr. K. dit niet beseft, is toch waarlijk een droef verschijnsel.

Het door den Schrijver aangenomen »aanmerkelijk verschil,» hetwelk op een *denkbeeldige* fout rust, heeft dan ook weinig waarde, zoo we ons niet bedriegen. Want *waarom* is het iets geheel anders, indien men in een afgedoolde, vervalschte kerk met meerderheid van stemmen een geheel nieuwe organisatie daarstelt en eerbiedigt, en alzoo de kerkelijke goederen behoudt, terwijl men in andere gemeenten in volkomen dezelfde benarde omstandigheden zat, *geen* meerderheid voor het betere konde winnen, en derhalve bij de nieuwe organisatie nieuwe roerende en onroerende goederen moest aanschaffen? Vooral Dr. K. moest daar geen »aanmerkelijk verschil» in zien, omdat bij hem het wezen der

kerk bijna uitsluitend aan de *personen* hangt (Zie blz. 30 en 31).

In het eerste geval bouwt men een nieuw huis op de puinhoopen van het oude (terwijl dan dat puin toch weldra elders weer tot een kleiner huiske wordt samengevoegd), of men zet het huis geheel om (waartoe *afbreken* natuurlijk het eerst noodig is), en in het tweede geval timmert men daarnaast of er tegenover op een nieuw aangekocht stuk land een ander huis. Maar in beide gevallen wordt het nieuwe huis betrokken door mannen en vrouwen, die ééns geestes zijn en op geheel dezelfde wijze leven. * Dit wil hier dus, zonder beeldspraak, zeggen, dat in beide gevallen de reglementaire banden door belijdenisbanden vervangen worden, hetgeen ten gevolge heeft, dat allen, die zich in laatstgenoemde banden niet schikken kunnen, verwijderd worden.

Bij zulk een plaatselijke *verbouw* moet, gelijk blijkt uit blz. 148 en 149, en zooals Dr. K. ook erkent van de kerken te Amsterdam en te Londen, bepaald het kerkverband mede losraken; maar omgekeerd bewijst dan ook het geheel losraken van het verband, dat de bouw inderdaad *nieuw* wordt; want als men in een huis alleen ondergeschikte inwendige verbeteringen gaat aanbrengen, blijft het aan de belendende perceelen *vastzitten*. Dus een kerk, die zóó doortastend wordt gereorganiseerd, dat ze het verband met andere kerken tijdelijk verliest, wordt feitelijk *nieuw* opgebouwd. Waarin of dit werk nu zoo principiëel verschilt met het overhuizen naar een nieuw perceel, verklaren wij niet te vatten. En waarom moeten wij er dan toch zoo scherp op letten? Gaat men het *eigen* bedorven huis tot den grond toe afbreken, dan moet men zich even goed een langen tijd met het gebrekkige behelpen als bij het aanvaarden van een nieuwe woning. In een huis, dat men bezig is geheel te vertimmeren, kan toch goedschiks niemand wonen; de huisgenooten moeten zich dan tijdelijk elders bergen. Zoo ging het in de 16e eeuw. Zoo zoude het ook gaan, als men b. v. te Amsterdam eens ging afbreken

en vertimmeren. Dan moesten de gereformeerden *er uit*, behalve eenige werklieden, die het gebouw onder hunne mokerslagen konden doen vallen en vervolgens weer aan het leggen der fundamenteën beginnen. In de 16e eeuw werden die werklieden *door militaire macht geëscorteed*, zoodat ze *door* konden werken en hun houweelen niet uitsluitend in het gevecht met de tegenstrevende bewoners behoefden te gebruiken. Maar de werklieden, die *thans* met het afbreken van den reglementairen bouw van 1816 en daarna willen aanvangen, zullen het heel wat harder nog te verantwoorden hebben. Zij zullen met de eene hand moeten opbouwen en met de andere de omstanders moeten terugdringen. Of het gelukken zal? Het is Gode alleen bekend. Wij *wenschen* het, maar we achten het *een wanhopig pogen*. In elk geval zal de vernieuwde bouw wel hoogst gebrekkig zijn.

Wil men echter de reformatie uit de 16 eeuw *nergens* een nieuwe ontkieming, of een uittreding, of een nieuwen bouw noemen, wij hebben er vrede mede, indien dit niet met bijbedoelingen geschiedt, ofschoon de geschiedschrijvers er in dien zin wel *zeer zeker* over spreken.

De heer Groen v. Prinsterer b. v. (en hij telt zeker wel voor velen) schrijft op blz. 84 van zijn Handboek der Vad. Geschiedenis: »de Gemeenten (der Hervormingsgezinden) *vestigden zich* op meer geregelden voet (1566—1568); »snel *organiseerden* zich thans de Gemeenten;” blz. 92: »de Gereformeerde kerk verkreeg vaste *inrichting*, geregeld bestuur;” blz. 96: »De Gereformeerde kerk *verkreeg* vaste *gedaante en vorm*” (1568—1584), enz. ¹⁾

En niet alleen de geschiedschrijvers, maar ook Dr. K. zelf bezigt een menigte uitdrukkingen, die op een geheel nieuwen bouw doelen. Wij zullen dit aantonen.

¹⁾ Wij cursiveeren. Zie ook Dr. Kurtz, leerboek der Kerkgeschiedenis, Holl. vertaling, blz. 139 (waar de Roomschen en de Geref. kerken als de *oude* en de *nieuwe* tegenover elkander gesield worden), blz. 167 en elders.

Op blz. 54 noemt hij het »stichten eener kerk, zoo die er niet is" eene zaak van »ordre." (En hebben de gereformeerden niet geheel de ordre veranderd?) Op blz. 55 zegt hij, dat indien het oprichten van een doleerende kerk niet baat, de ambtsdragers het recht hebben de geloovigen »elders in nieuwe kerkstichting te verzamelen." Op het standpunt van den Schrijver had er moeten volgen : dat zij dan het recht hebben om het verband te verbreken. Wij daarentegen zeggen, dat dit reeds verbroken *is* bij het inrichten eener doleerende kerk. — Op blz. 83 zegt de Schr., dat de kerken tijdens de Hervorming »nieuw tot openbaring kwamen" en wil haar gebreken uit de 16e eeuw beschouwd hebben als onvolkomenheden in de *formatie*. Op blz. 88 gewaagt Dr. K. van de Hervormden als van »pas ontloken kerken." Op blz. 97 zegt hij, dat men in de dagen der Reformatie groote massa's gebrekkige leden in de gezuiverde kerk heeft »meêgekregen" (dus niet *overgehouden*), »en noemt dit een afwijking in de »formatie." Uit blz. 120 (regel 12—2 v. o.) blijkt ontegenzeggelijk, dat Dr. K. de verbreking van de bestaande organisatie en van het verband beschouwt als »het verbreken van de eenheid der kerk, waarin men geboren werd." Op blz. 134 verzekert Dr. K., dat de reformatie onder Luther, Zwingli en Calvijn »tot een breuke met de destijds bestaande volkskerken heeft geleid" (dus niet : tot een zuivering van de oude kerk.) Op blz. 173 lezen wij : »Eenerzijds stond de Roomsche kerk ; naast haar woelde de Anabaptistische secte ; en tegenover die beiden (alzo *niet* : in het midden der Roomsche kerk) hadden zich de kerken der Hervorming geplaatst." En op blz. 193 : »Hadden de kerken in 1517 op gelijke wijze (als vroeger) in Concilie de hervorming kunnen tot stand brengen, zoo zou de jammerlijke splitsing en deeling der kerk ons nooit verscheurd hebben." Ook volgt onvermijdelijk uit de tegenstelling, die de Schrijver (blz. 117) opgeeft tusschen *kerkherstel* zonder gewelddadige insnijding en

reformatie met kunstbewerking, dat deze laatste »methode» geen herstel geeft van alles wat vroeger als één kerkgeheel werd aangezien.

Al deze zegswijzen nu liggen overhoop met het beweren, dat de reformatie naar het uitwendige geen verlaten van de oude kerk was, maar dat deze slechts weer »opbloede» en »haar hoofd verhief» (blz. 177.)

Voor het *inwendige* kan er dat door, doch naar het *uitwendige* allerminst.

Doch, nog eens, *wil* men zoo gaarne de reformatiën te Amsterdam, Londen, Wittenberg en Genève alleen een zuivering van misbruiken noemen, het aantrekken van een ander kleed (blz. 147), het zij zoo, mits men dan ook maar bekenne, dat er te Parijs en te Weenen niets ergers geschiedde. Ook daar greep niets anders plaats dan breuke met de roomsche *hiërarchie* en met al den aankleve daarvan. Ook daar brak men alleen met de organisatie en met het verband. Niets meer, niets minder. En aangezien Dr. K. het wezen der kerk bijna alleen in de *personen* zoekt, moet hij, meer dan eenig ander de oude kerk *daar* erkennen, waarheen de oude bewoners zijn verhuisd. De Hervormers hebben zich ook wel gewacht om zulk eene uittreding (al konde men de goederen niet medevoeren), af te keuren. Laat ons ook wel opmerken, dat men zoomin te Parijs en te Weenen, als later in de christelijke gereformeerde kerken hier te lande (sedert 1834) *alle* vormen heeft gewijzigd, maar dat men overnam hetgeen in de verlaten kerken nog geschikt en bruikbaar was bevonden. Alleen het karakter, de grondslagen der gemeenschap, kortom het eigenlijk *kerkelijke* trad in nieuwe vormen op; maar in de 16e eeuw was dat te Amsterdam, Weenen en Genève evenzoo. De gevallen mogen uiteenloopen, voor wat aangaat *den invloed op de groote volksmenigte*, zij dragen een volkomen gelijk karakter. Te Parijs, niet minder dan te Londen bleven de gereformeerden in de kerk, waarin zij

geboren werden, want terecht zegt de Schr. (blz. 136) dat breuke met de kerk, die bestaat, door de brekers nooit anders wordt opgevat dan »als zijnde een breuke met haar ontaarde schijngestalte of valsche nabootsing.”

Van de z. g. »gescheiden” kerken in ons Vaderland geldt hetzelfde. Wie is er gereformeerd tusschen de Eems en de Schelde, en die durft loochenen, dat zij de zuiverder voortzetting zijn, zij het ook op een smal en moeielijk pad, van de oude christelijke kerken, welke in de 6e en 7e eeuw hier werden opgericht, in de 16e eeuw gezuiverd optraden, doch sinds dien tijd, vooral in deze eeuw weer jammerlijk gedecoreerd schuilen gingen? Dit moet Dr. K. dan ook gelooven. Want hoe kon hij anders schrijven (blz. 195), dat »helaas in niet zoo zeldzame gevallen de conclusie om uit te treden metterdaad niet langer te ontwijken was.”

Wij mogen Dr. K. derhalve niet bijvallen en de Schrijver is het met zichzelf *niet* eens, als hij op blz. 135 dan weer getuigt: »Wat een deel der onzen in 1834 bewoog tot hun reformeerende daad, staat dus volstrekt niet op één lijn met wat te Amsterdam geschiedde, toen Amsterdam geus werd.” Want wat hen *bewoog* staat niet slechts op ééne lijn met de drangredenen onzer 16e-eeuwsche voorvaders, maar was geheel *dezelfde* aandrif. De stappen waren gelijksoortig, *gelijkvormig*. Alleen kon men niet zoo groote massa's onder de synodale heerschappij uitkrijgen. De *omvang* van hetgeen er uit de handelingen der christelijke gereformeerden resulteerde, was veel kleiner, maar waren zij daarom minder deugdelijk en recht? Kunnen ook kleine boompkens, al blijven zij klein, doordien het wild geboomte in den omtrek te veel voedingssappen wegtrekt, niet een even fijnen en keurigen oogst leveren als reusachtig opgeschoten, lommerrijke boomen?

Maar, zoo voert Dr. K. aan, de gebeurtenissen uit de 16e en uit deze eeuw zouden eerst op één lijn hebben gestaan, »indien het aan deze (gescheiden) vaders gelukt

was in de kerken zelven de Synodale heerschappij neêr te werpen," (blz. 135). Deze naïve opmerking doet ons vragen, of dan soms de *pauselijke* heerschappij als zoodanig door het streven onzer protestantsche vaders is neêrgevoeren. Men *verdreef*, ja, de aanhangers van die heerschappij, welke ondanks den haat tegen Spanje en ondanks vele maatschappelijke belangen, hardnekkig weigerden om zich onder de nieuwe religie te schikken. ¹⁾ Toen de meerderheid zich hare kracht bewust werd, *verbande* zij de minderheid en *verplaatste* alzoo het kwaad voor een tijd. In de 16e eeuw *kon* dat des te beter, dewijl het pauselijk gezag ook buiten de grenzen van Nederland te vinden en te volgen was. Doch waar moeten de aanhangers van het reglementaire gezag in de Synodale volkskerk heen, indien zij de nationale eigendommelijkheden van die autoriteit nergens elders dan in zeer gewijzigde schakeering kunnen terugvinden? Bovendien, waar *zullen* zij heen, wanneer men hen niet door politieke overheersching en met geweld van wapenen verdrijft? Terwijl zij zich verheffen op hun »protestantsche vrijheid," zullen zij bijna tot geen enkelen prijs te bewegen zijn om het reglementaire gezag te laten varen, tenzij Nederland *als volk* door buitengewone wonde-

¹⁾ In de Synode van 1574, te Dordrecht gehouden, brachten de gereformeerden de vraag te berde, »wat men met de papen doen zal, die in 't heymelijk doopen en trouwen." En het antwoord luidde: »men zal zijn best doen bij d'Overheyt der plaatsen, om die te weren, en soo die daar riet toe doen, bij de hooge Overheyt."

In de Synode te Middelburg, in 1581 gehouden, werd de vraag beantwoord »waarvoor men den doop van de Vagebonden Priesteren houden sal?" — »Dewyle sy macht hebben om te doopen, volgende de ordre der Roomsche kerke, soo sal den doop by haar bedient (hoewel sy uit hare plaatsen verdreven zyn) niet weder herhaalt worden." (Zie het Kerkelijk handboekje, blz. 112. en 176.)

ren van genade tegen de algemeene geestesstroomingen inga en terugkeere naar Golgotha's kruis, om daar *wijsheid* te leeren.

Dit laatste ziet Dr. K. ook blijkbaar wel in, want op blz. 153 wijst hij er op, dat eerst, indien het Gode behaagde om een overvloedige genade in het hart van »recht vele bedienaren des Woords" uit te storten, waardoor zij hun geheele levenspositie er aan dorsten te wagen, de tegenstand der hoogere besturen zoude bezwijken.

Zoo draait men echter in een toovercirkel rond. De dienaars *durven* niet, zoolang het kerkverband nog zoo machtig is, en de hoogere besturen blijven dat verband krachtig onderhouden, zoolang de bedienaren niet durven doorzetten. Men kan dus lang op hen wachten!

Doch wat nood, al raakt men ook het kerkgebouw kwijt, waarin men ten doop gedragen werd; daarmede is immers *de kerk zelve* niet verloren. Zij, die den plicht tot reformatie gevoelen en de meerderheid niet aan hun kant kunnen krijgen, *moeten* wel de goederen verlaten. Eigenlijk hebben zij vooruit niet eens te vragen of er eene meerderheid dan wel eene minderheid mede zal trekken. Ook in de 16e eeuw maakte men daar zijn gedrag niet afhankelijk van. Gelijk op het historieblad met onuitwischaar schrift geboekt staat, lieten onze vaderlandsche hervormingsgezinden de roomsche kerk, (d. w. z. haar eerediensten, biecht, mis, aflaatkramerij, enz.) aan haar lot over. Het bleek al zeer weinig dat men zich vóór 1568 bezighield met de quaestie of wel alle geloovigen de nieuwe organisatie mede zouden aanvaarden. De kerken bleven dan ook niet in haar geheel, zooals Dr. K. op blz. 146 zegt, maar zij groeiden weer opnieuw tot een geheel op. Jaren lang stonden de oprechte catholijken tegenover de ketters als twee oorlogspartijen, of liever nog, het gezuiverde kerkdeel ging geloovig den weg der verdrukking op en de roomschen handhaafden zich zoolang zij konden. Zulk eene

splitsing (Dr. K. zegt het ook, blz. 143) krijgt men dadelijk als de organisatie wordt aangegrepen, want met het omzetten der organisatie is de kerk *zelve* omgezet en vernieuwd, en niet ieder kan in die vernieuwing deelen. Daarom vinden wij de omschrijving van de reformatie *door breuke met de organisatie* ook niet kenmerkend genoeg. Dr. K. zegt er van, dat ze is: »het kerkelijk terugkeeren tot de gehoorzaamheid aan God en Zijn Woord, nadien men kerkelijk ongehoorzaam aan dien God en dat Woord geworden was.” (blz. 140). Immers, deze omschrijving is *even* goed toepasselijk op geleidelijk kerkherstel. Hier bij de *breuke* had er op gedrukt moeten zijn, *dat zij bepaald splitsing teweeg brengt tusschen dezulken, die eerst alle tot het lichaam der kerk gerekend werden*; in dit opzicht is zij van geleidelijk herstel onderscheiden, terwijl zij er mede gemeen heeft: het opnemen van de tucht en het instellen van betere ordeningen.

Voorts brengt de geheele § over de breuke met het kerkverband aan het licht, dat de Schrijver bij het streven naar een zuiverder kerkopenbaring eene *deeling in twee groepen* voorziet, waarvan de eene het oude kerkverband wil aanhouden, en de andere er onder wegvluicht. (Zie vooral blz. 149 en 155.)

Dr. K. kan zijn aanmerkelijk verschil tusschen breuke met de organisatie en breuke met de kerk dan ook alleen volhouden, door het werk der reformatie zeer te *verzwakken* in beteekenis, en schier tot een restauratie te herleiden.

Haast durven we onze oogen niet gelooven, als we daar lezen, dat men te Parijs een nieuwe kerk stichtte, maar te Amsterdam alleen met de *roomsche hiërarchie* brak (blz. 134. Brak men te Parijs dan met iets anders?); dat de (roomsche) kerken te Amsterdam, Rotterdam, Utrecht enz. »als kerk na de reformatie dezelfde waren als van te voren”; dat de reformatie »niet leidde tot het stichten van een nieuwe kerk naast of tegenover de be-

staande''¹⁾; dat »de zuivering van misbruiken in professie en eeredienst en organisatie al was wat geschiedde'', enz. Alsof dit laatste niet actuël een geheel ander kerkwezen openbaarde! Doch hier blijkt het dan ook weer op het helderst, hoe bij Dr. K. alles op het persoonlijk-potentiële aankomt.

Als iemand nooit iets van de tallooze opofferingen en het onbeschrijfelijk, bloedig lijden onzer voorvaderen had vernomen en dan nu in het Tractaat las, dat zij te Amsterdam de kerk niet opgaven, niet verlieten, doch, »onder Rome voortleefden'' (blz. 177) en alleen het kerkverband met Rome verbraken (blz. 184), dat de Nederlandsche reformatie strekte om de plaatselijke kerken eerst vrij te maken, en daarna in nieuw kerkverband te verbinden (blz. 194), wat moest dan zoo iemand wel van de reformatie gaan denken? Zou het wonder zijn, als hij zich ging inbeelden, dat onze vaders eenvoudig met effen bedaardheid, zonder eenige voorafgegane scheuring en afzondering, in de roomsche kerkvergaderingen op herziening der ordeningen hadden aangedrongen en eenige roomsche ceremoniën hadden afgeschaft . . . ? En dan moet men weten, dat zij niettegenstaande alle vervolgingen op zolders en in schuren apart trachtten te vergaderen, dat men liever karren in de

¹⁾ Dit is in strijd met hetgeen Mr. Groen v. Prinsterer schreef (blz. 97 van zijn Handboek der Vad. Gesch.): »1572 In Holland en Zeeland vrije godsdienstoefening nevens de roomsche kerk.'' Toch noemt de heer Groen de kerk uit *dienzelfden* tijd al *gereformeerd* (en niet gereformeerd *wordend*), want op blz. 104 deelt hij mede, dat de Prins van Oranje in 1573 lid werd van de »Gereformeerde kerk.'' Ten overvloede zij hierbij nog herinnerd, dat er later op het praalgraf van den Prins niet gezet werd, dat hij de oude religie mee hielp zuiveren, maar dat hij »de ware religie invoerde.''

De Gereformeerde kerk bestond dus omstreeks 1572 wel stellig naast en tegenover de Roomsche.

open lucht tot kansels en rivieren als doopbekkens gebruike, dan dat men met de roomschen in dezelfde kerkgebouwen opging, terwijl eerst later, omstreeks 1578, toen de Hervorming meer en meer, vooral in Holland en Zeeland, *doordrong*, de groote meerderheid de kerkgebouwen heeft bemachtigd. ¹⁾ Maar we mogen niet vergeten, dat toen ook de gereformeerden gebiedend en bevelend konden optreden; dat er, ter bevestiging en verzekering van het vrije kerkelijke leven, hefboomen en drijfveeren werkten, die zich met den aard des Evangelies en met de christelijke zachtmoedigheid slecht verdroegen; dat de verjaagden op hunne beurt maar al te veel neiging gevoelden om ook te gaan *verjagen*. Hieruit laat het zich tevens gereedelijk verklaren, dat zich later, om tijdelijke voordeelen, vele niet- of half-gereformeerden geveinsdelyk onderwierpen en dat derhalve de gereformeerde kerken van den beginne aan vele gebrekke kige bestanddeelen hadden.

Tegen Dr. K.'s gierige en vermagerde voorstelling van de glorieijke *geloofsdaden*, waartoe het Gode behaagde, onze vaders te verwaardigen, moeten wij inmiddels, ofschoon bescheiden, nadrukkelijk protesteeren.

Het woord reformatie heeft taalkundig en historisch een zeer *ruime* beteekenis, en het staat niet aan Dr. K., hoe kundig en scherpzinnig hij ook zijn moge, om die beteekenis naar vrije keuze in te plooiën. Als hoofdbegrip en wettig kenmerk van de reformatie heeft steeds gegolden, dat er een zoodanige omvorming in de kerkelijke instellingen kwam, dat daardoor de gemeenschap der heiligen zich weer deugdelijk en zuiver konde vertoonen. De vraag naar de hoegrootheid van het aantal medestanders, van hoeveel belang ook, bleef daarbij onbeslist en nevengeschiedt. Dit ruime spraakgebruik staat zoo vast, dat historieschrijvers van naam, ook in die landen waar het protestantisme

¹⁾ Zie Groen v. Prinsterer, *Gesch. des Vad.* blz. 127.

slechts bij de minderheid ingang vond, steeds spraken van de *Hervormde* kerken. Van geen enkel historieschrijver of geograaf is ons bekend, dat hij in overwegend roomsche streken de kleinere Herv. kerken *gescheidene* kerken of kerken van *uitgetreden*en noemt. De heer Groen v. Prinsterer b. v. gewaagt in zijn Geschiedenis des Vaderlands (blz. 189, 190 en 215) van »de Gereformeerde kerken in Frankrijk.” In het Bulletin de la Société de l’histoire du protestantisme Français vinden wij telkens de uitdrukking »*églises réformées*” of gereformeerde kerken (uit de 16e eeuw). En wat nog wel het meeste klemmt, is, dat Dr. K. zelf vroeger in »*Strikt genomen*” even goed sprak van »de Gereformeerde kerk der Hugenoten” als van de Gereformeerde kerk van Calvijn (blz. 50), en uit een ander werk zonder aanmerking de mededeeling overnam, dat er op het einde der zestiende eeuw 2285 »Gereformeerde gemeenten” waren. (blz. 53).

Tegenover deze uitlatingen geven wij het nu gaarne aan alle deskundigen en het liefst nog aan Dr. K.’s eigen geweten ter beoordeeling, of hij thans het zedelijk recht wel heeft om het woord reformatie in zulk een afgeperkten zin op te vatten, dat daarmede terstond de gedachten naar de *meerderheid* worden heengeleid. En indien *niet*, dan herhale hij ook nimmer meer, dat de Hervorming in Parijs en in Weenen »iets geheel anders” was dan die in Wittenberg en in Genève.

Wat ons echter bij dit gebrek aan eerbied voor het gemeene spraakgebruik voornamelijk hindert, is, dat de geleerde auteur uit zijn »aanmerkelijk verschil” een gevolgtrekking afleidt, die juist bij zijn tegenwoordige praktijk past. Omdat n.l. het verschil in zijn oog zoo groot is, houdt hij de uittreding met een minderheid voor onvergelelijk gewichtiger dan het omzetten der organisatie met een flinke meerderheid.

Reeds noemt Dr. K. geleidelijk kerkherstel *zeer ernstig*, want op blz. 136 stipt hij aan : »Zoo mogelijk in nog

ernstiger zin dan bij geestelijke opwekking en geleidelijk kerkherstel, moet bij alle reformatie door breuke het uitgangspunt liggen in overtuiging van zonde en schuld. Wie zonder dit besef zich aan breuke met de bestaande organisatie waagt, verzaakt het geloof aan Gods voorzienig bestel."

Tusschen breuke met de organisatie alleen, tusschen breuke met de organisatie en het bestaande kerkverband, en tusschen breuke met de geheele kerk ziet Dr. K. »eene klimming van minder tot meerder in de breuke." (blz. 136).

Nu acht de Schr. het blijkens het bovenstaande niet eenmaal zeker, of men bij reformatie door breuke wel meer ernst *kan* bezitten dan bij geestelijke opwekking en geleidelijk kerkherstel. Toch rekent hij de roeping »nog ernstiger bijaldien het ook tot breuke moet komen met het verband, waarin die kerk met andere kerken verbonden lag" (blz. 159). Zelfs schrijft hij hiervan op blz. 120: »Wie dat aandurft, om de eenheid te verbreken van de kerk, waarin hij geboren werd, moet wel zeer gewisselijk verzekerd zijn, dat hij van God hiertoe gezet is, of hij laadt op zich een verantwoordelijkheid, die hem den vloek zou indragen in het geschokte hart. Zulk een roekelooze daad kan dan ook alleen de lichtzinnige bestaan, wiens ongeestelijke zin of fanatieke overspanning voor de kinderen Gods genoegzaam openbaar is."

Er schijnt dus wel een bijzondere openbaring te moeten komen, een ongehoord wonder, eer men het recht en den plicht zal hebben om het verband te verbreken. Maar toch, zegt Dr. K. op blz. 159: »onvergelijkelijk veel ernstiger nog wordt des Christens roeping als het toekomt aan de breuke *met de kerk zelve*."

Op deze wijze houdt hij het volk van uittrekking terug, want daarvoor zal dan een ontzaglijke, onstuimige ernst noodig zijn, een ernst *in den vierden graad*; en waar ter wereld vindt ge dien, zoo het niet is bij de lieden, die wat krank en onthutst van geest werden?

Is dit nu een verheldering? Is dit nu het geven »van een duidelijk inzicht in den gang van het reformatie-werk?» Ons dunkt *neen*.

Maar tot zulke onmogelijke splitsingen en onderscheidingen¹⁾ komt noodzakelijk een ieder, die zich bezighoudt met het uitdenken van reformatie-*plannen*. Want ook Dr. K. wil »een gebaanden weg aanwijzen,” zooals hij in de inleiding doet uitkomen. Daarom spreekt hij wellicht van »methoden” van kerkherstel (blz. 117), en op blz. 162 zegt hij wederom, voor de reformatie door breuke met de kerk »den goeden weg voor te teekenen.” Geheel het hoofdstuk over de reformatie draagt de blijken van nauwkeurige berekening voor alle gebeurlijke omstandigheden, (Zie b. v. blzn. 123, 127, 149—155, 200—203) en op de laatste bladzijde herhaalt Dr. K. nogmaals, dat bij den te bewandelen weg »heeft geteekend.” }

Wij beweren daarom nog niet, dat Dr. K. zich bewust is van het doctrinair-systematische in zijne behandeling van de kerkelijke belangen. Immers, hij begint met te zeggen, dat alle goede reformatie God tot auteur heeft (blz. 118).

¹⁾ Zulk een onmogelijke splitsing is o. i. ook vervat in de verdeeling der ongehoorzame kerken in twee categoriën, t. w. dezulke, die *wel* en die *geen* plaats inruimen aan de persoonlijke gehoorzaamheid harer leden, en verder in deze regelen op blz. 151: »Leidt dit (n. l. het oprichten van een eigen bediening der genademiddelen) dan tot zijn afsnijding, dan behoeft hij daarom zichzelf nog volstrekt niet als van de kerk afgesneden te beschouwen, maar wel rust dan op hem de verplichting, om tot nieuwe organisatie in zijn kerk over te gaan.” Of is hier verwarring van de geopenbaarde met de niet geopenbaarde kerk?

Al schijnt het, dat alles er meê ondergaat, men *moet* toch reformeeren, getuigt hij op blz. 178, »want te reformeeren is Gods hoog gebod aan zijn kerk en haar dienaren en leden.” En op blz. 204 raadt hij de inbezitneming der hoogere besturen niet aan, o. a. omdat dan »berekening de wondere kracht vervangt van boete voor God te doen.” Maar ondanks deze bekentenissen, ontbreekt het dan toch in het Tractaat volstrekt niet aan preciese opmetingen van den weg, die van het reglementaire naar het gereformeerde kerkrecht moet voeren, en toont hij zich ten eenemale ongezind om datgene in behandeling te nemen, wat buiten *zijn* weg en plan ligt. (Zie ook op blz. 123 de teekening van de drieërlei bedding, waarin bij geestelijke opwekking de rijkere stroom des levens uitvloeit.)

Is het dan *onze* bedoeling, dat Gods kinderen bij het zoeken van kerkherstel maar in den blinde zouden moeten toelooopen en dat zij niet *voorzichtig* in al hunne bewegingen zouden moeten zijn? Volstrekt niet. Gezond nadenken, *welbewust* handelen, zijn bij de reformatie volstrekt niet buitengesloten. Doch dit willen wij alleen zeggen, dat als de gemoedsdrang levendig wordt om naar Gods wil in het stuk der kerkreformatie te *leven*, men geen tijd meer kan vinden om zich alleen in eindelooze besprekingen te verliezen. Veeleer trekt men dan met het oog naar boven *voorwaarts*. Zoo deden ook de Hervormers uit de 16e eeuw. Zij scheidden hun hoofd niet van hun hart; zij zochten niet eerst *volle* bevreëding voor hun denken, om eerst daarna aan den wil van God en aan de eischen des gewetens te voldoen. Zij lieten hun verstandsberekening niet *heerschen* over hun geloof, en wat de liefde tot God en tot zijne kerk hun gebod, *dat lieten zij niet na*.

Het staat niet aan den mensch om de lichaamsgrootte van de plaatselijke kerken te bepalen, noch ook om voor haar een loopbaan uit te kiezen. Bij het verlaten van de *meerderheid* kan eene kerk nochtans *gereformeerd* worden.

Het past ons niet daaromtrent bij den Heere voorwaarden te bedingen. Wij zwakke, kortzichtige schepselen hebben eenvoudig aan te vatten het werk, dat God ons voor de hand legt.

Wie zich echter naar dezen eisch des stillen, kinderlijken geloofs niet schikken kan, die ziet op kerkelijk gebied een vraagstuk voor zich, zóó samengesteld, zóó vreemd verbonden, dat er aan volledige ontwarring bepaald geen denken is. Want men heeft hier niet alleen te maken met *bouw*-inrichtingen — deze zijn nog voor ontleding vatbaar — doch ook met *een organisch proces*. Dr. K. beseft dit wel, blijkens blz. 98, alwaar hij schrijft: »Iets (n. l. de vermaning om elke kerk steeds naar haar eigen toestand te beoordeelen) waar we te meer nadruk op leggen, omdat meestal de krankheden onzer kerken niet voor zoo eenvoudige diagnose vatbaar zijn, maar wat de medici noemen een zeer gecompliceerd ziekteproces opleveren, d. w. z. zulk een krankheidsverloop, waarbij twee, drie of meer oorzaken door en op elkander werken, zonder dat het altoos mogelijk is den schadelijken invloed van elk dier oorzaken door juiste deeling af te passen.»

Is de Herv. kerk nu werkelijk door Satan bezeten, dan vragen wij: *wie* kan deze bezetenheid verklaren?

Toch heeft Dr. K. ernstig gepoogd om meer oplossing voor het denken te vinden.

Alvorens zijn artseneijen op te schrijven en zijne aanteekeeningen te maken over het *herstel* en den *verbouw*, onderzocht hij de eischen voor een *normalen* groei en *geregelden* bouw. Op zichzelf een zeer nuttig werk. Doch als we daar op blz. 30—32 lezen van een scherpe onderscheiding tusschen de beweegoorzaken van het kerkelijk leven in de harten der geloovigen en de genademiddelen en instellingen, *die toch van de natuur der kerk niet zijn af te denken*; op

blz. 34 van een stellige onderscheiding tusschen het *uiterlijk zichtbare* en het *onzichtbare* verband der kerken; en op blz. 54 en 55 van een verdeeling der algemeene en der bijzondere gezagsoefeningen in de kerk »over drieërlei terrein,» dan kunnen wij moeielijk de vraag terughouden, of hij niet *te* diep groef en *te* veel splitste. Gelijke vraag doen we, wanneer wij nagaan hoever Dr. K. afdaalt van het *saamgeloopene*, tot de *enkele* factoren van het kerkbederf (blz. 84, slotalinea van § 35, blz. 89, 95 en voorts het geheele hoofdstuk over de deformatie), alsmede hoe nauwkeurig hij de werking van bepaalde geneesmiddelen beschrijft, vooral in § 57, welke § over breuke met het bestaande kerkverband gaat.

Wie zich nu nog beter overtuigen wil, dat Dr. K. het kerkelijk proces *zeer ingewikkeld* opvat en voorstelt, en dan weer al zijn best doet om dat ingewikkelde te verklaren, die leze met ons de navolgende plaatsen.

In de inleiding beklaagt de Schrijver zich over het gebrek aan een *communis opinio*. »De weg dien het op moet, is in veler voorstelling nog zwevend.» Wij vragen echter: zal die weg wel ooit helder *kunnen* worden, zal er *ooit* eenheid van begrippen komen, zoolang men niet de theorie op het leven *toepast*?

Op blz. 5 staat: »Maar onderscheiden moet dit vierderlei gezichtspunt omdat in en voor de kerk al naar gelang ge haar in Gods raad, in Christus, in de wereld, of in de glorie des hemels aanziet, geheel andere betrekkingen ontstaan, die het antwoord op alle voorkomende vragen wijzigen.» En op blz. 6: »Wie over de kerk spreekt, raakt dan ook zelf verward en verwart anderen, indien hij zich niet telkens en bij alle bespreking afvraagt: in welke van deze vier betrekkingen hij de kerk bedoelt.» Wij vragen: Is die begripsonderscheiding dan zoo moeielijk? Ons dunkt, ze is zeer eenvoudig.

Herhaaldelijk spreekt Dr. K. over kerken met zuivere en toch ledige vormen, b. v. op blz. 16 (bovenaan) en blz.

31 (regel 10—13); op blz. 10 zegt hij: »Ge redt door een goed kerkbestuur uw kerk niet als de Geest Gods haar verlaat,” en op blz. 165 gewaagt hij al weer van een kerk, »die de teekenen van de ware kerk niet nagemaakt heeft, maar in het leven vertoont.” Doch zulk een namaaksel laat zich o. i. moeielijk denken in een kerk. Evenmin als men eene kerk, die de heiligen vervolgt, voor *waar* mag aanmerken, evenmin mogen wij valsche nabootsing dáár veronderstellen, waar men zich aanstelt naar het zuivere Woord van God. Trouwens dit beaamt Dr. K. op blz. 28, waar het heet, dat wie geen kenner der harten is, elk oordeel over het verborgen leven moet buitengesloten houden en dat »alle oordeel in het kerkelijke zich te richten heeft naar wat men met zijn mond belijdt en betoont in zijn openbaren wandel.”

Het is ons derhalve niet overgelaten om naar het *inwendige* te bepalen, in hoe verre eene kerk slechts in *schijn* en *namaak* bestaat. In het afgetrokkene moge men dan ook »scherp onderscheiden” tusschen gedeformeerde kerken, schijnkerken en valsche kerken (zooals Dr. K. op blz. 113 wil), in het werkelijke leven gaat dit niet. Bezetenheid is een geest- en zielsontvormende *ziekte* maar tevens *vervalscht* zij het menschelijk leven en geeft er niet zelden een bedriegelijken schijn aan. Van de kerken geldt dit eveneens. Dr. K. zal in een bepaald voorliggend geval de grens tusschen deze drie bezwaarlijk kunnen aanwijzen.

Wil Dr. K. echter deze onderscheiding in de Herv. kerk vasthouden, dan moeten wij vragen of de *deformatie* tot op het jaar 1816 niet tot de satanische contraformatie van na 1816 heeft geleid.

Over de fijnste roerselen der ziel komt ons geen oordeel toe. Wij hebben slechts op den geopenbaarden handel en wandel van de kerk in haar geheel te letten; en is die wandel onberispelijk, dan hebben wij af te laten van den staat der personen. Zóó alleen kan Dr. K. het bedoelen

op blz. 28. Dit wordt ook nader bevestigd op blz. 171. Maar als nu de personen toch »het voorbijgaande en wegstervende zijn» en hun inwendig zielsbestaan ondoordringend is, waartoe dan de waarschuwing om zich niet bij eene kerk te voegen, die de teekenen der ware kerk slechts *nagemaakt* heeft? Wordt op die wijze de zaak niet ingewikkelder voorgesteld dan noodig is en betamelijk?

Ook de delta-achtige onderscheiding van drie reformatiegevallen (blz. 135) achten wij geheel overbodig; zij *schijnt* diepzinnig, maar een geleerd denker als Dr. K. moet er, dunkt ons, zelf het ondiepe van gevoelen. Want wij vragen: als de organisatie gebroken wordt, is dan niet juist daarvoor *de kerk* zelve gebroken?

En vervolgens vragen wij ook: als de organisatie verandert en deze verandering is niet langs den weg van geleidelijk kerkherstel te verkrijgen, zal die ommekeer dan niet *altijd* breuke met het kerkverband ten gevolge hebben, al is het ook slechts voor een tijd? En is dit zoo, waarom is dan dit tweede als een afzonderlijk geval voorgesteld? Immers, als het waar is, wat Dr. K. op blz. 131 zegt, n. l. dat zoodra leden, dienaren of kerkeraden eigener beweging hebben op te treden, de medische weg verlaten wordt en men eo ipso tot kunstbewerking overgaat, dan is botsing met het kerkverband daarbij *steeds* onvermijdelijk. Dit wordt juist bevestigd door het voorbeeld van Dr. K., uit het begin der 17e eeuw aangehaald, en dat hij (zie blz. 143) bij de breuke met de *organisatie* te pas brengt. Wij meenen er op te mogen wijzen, dat deze breuke ook wel terdege het kerkverband gold. Dat verband werd destijds niet alleen in sommige opzichten (b. v. door het niet erkennen der attestatiën) buiten werking gesteld, maar het werd ook voorloopig als *verbroken* beschouwd ten aanzien van de kerken te Alkmaar, te Hoorn en andere, welke de belijdenis niet handhaafden. (Men zie hierover Dr. Rutgers »Kerkverband,» blz. 38—50). En was de burgerlijke

Overheid niet tusschenbeide gekomen, dan zoude de zaak, menschelijkerwijze gesproken, nooit zoo spoedig tot een voor de gereformeerden of contra-remonstranten uiterst gunstig en gewenscht einde zijn gebracht, en zou er dus ook niet zoo veel van de breuke hersteld zijn. Maar wie hoopt er thans nog op zulk eene hulp van regeeringswege. In het begin der 17e eeuw waren het de *Staten-Generaal*, die bepaalden, dat er eene nationale Synode zoude komen, en die er krachtig toe medewerkten dat de meest invloedrijke voorstanders en verbreiders van de gevoelens der remonstranten aan den lijve gestraft werden. (Hetgeen Dr. Kuyper immers thans niet begeert, blijkens zijn tegenwoordige opvatting van de roeping der Overheid, gelijk wij die vinden op blz. 56—59 en 186—188 van het Tractaat.)

Voorts treffen wij nog *verwikkelde* beschouwingen aan op blz. 145, alwaar Dr. K. het in zichzelf tegenstrijdig geval veronderstelt, dat men ons tot geen ongehoorzaamheid in de kerk dwingt, en ons den weg tot gehoorzaamheid niet belemmert, en dat wij nochtans medeschuld hebben aan anderer ongehoorzaamheid; op blz. 157, 158, 160, 161, 169 en 176.

Dat de heer K. de reformatie naar de verre toekomst verplaatst, blijkt al aanstonds uit de laatste bladzijde van de voorrede, die wel spreekt van een breuke met het kerkverband, als zijnde voor onze kerken noodzakelijk, doch met de bijbepaling: »kankerde het kwaad nog dieper in."

Op blz. 129 en 130 wordt verzekerd, dat de diep kranke kerk niet met een tooverslag te genezen is. Zonder een geestelijken achtergrond kan men slechts vernissen, knutselen en beduimelen, ploeteren en wurmen, doch zonder dat de kerk groeit. Men moet de kwaal maar eerst door en door *kennen*. Dan kan er eerst gevoel en beïjdenis van schuld komen. En als dan het verbond met den Almachtige

weer *in hart en huis en land* wordt opgericht, dan zullen de Dienaren in de *kerk* ook wel gehoorzaam worden. Als er maar eerst zoo'n algemeene verwakking ontstaat, dan krijgt alle ketterij het bang en gaat zich verbergen. »On- gemerkt en zonder iemands toedoen (!) komen de funda- menten dan weer bloot liggen voor ieders oog.» Het god- zaliger leven zal »vanzelf» wel betere denkbeelden over de kerkinrichting verwekken en ten leste zal licht het plicht- besef in zake de kerkregeering weer gaan leven. Och, het probleem is zoo lastig. Laat dus eerst alles nog maar eens wat vergroeien in ons land, dan komt later de bouw ook wel in orde Met deze verkorte inhoudsopgave meenen wij aan Dr. K. niets willekeurigs in de pen gegeven te hebben. Doch nu vragen wij: wordt op die wijze de refor- matie niet op de lange baan geschoven?

Op blz. 158 lezen we: »Heeft men daarentegen, gelijk bij het invoeren van een nieuwe kerkorde het geval is, de keuze van den tijd aan zich, dan behoort die keuze van den goeden tijd met ernst overwogen te worden. Een ker- keraad, die zich tot zoo heilig werk onderwindt, mag niet in overhaasting handelen, noch buiten heldere bewustheid van wat hij doet.»

Blz. 177: »Jaren lang hebben onze vaderen onder Rome voortgeleefd, eer ze kwamen tot reformatie.» Alsof wij het meerdere licht, ons sedert den tijd der Hervorming geschon- ken, niet hadden te gebruiken.

Blz. 200—202 geven dezelfde gedachten terug als blz. 129 en 130. Er kome eerst persoonlijke schuldbelijdenis en bekeering, ook van de geloovigen, daarna hervorming van onze huisgezinnen en broederkringen; vervolgens zoeke men reformatie alom in de maatschappij en verspreide zoo- veel mogelijk de kennis van het Evangelie, en na dat alles verbouwe men de kerk. (Ook op blz. 163 vindt men ge- lijke redeneering).

Nu moet niemand uit deze onze aanhalingen afleiden,

dat wij de erkenning van het oordeel Gods in den droeven kerkstaat, de kruisiging van het eigen ik en de heiliger regeling van het huiselijke leven onnoodig zonden achten. Maar dit alles kan met het ontvlieden van de zonde in de kerk *gepaard* gaan. Dit *moet* zelfs. Het is één leven, dat de christen leidt, in het verborgen, in het huisgezin en in de kerk. Het laat zich niet uit elkaar slaan. De geestelijke achtergrond en de zichtbare voorgrond kunnen gelijktijdig bewerkt worden. En het streven daarnaar heeft o. i. met »bureaucratische wetsgeleerdheid'' (blz. 129) niets van doen; het is een vanzelfsheid in het geestelijke en kerkelijke leven.

Wil Dr. K. nu een houdbare positie hebben, dan moet hij of deze lijdelijkheidstheoriën beter aan banden leggen, of hij moet het zich laten welgevalen, dat men hem voortaan bij de irenischen indeelt.

(Men zie verder blz. 117, 126 onderaan, 131—133, 157, 167, 177 en 196).

Wie nu echter het eene stuk van het leven *nà* het andere bevredigend wil reformeeren, die kan lang wachten, eer hij het laatste stuk bereikt heeft en moet, als hij de kerk achteraan laat komen, de grootste afwijkingen voortdurend duldbaar achten. De Schrijver wijst dan ook herhaaldelijk op het inzinken en de besmettingen der kerk in het algemeen en door alle tijden.

Volgens Dr. K. kan er veel gebeuren, eer een kerk om haar valsheid moet verlaten worden. Hij zal toegeven, dat de Herv. kerk niet is de kerk, die de kinderen Gods hebben moeten, dat haar bestuur valsch is (blz. 88), dat haar leven in doodelijk gevaar is (blz. 101), dat zij aan geestelijk typhus lijdt (blz. 101), dat zij geheel uit haar voegen geraakt is (blz. 103), dat zij aan bloedarmoede verkwijnt (blz. 104), dat zij gestoord is in de natuurlijke

uiting van haar leven (blz. 107), dat zij in haar wortel verkankerd is (blz. 108), dat de ankers en gebinten van het huis losgewrikt zijn en de toekomst der kerk op het spel gezet (blz. 110), dat vele kerken der Hervormden zelfs schijnkerken zijn, melaatsch van den hoofdschedel tot de voetzool toe (blz. 112), maar toch wil hij, als we hem goed begrijpen, de Herv. kerk nog »'s Heeren erf'' blijven noemen (blz. 126 boven) en het geloof blijven voeden, dat haar gemeenten door de Chr. Geref. kerk niet meer zoo geregeld als valsche kerken aangezien worden (blz. 199). *Hijzelf* acht b. v. de »kerk'' te Amsterdam nog niet eens half verwoest (blz. 200). In het hoofdstuk over de deformatie komt de antichristelijke *vervalsching* er dan ook slechts ter loops bij en wordt de valsche kerk nog verbedenen de schijnkerk gesteld. (Zie hierbij blz. 116, regel 9 v. o. en blz. 178 regel 16 en 18). *Hoe* nu deze schijnen en valsche kerken onderscheidenlijk moeten gekend worden bij het *toeven* van de absoluut valsche kerk, zien wij niet in, en Dr. K. legt het niet uit.

Vele Herv. kerken zijn naar de omschrijving van het Tractaat *niet* als schijnkerken verloren, want als kenmerk van die kerken wordt opgegeven, dat er vrede en rust is, een stilte als de stilte des grafs (blz. 112). Toch zijn het ook nog geen absoluut valsche, want alle opgenoemde deformatiën *loopen slechts uit* op de schijnkerk en deze op de absoluut valsche. Wel kan de kerk in dien tusschentijd door Satan *bezeten* worden (gelijk ook op blz. 96 schijnt bedoeld), doch al is de Herv. kerk nu aldus bezeten, dan mag men haar nog zoo spoedig niet verlaten, denkt Dr. K., wjl zij nog verlost kan worden. (blz. 163 en 164). Eigenaardig is, dat de Schrijver de kerk niet als valsch *verworpen* wil hebben *langs den weg van betoog* (blz. 164), terwijl hij haar toch wel langs den weg van betoog wil *behouden* en daartoe art. 29 der belijdenis zoo zwak mogelijk opvat (blz. 173).

Zie hierbij verder blz. 7, 90, 94, 95, 101, 168, 170, 174, 175.

Is evenwel het kerkbederf zóóver doorgedrongen, dat het zuivere Evangelie *gansch niet meer wordt gepredikt* en alleen *wolven* de kansels beklimmen en de Sacramenten bedienen, of ook zóóver, dat men als getrouw lid of Dienaar des Woords om zijn getrouwheid wordt geweerd van het Avondmaal of afgezet uit zijne betrekking, dan eischt Dr. K. feitelijk afscheiding, maar bestempelt die afgescheurde stukken van de kerk uit hoofde van hare onvolledigheid en hare soms gebrekkige inrichting met den naam van *dolërende kerken* (blz. 55, 89, 164, 167). Hij ziet n. l. in zulk een scheiding nog geen definitief verlaten van de kerk, noch ook een besliste veroordeeling van die voorloopig ontweken kerk (blz. 194), en noemt ze daarom met den bekenden term uit de 17e eeuw. Hij wil niet gedoogen, dat men haar zonder verzachting *valsch* of *ontvormd* noemt, al heeft zij dan ook een valsch kerkbestuur (blz. 88). Want zie, lezer, hij meent »dat zulke kerken met valsch kerkbestuur nog het besef hebben, dat zij zich herstellen zullen, hoe doodelijk krank ze ook nederliggen.” Op dit punt is Dr. K., naar het ons toeschijnt, zwakker in zijn uitspraken dan Turretin en Calvijn (zie blz. 174 en 198 van het Tractaat). Want wie is er nu doodelijk krank en die nog het *besef* heeft, dat hij herstellen zal? Immers, daarvoor is een *bijzondere openbaring* noodig buiten de H. Schrift om. Deze voorstelling dunkt ons dan ook veel te subjectief, te geheimzinnig en te donker. Op zulk een grond kunnen de leden der Herv. kerk zich niet verlaten. En evenmin kunnen zij dat op gronden als welke blz. 197 aanbiedt (n. l. het in vergelijking met de kerk van Jeruzalem en met die van de 15e eeuw *getemperd* zijn van de ketterij, de zedeloosheid en de mishandeling der beterge-

zinden). Wij raden hun daarom veel liever, de middelen tot verbetering der toestanden *onbedongen aan te grijpen*, in plaats van te gaan peinzen over Gods raadsbesluiten. Indien toch reeds tot de gemeente van Efeze de bedreiging kwam: »Ik zal u haastelijk bijkomen en uwen kandelaar van zijne plaats weren," hoe groot moet dan de nooddrang niet zijn, als het kerkbestuur geheel vervalscht is.

Onze belijdenisschriften spreken ook niet van het tusschen-station »doleerende kerken." En als nu zelfs elk voorbeeld der H. Schrift ons niet ten regel mag gezet worden (blz. 1), waarom zou men dan het voorbeeld der 17e eeuw als onveranderlijke wet beschouwen, en hoe zou men het ook *kunnen* volgen, nu we een historie achter den rug hebben als die rondom het jaar 1816. Neen, als het bestuur valsch geworden is en aan de valsche regeering een wettelijk beschreven vorm gaf, zoodat de hypocrieten vrijelijk den mom mogen afwerpen, dan is o. i. de kerk genoeg vervalscht om haar niet alleen te mogen, maar zelfs te *moeten* verlaten. In de Herv. kerk grepen nu eenmaal kerkverkrachtende feiten plaats, die bij gewone ziekteverschijnselen niet te vergelijken zijn. Dr. K. schijnt er echter geen oog voor te hebben, dat de belijdenisgrond wordt opgebroken en de actuële kerkopenbaring *vervalt* zoodra de dusgenaamde kerkorde geheel vervalscht is. Of hoe durft hij anders een verband, zóó knellend en verwoestend dat ze de levensuiting aan de kerk beneemt, nog *correspondentie* noemen. (blz. 89)? En hoe zou hij anders »het doorsnijden van de zenuw der publieke belijdenis en het onderhouden van de gemeenschap met kerken, die of onze belijdenis niet hebben, of haar niet handhaven, als een *ziekte* kunnen aanmerken" (blz. 103 en 104)? En even weinig achten wij het anders verklaarbaar, dat hem een gedachte-looze volzin als deze ontsnapte: »De Synode van 1816 heeft deze onwettige daad (de invoering der Gezangen) dáárom niet kunnen goedmaken, overmits zij, volgens haar

lastbrief, optrad, uitluitend als Bestuurscollegie en alle aanbrengen van verandering in de geestelijke aangelegenheden der kerk opzettelijk van haar bevoegdheid was uitgesloten." Want immers deze twee, het optreden van een Bestuurscollegie en het ingrijpen in de geestelijke aangelegenheden der kerk zijn niet te scheiden. Het *kon* niet anders of aan de geestelijke aangelegenheden *moest* terstond door dat optreden de grootste schade worden berokkend.

Wij komen nu aan de uitdrukkingen, die naar we vermoeden, door de gereformeerden zullen aangewend worden om het lijdelijk berusten te rechtvaardigen en de verantwoordelijkheid der leden weg te schuiven. En dan verwijzen wij naar blz. 91, 112, 114, 118, 138, 145 (3e en 4e alinea), 160—163, 176 en 197, op welke plaatsen wij vreezen, dat de lijdelijke wachters hun schermen en wapens in menigte zullen grijpen.

Reeds in het inleidend woord vinden de lijdelijke berusters wat van hunne gading. Vooral op regel 9—15. En voorts in deze volzinnen: »Of God de Heere het oordeel, waaronder onze kerken thans nog gebukt liggen, nog zal willen verlengen, staat in Zijn vrijmacht . . . Eerst als een iegelijk, die meent een gebaanden weg te kunnen aanwijken, zijn denkbeelden in orde en in samenhang heeft te boek gesteld, kan er een geregelde bespreking der quaestie aanvangen, en wordt de mogelijkheid tot een handelen met helder bewustzijn geboren." Op blz. 89 noemt de Schr. den druk van een ingedrongen valsch kerkbestuur »een plage der kerken Christi," die men wel »vermijden wilde maar voorshands niet kan."

Ook op blz. 119 zullen de lijdelijke lieden voorspraak meenen te vinden: »God de auteur van alle deugdelijke reformatie, is daarom het beginsel, dat door de trouwe zonen der kerk nimmer is verloochend. Vandaar hun bid-

den, vandaar hun wachten, vandaar hun gehoorzamen aan den Heere." Hoe nu het wachten op reformatie met het *gehoorzamen* gepaard gaat, is ons een raadsel, tenzij dit wachten alleen ziet op de gemoedstemming, waarin men voor God verkeert.

Op blz. 120: »Wie dat aandurft om de eenheid te verbreken van de kerk, waarin hij geboren werd, moet wel zeer gewisselijk verzekerd zijn, dat hij van God hiertoe gezet is." Er schijnt derhalve een bijzondere openbaring voor noodig te zijn! En zonder deze gewisse verzekering¹⁾ noemt Dr. K. het verbreken der eenheid roekeloos, ongeestelijk, fanatiek, overspannen (blz. 121). Zouden vele Herv. broeders hier niet uit afleiden, dat er voor het nemen van doortastende maatregelen een afzonderlijke *roeping* noodig is? Wij vreezen het te meer, omdat hij er op laat volgen: »Tot reformatie door kunstbewerking, door breuke, door verscheuring van banden kan en mag het onder het volk, dat God vreest, alleen dan komen, als de Heere zelf zijn volk bezoekt, de mannen verwekt, die zijn kudde kunnen uitleiden, en zelf hun voor- en achtertocht is op hun weg door de woestijn."

Op blz. 125 onderscheidt de heer K. tusschen de »ijverloosheid der trouwe" en de »trouweloosheid der overige herders." Hiermede worden o. i. de ijverloozen te veel voorgesproken en wordt de lijdelijkheid niet genoeg gebrandmerkt.

Op blz. 130 lezen wij: »Kerkverval is een straffe Gods, een plage, die Hij over ons brengt, en op zijn volk legt ter oorzaak van hunne zonden." Maar eilieve, die plage wordt toch niet *apart* op hen gelegd. Zij staat in 't nauwste verband met het zondige leven. Wordt dit laatste verbeterd, dan wijkt ook de plage. »God zal Zijn volk niet eindeloos kastijden."

¹⁾ Dat er een verzekering op grond van Gods Woord noodig is, zal wel geen enkel christen betwisten.

Op blz. 137 legt de heer K. er nadruk op, dat een goede kerkstaat een geschenk van God aan ons, maar niet van ons aan den Heere is. Of *wij* dan niet gelooven, dat hij als een *genadegift* moet beschouwd worden? Ongetwijfeld, maar waartoe dient toch deze gedurige verzekering in een tijd, dat juist alle drift en ijver ontbreekt. *Wie* treedt er op met de bewering dat het volk Gods geen schuld heeft en slechts het slachtoffer van de boosaardige bijloopers is? Immers niemand. Er schijnt dus iets meer achter deze redeneeringen te zitten, en wat zou dit anders kunnen zijn dan een vergoelijkende verklaring, zoo al geen verdediging van de lijdelijkheid? Zoolang men niet begint te *handelen*, moet de Heere wel, krachtens het heilig karakter Zijner liefde, »het goede onthouden" en *blijven* »kastijden met een slechten kerkstaat." De vrijmacht Gods mag in dit verband zeer zeker verkondigd worden. Maar Dr. K. plaatst ze o. i. te veel vooraan. Alleen bij het *verlaten van de zonde* is de Heere te ontmoeten op den weg der reformatie. Dit komt naar onze meening niet duidelijk genoeg uit.

Maar de kracht, die elken tegenstand overwinnen doet, werkt eerst, zegt de Schr. (blz. 138), als velen gelijktijdig dezelfde overtuiging krijgen. »Kerkreformatie is niet iets, dat door de daad van één persoon tot stand komt." Neen, dat is waar, niet door de daad van dien éenen persoon alleen. Gods kracht moet er zich in verheerlijken. Doch het kan wel *op het goede voorbeeld* van dien éenen persoon. Daarom moet zulk een man, als zijn oogen geopend zijn, ook niet te lang wachten op anderen, maar behoort hij met daadzaken aan te vangen.

Voor al déze woorden op blz. 137 achten wij voor het hedendaagsch onkerkelijk publiek van bedenkelijke strekking: »Eer omgekeerd zal hij, (die in den Naam des Heeren zich tot reformatie der kerke opmaakt) . . . zich afvragen, of het ook 's Heeren wil zij, dat zijn schuld voor den Heere nog verder en bitterder door deze plage der kerkverwoes-

ting worde gestraft." Zie nu, wat een verwikkeling! Welk sterveling heeft zich toch ooit opgemaakt om de kerk te reformeeren? En *hoe kan God willen*, dat Zijn gunstgenooten in kerkvervalsching blijven voortleven? Zal God dan zelf hen *verharden* in het kwaad? Zoo mogen christenen nimmerdaad niet toegesproken worden. Tot *vrijheid* zijn ze geroepen en o. i. moest Dr. K. dat vrijheidsbesef met de rijke gaven, hem geschonken, veel meer opwekken. De belijders des Heeren staan evenzeer schuldig om de *oogenblikkelijke* schuld, die zij nog dag aan dag bedrijven, als wel om de zonden, die ver achter ons in het verledene liggen.

Brengt Dr. K. nu tot kalmeering der gemoederen bij: »1o. dat de bediening van het Woord en van het Sacrament in vele (Herv.) kerken nog voortbestaat in een zuiverheid als in de kerk van Jeruzalem, onder de latere koningen, of ook in onze vaderlandsche kerken in het laatst der 15e eeuw geheel ongekend was; 2o. dat de ingeslopen ketterij en zedeloosheid nog op verre na niet dat afgodisch en satanisch karakter van destijds heeft aangenomen; 3o. dat die beter wil, nog veel vrijer zich beweegt en op verre na niet als destijds mishandeld wordt; en 4o. dat de zedeloosheid onder de leeraren, hoewel hier en daar zich reeds vertoonende, toch in geen vergelijking komt met hetgeen in Jeruzalem en onder Rome in de 15e eeuw is gezien" (blz. 197), — zoo ligt de vraag voor de hand of de historie ons sedert de 15e eeuw dan niets leerde. Ook moeten wij hierbij aanmerken, dat er alleen »vrijer beweging" is *met mond en pen*, en dat de ketterij tegenwoordig wel is waar minder *plomp* optreedt, doch dat Satan in zijn fijne vormen niet het minst gevaarlijk is.

Bij al de bovengenoemde verzachtende redenen zijn nu ook wel een aantal meer *aansporende* uitspraken gevoegd (b. v. op blz. 137, 139, 141, 178—181 over Zacharia 4:46, blz. 204), maar deze laatste hebben te veel een

suppletoir karakter; hare plaats is te ondergeschikt. De verkondiger der reformatie maakt zich *te* dikwijls uit de voeten voor den verdediger van het lijdelijk wachten. Wij zouden Dr. K. onrecht aandoen, als wij niet erkenden, dat hij werkelijk de christenen wil bewegen tot het zoeken van kerkreformatie, maar voor velen zal toch de plichtsbeschrijving in nevelen zich verliezen achter het apologetisch gedeelte van het Tractaat. De rechtzinnigen worden niet genoeg geprikkeld tot den strijd. Zij krijgen zooveel lood mede op den weg der reformatie, *dat zij niet voort kunnen*. Op hun onmacht wordt te veel klem gelegd (blz. 90, 118, 120, 125, 130), terwijl de *persoonlijke roeping*, die Gods Woord tot alle belijders brengt, o. i. niet genoeg wordt aangeboden (blz. 141 onderaan, 142, 144, 145 en 151).

Op blz. 141 b. v. gewaagt de Schrijver van »een ongehoorzame kerk, die plaats inruimt voor (persoonlijke) gehoorzaamheid.” Hiermede wordt een indruk gegeven, alsof de kerk naar het uitwendige een losse vereeniging van personen ware, die deels kerkelijk gehoorzaam en deels ongehoorzaam kunnen zijn. De solidaire verantwoordelijkheid is daarmede vervallen.

Nog één sterksprekend voorbeeld voegen wij hier naast.

Op blz. 177 lezen wij: »Het feit, dat er naast deze tamelijk zuivere bediening der genademiddelen óók afgoderij bestaat, heft het wezen der kerk niet op, en stelt wel aan den kerkeraad den eisch om dezen gruwel af te snijden, maar niet aan een lid der kerk om die kerk te verlaten.” Dit zeggen wordt nog nader bevestigd op blz. 197, 6e alinea, op blz. 201 (te zwakke raadgeving in punt 7) en op blz. 202, regel 1, alwaar de Schrijver het doet voorkomen, alsof de bediening der genademiddelen niet in alle Herv. gemeenten wordt vervalscht. Dit is echter alleen het persoonlijk gevoelen van Dr. K. en het komt o. i. bepaald in conflict met art. 29 der belijdenis. Elk lid voor zich dient er toch op te letten of er in de reinheid der bediening van de genade-

middelen zijner kerk slechts een *gradueel* dan wel een *essentiël* te kort is. Volgens het betoog op blz. 169 zal Dr. K. dit ook moeten toestemmen. Nu kan moeielijk ontkend worden, dat er in de Herv. kerk een diep invretende bezoedeling aan de prediking van het zuivere Evangelie kleeft. Deze prediking en de sacramentsbediening laten niet alleen »te wenschen over» (blz. 175), maar de Herv. kerk als kerk eischt of beschermt ze niet meer. De *vergifting* der genademiddelen, welke Dr. K. op blz. 104 te recht erger noemt dan onthouding, tracht niet schier ongemerkt in te vloeien van de zijde der hypocrieten (blz. 89), maar zij heeft *officiël* plaats; en de gemeenten traden door geen *openlijke akten* daartegen op, doch namen door de indiensthouding der reglementen als grondslag van vereeniging, aan de vervalsching en mitsdien aan de »verwaarloozing» der Sacramenten (blz. 174) deel.

De kerk als kerk heeft derhalve niet de zuivere prediking en belijdenis van het Woord, waarzonder volgens Turretin geen kerk denkbaar is. De ergernissen bij de bediening der genademiddelen zijn er niet *ondanks* de reglementen, alleen door tuchtverzaking, welke toch reeds op zichzelf eene kerk te gronde richt (blz. 172); neen, maar deze ergernissen bestaan *krachtens* de reglementen, welke de wettige tucht *verbieden*.

Daarom moet de heilige wilskracht onder de geloovigen gaan *werken*, en het smart ons, dat Dr. K. zoo meêdoogenloos oordeelt over hen, die van woorden tot *feiten* willen komen. Op blz. 126 b. v. zegt hij, »dat men naar heiligheid dringt zonder in de schuld te zijn gevallen.» Hoe weet Dr. K. dat? Op blz. 128 en 129 breekt hij den staf over den trek naar haastig handelen, door te schrijven: »Toch dient evenzeer gewaarschuwd tegen een andere eenzijdigheid, t. w. tegen het pogen en woelen derzulken, die zonder oog voor de verachtering in genade en onder kennelijke minachting van de krachten die in het Woord liggen,

zich in Farizeeuwsche hoogheid en hoogst ongeestelijke oppervlakkigheid inbeelden, dat de diep kranke als met een tooverslag te genezen zoude zijn, indien men de kettersche bestanddeelen slechts afsneed en de reglementen doortastend herzag." Of neemt Dr. K. hiermede geen positie tegenover de mannen van de *daad*? Tegen wie ageert hij dan? Van een bent dweepers in het genre van de »wilde geuzen" uit de 16e eeuw vernamen wij albens niet het minste spoor. (Zie ook blz. 165.)

Neen, al zulke waarschuwingen voor verkeerde aandrift vinden wij in onzen aandriftloozen tijd weinig noodzakelijk of geschikt. De eenvoudigen komen er door in bange onzekerheid.

Intusschen moeten er vaste ordeningen zijn voor de bewaring van het wezen der kerk. Wij menschen mogen niet nalaten die te zoeken en het komt ons voor, dat de Schrijver van het Tractaat het gewicht daarvan te gering schat, terwijl hij zich telkens te veel vastklemt aan het wezen der kerk naar haar *vermogen*. Men lette, om dit in te zien, op blz. 16, eerste helft; 17; 29—32, alwaar het wezen der kerk reeds wordt gesteld in elke samenkomst van ware christenen met kerkelijke aandrift; op blz. 40 en 108; op blz. 112 alwaar hij een kerk eerst schijnkerk noemt, wanneer *geen enkele knie* voor Koning Jezus meer gebogen wordt; enz.

Op blz. 23 en 24 handelt de Schrijver over het ambt der leeraren en noemt hij volstrekt niet *de roeping door Gods gemeente*, zooals het bekende formulier voor de bevestiging van predikanten, doch spreekt alleen van het »innerlijk doen toekomen van de roeping tot het ambt," van een »rechtstreeksche roeping van den Koning." Toch had van het eerste o. i. niet gezwegen *mogen* worden. Want waar geen ordelijke leiding van zaken bestaat, en derhalve ook geen ambtelijke verleening van het ambt aan »verkoren

personen plaats heeft, daar behoeven wij ons waarlijk niet te verwonderen, dat vele dienaren zich nooit klaar van hunne inzetting in dat ambt bewust worden, en dat zij daardoor ook zoo weinig kracht in zich gevoelen om tot het verkrijgen eener goede kerkregeering mede te werken.

Op blz. 54 en 60 noemt Dr. K. de uitdeeling van Gods Woord en van de Sacramenten met het particulier vermaan »de bediening der sleutelen.” Immers is dit in strijd met Zondag 31 van den Heidelbergischen catechismus, waar de christelijke ban als de tweede sleutel wordt genoemd; iets, dat aan Dr. K. anders wel bekend is, gelijk ten overvloede nog blijkt uit blz. 71, en uit blz. 106, waar hij het bandeloos laten van de gemeente door het verwaarloozen van de tucht qualificeert als het »zoek maken” van de sleutelen des hemelrijks.

Ook wordt op blz. 54 scheiding gemaakt tusschen de genademiddelen, de orde der kerk en de rechtspraak, en zulks door de opmerking, dat deze zaken »op drieërlei terrein” liggen. Deze splitsing achten wij verwerpelijk.

Op blz. 147 wordt het breken met de organisatie en het kerkverband voorgesteld als het aantrekken van »een ander kleed om hetzelfde lichaam.” Aldus schijnt het alsof het zichtbaar kerkverband iets is, dat *los* over de personen heen zit, zoodat het uit- en aangeschoven kan worden en dus geen wezenlijk deel van de zichtbare kerk uitmaakt!

Op blz. 172 tracht Dr. K. te bewijzen, dat de oefening der tucht geen onmisbaar kenmerk van het wezen der kerk is, wijst er op, dat de kerk overal bestaat, waar de H. Geest Gods Woord als het instrument tot wederbaring der uitverkorenen gereed vindt, en vergelijkt dan de kerk zonder tucht bij een menschelijk lichaam met afgekapte armen en beenen. Deze overwegingen echter achten wij zeer *onvast*. Gingen zij door, dan zoude elk gezelschap, dat zich nu en dan met Gods Woord bezig houdt, een kerkelijk organisme kunnen heeten, en waar blijven dan de grenzen tusschen

het maatschappelijk en het kerkelijk leven? Waar is ook het bewijs, dat men in de Herv. kerk gelijktijdig met het afkappen der tucht niet nog *verder* in het lichaam gekapt heeft? Geven wij acht op het vrije stemrecht, aan de ongelooovigen verleend, en op de reglementair vrijgestelde toelating van ongereformeerde leden en ambtsdragers, dan heeft deze vraag zeker wel alle recht. Doch reeds alleen bij het afkappen der armen en beenen kan het lichaam gemakkelijk *bezwijken*. Vooral indien het lichaam reeds lang te voren onder den gestadigen invloed van verkeerde leeringen innerlijk op de bedenkelijkste wijze was aangetast, en als de *bedwelming* ook na de gevaarlijke operatie nog zóólang aanhoudt als dit in de Herv. kerk het geval was. . . .

Och die beelden!

Ook vergelijkt Dr. K. de *nog niet opgerichte kerk* bij een afgekapt boom, bij »eikels, die te uwer beschikking staan" (blz. 31), bij een uitgehouwen tronk en bij ontploft dynamiet (blz. 32), bij een ongeboorde waterfontein »die er in den bodem reeds is eer men boort," en bij een nog niet droog gemaakt binnenmeer (blz. 38). Daarentegen wordt de zichtbare kant van de kerk dan voorgesteld als het uitbotten van takken en bladeren en bloesems, als het ontploffen van het dynamiet, als het boren van een fontein, als het indijken en droogmalen der polders. Deze beelden zullen menigeen aanlokken, maar er steekt toch o. i. wat gevaar in, om de nog niet opgerichte en dus nog niet goed zichtbare kerken te vergelijken bij datgene wat of dadelijk zichtbaar is, of te allen tijde zichtbaar kan gemaakt worden. Vooral de wijze, waarop Dr. K. deze beelden aanwendt, achten wij verleidelijk. Reeds bij dat van den eikel, als zijnde de kiem, het beginsel van het zich ontwikkelende leven, had het wel meer in het oog mogen loopen, dat God de *kerkkiemen* niet in de lucht doet heen en weer stuiven, maar ze in den *akker der wereld* heeft gelegd, zoodat er een sterke levensdrang in moet werken om zoowel

opwaarts takken als benedenwaarts wortelen uit te schieten.

Aan ongebruikte krachten hebben wij niet genoeg. Een eikel biedt ons geen verkwikking, wel de schaduw van den eik. Blijft een »tronk'' voortdurend zonder nieuwe scheuten, dan is het geloof, dat er nog leven in zit, vrij subjectief en onzeker. En wie kan drinken van het water, dat nog diep onder den grond zit? Wie kan *staan* op een nog niet drooggemaakt meer, tenzij hij bij bijzondere wonderteekenen leeft?

Er mocht dus bij de levende wateren ook wel herinnerd zijn, dat zij sterke neiging hebben om in het zichtbare te *ontspringen*, zelfs hoog op de bergen. Wel zegt Dr. K. daar op blz. 39 en 40 wat van, doch in een geheel ander verband (n. l. ter aanduiding van de duurzaamheid der kerk tegenover de Methodisten).

Voorts, wat helpt het ons te weten, dat het wezen van den wijnstok en van den perzikboom niet is gelegen in vocht, licht, aarde en warmte, noch ook in de verzorging door den hovenier (blz. 30), indien deze voedingsmiddelen dan toch *bij de natuur van die boomen behooren*, en als zij zonder verzorging verstikken of doodvriezen.

Naar onze meening gaat men dan ook veiliger met de uitwendig opgetreden kerken te vergelijken bij den wijnstok en den perzikboom *zelven* en de onzichtbare kerk, die daar achter schuilt, bij de niet wel naspeurbare krachten en werkingen, die God in de natuurlijke kiemen gelegd heeft en onderhoudt. Met de *waarneembare* uitwerking van zulke kiemen hebben wij vooral te doen (gelijk ook volgt uit art. 29 van de belijdenis), en de kerkelike *institutie*, waarin zich juist de arbeid des Geestes kennen doet, moet die uitwerking *mogelijk* maken.

Alleen indien goede kerkelijke ontwikkeling tot het onbereikbare behoort, zooals in gelegenheidskerken en kruiskerken (blz. 86 en 87), dan is God machtig en gewillig om onder de ongunstigste bijomstandigheden, ja onder de

hitte der vijandige vervolging de spankracht des geloofs, tot bewaring van het wezen der kerk, te verhoogen.

Gaat men evenwel het *potentiële* in de kerk bovenmate verheffen tegenover het *actuele*, dan moet men ook onvermijdelijk een vale, verschoten voorstelling geven van het *kerkverband*.

Immers, als we het wezen van de kerk bijna uitsluitend zoeken in de *leden* van het lichaam Christi (blz. 31), dan en *niet* in de wijze van samenvoeging dier leden, hebben wij al zeer weinig te maken met die personen in hetzelfde kerkverband, welke wij door plaatselijke verwijdering of in het geheel niet, of slechts van uit de verte kennen. En als nu zelfs bij alle *plaatselijke* dooreenmenging van veelsoortige belijders en niet-belijders, hoe verkeerd en valsch die dooreenwarring ook zijn moge, het wezen der kerk nochtans bewaard blijft in onze schatting, hoe zoude dan naar den aard der banden tusschen de *ver uiteen gelegen kerken* onderling het karakter van die kerken zijn te bepalen?

Het kerkverband valt dan ook o. i. te veel in de schaduw op blz. 48, waar Dr. K. de theorie der plaatselijke kerk »als hoeksteen op den voorgrond» van het gereformeerde stelsel van kerkregeering aanmerkt; op blz. 75, alwaar hij zegt, dat in de classicale en synodale vergaderingen van vereenigde kerken feitelijk de *kerkeraad* (in het enkelvoud) de leiding en inrichting van den eeredienst vaststelt; op blz. 81, waar hij de bevoegdheid om zendingen te ordenen aan de enkele plaatselijke gemeenten schijnt toe te kennen; op blz. 134 onderaan, alwaar hij het beschouwen van de wereldkerk onder de roomsche hiërarchie als een *eenheid* foutief noemt; op blz. 135, alwaar hij het stichten van een nieuwe kerk en de oprichting van een nieuw verband geheel van elkander *scheidt*; op blz. 141, waar hij leert, dat een ieder onzer alleen rechtstreeksche verantwoordelijkheid heeft voor de plaatselijke kerk waartoe hij behoort; op blz.

176, waar de Schrijver zegt, dat ik »volstrekt niet te letten heb op wat elders plaats grijpt, maar alleen op mijn eigen (plaatselijke) kerk'', en dat »de solidaire verantwoordelijkheid van hetgeen elders geschiedt — — — — nooit aan mijn kerk het *wezen* van kerk kan ontnemen'' (hetgeen wij niet kunnen toestemmen, dewijl naar deze voorstelling sommige plaatselijke gemeenten, zooals die te Amsterdam, Rotterdam, Utrecht enz. ten onrechte als vrij »zuiver'' komen te staan naast karakterlooze kerken in hetzelfde verband); op blz. 177, 194, 196; op blz. 197, alwaar het valsche kerkverband voor wel ongeveer 5 à 600 Hervormde gemeenten als iets bijkomstigs wordt aangestipt, hoezeer het toch de bron is van alle ellende en veroorzaakt, dat de bediening van Gods Woord en de Sacramenten niet »tamelijk zuiver'' *kan* zijn; op blz. 199 enz.

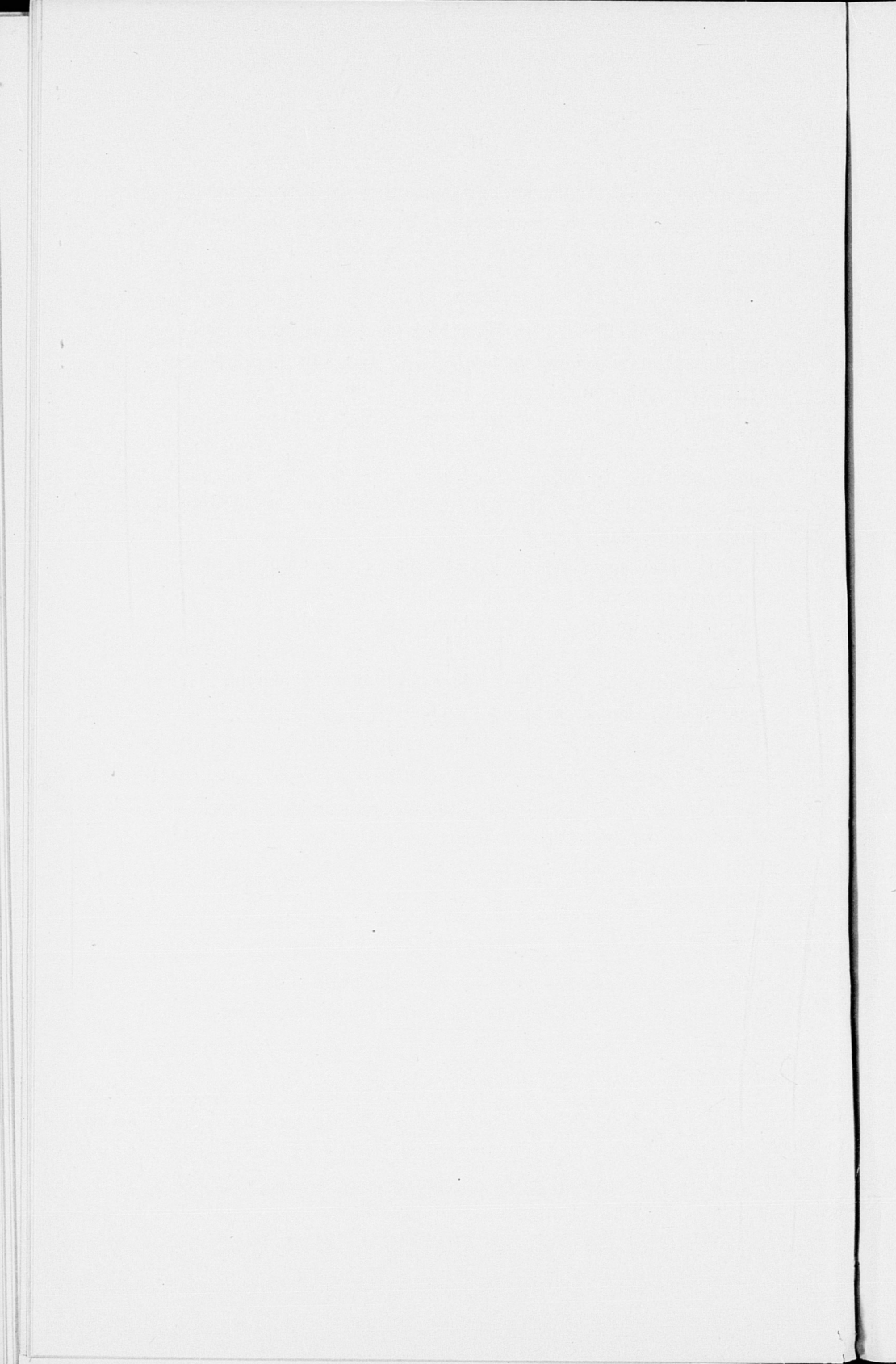
Al dergelijke uitdrukkingen en voorstellingen zijn o. i. te eenzijdig, als we in aanmerking nemen hoezeer al de kerken elkaar tot onderlinge voorlichting noodig hebben, hoe »de eenheid van het lichaam Christi de onderscheidene deelen der kerk in organisch verband saâm houdt'' (blz. 33), hoe de gereformeerden steeds »het beginsel vasthielden, dat het gezag van Christus over heel Zijn kerk gaat, en dus ook de tucht van meerdere kerken noodzakelijk is om de enkele kerken te houden in de paden des Woords'' (blz. 50). Te eenzijdig, als men let op al de gemeenschappelijke verrichtingen der kerken (blz. 177 en 178), als men nagaat hoe zelfs geheel doode *schijnkerken* in haar ontbinding kunnen tegengehouden worden door het kerkverband (blz. 112), alsmede dat kerken, die met elkaar in verband traden, »niet meer vrij zijn in haar beweging'' (blz. 148 en 203). En niet alleen te eenzijdig voor ons, maar ook te weinig geproportioneerd op het standpunt van Dr. K. zelven, want hij erkent aangaande het verband tusschen de Hervormde gemeenten, dat het machtig is om de overtreders van het een of ander reglement, niet slechts uit te sluiten

bij de benoeming voor kerkelijke ambten en betrekkingen, maar ook om hun de Sacramenten te ontzeggen en hen als leden te schorsen of af te snijden. (blz. 150).

Hiermede eindigen onze Tractaat-beschouwingen. Wij wilden de zaken *principiël* behandelen en ons van partij-aandrift verre houden. Daarom zoude het ons leed doen, zoo we Dr. K. in eenig opzicht verongelijkt hadden. Maar al zijn wij ons hier van niet bewust, wij leggen toch met weemoed ons schrijfmateriël neêr, ter oorzake van de groote oneffenheden, die wij in het Tractaat meenden te moeten aanwijzen.

Wij zullen onze moeite genadiglijk en rijk beloond achten, zoo we met ons schrijven aan *zeer enkele* belangstellenden een weinig hulpe hebben mogen bieden voor een grondig onderzoek van het Tractaat, en tevens iets, hoe gering dan ook, mochten bijdragen tot verheldering der inzichten in den kerkelijken strijd.

(De nummers der aangehaalde bladzijden uit het „Tractaat” zijn genomen naar de feestuitgave van dat werk).

N A S C H R I F T.

»Dankbaar maar niet voldaan"! — zoo schreven we als opschrift boven onze Tractaat-kritiek. Maar helaas, zooveel kunnen we *niet* zeggen van het bescheid, dat de Schrijver ons persoonlijk gaf in zijne *Heraut* van 2 Maart 1884. Want in plaats van ook slechts een enkele poging te doen tot rechtvaardiging van zijn standpunt, trachtte hij zich met een paar uitvluchten te redden, wees voor het bijleggen van ons ernstig geschil op de verre toekomst en streefde voorts de weeke gemoederen door zich aan te stellen als een verdrukte, als een martelaar, die »uit plichtsbef" de vervolging maar zal »verdragen."

Zulke noodsprongen zijn natuurlijk *te* kenmerkend, en tevens *te* onbeduidend, dan dat ze een dadelijke toelichting van de zijde des geadresseerden zouden vereischen. Wij hebben het dan ook volstrekt niet noodig geacht om er in het een of ander Weekblad op te antwoorden, of om er terstond een afzonderlijk stuk voor uit te geven.

Thans echter, nu zich zoo ongezocht de gelegenheid aanbiedt, willen wij nog eens in het kort Dr. Kuyper's gedrag te onzen opzichte nagaan, en zien of we daarbij werkelijk een groote mate van wijsheid, tact en verdraagzaamheid hebben te bewonderen, dan wel of de geëerde Schrijver onder hooghartige kraftsprache gelegenheid tot retraite heeft gezocht.

We doen dat opzettelijk in een *naschrift*, omdat we in het stuk, dat hier voorafgaat, het Tractaat *op zichzelf* wenschten te beschouwen en dus bij onze toetsing en PRINCIPIËELE bestrijding Dr. K.'s vroegere geschriften er zooveel mogelijk buiten lieten.

Dat de heer K. in zijn antwoord — we zullen het voor een oogenblik maar eens zoo noemen — onze opmerkingen

over het verband tusschen kerkorde en kerkwezen met den aan hem gerichtten »Open Brief'' aankondigde als een »leekenschrift,'' waaraan het »*einheitliche*'' ontbreekt, kunnen wij wel daar laten. Als toch de behandelde Schrijver zelf ten aanzien van dezelfde vragen gedurig het ja met het neen afwisselt, en dit moet aangetoond worden, dan valt de kritiek lichtelijk wat verbrokkeld uit. Daarbij geeft Dr. K. een doorslaand bewijs, dat hij onzen Brief niet eenmaal opletten heeft *gelezen*. Immers deelt hij aan zijn publiek mede, dat we hem ter verklaring van zijn stilzwijgen slechts de keuze gaven tusschen *onverschilligheid, trotschheid en machtelousheid*, terwijl hij het vierde punt, dat wij noemden, n. l. de *politieke partijdigheid* geheel verzwijgt. Nu, aan kwade trouw mogen we die weglating niet toeschrijven, zoodat er dan alleen overblijft om aan te nemen, dat Dr. K. zich de moeite niet heeft gegeven om goed te onderzoeken wat we tegen hem inbrachten, en dat hij bij het lezen enkele stukken heeft *overgeslagen*. En dat zodoende voor hem het »*einheitliche*'' ontbrak, gelooven we gaarne.

Bij die *politieke partijdigheid* wringt echter juist de schoen, en Dr. K. schijnt er zich zoo weinig van bewust te zijn, dat zulk een partijdige bevangenheid op kerkelijk gebied geheel ongeoorloofd, ja diep zondig is, dat hij ronduit durfde schrijven: »*In elken strijd steekt er kracht in om zelf te bepalen, op welk punt men den slag leveren zal.*'' ¹⁾

Dr. K. alleen bepaalt dus over welke zaken er gestreden zal worden. Werpt hij eenmaal een stelling op, b. v. dat het Ned. Herv. Kerkgenootschap een gereformeerde kerk is, dan mag niemand haar aanvechten. Want het vragen om leverantie van bewijs ware »hem verlokken tot krachtsverspilling''!! We schijnen dus met onze dringende beden al zeer dwaas gehandeld te hebben. Hij, Dr. K. *zelf* heeft het toch GEZEGD, dat de Ned. Herv. kerk *echt* is en *gerefor-*

¹⁾ Wij cursiveeren.

meerd, hij *zelf* bepaalt wat verdediging noodig heeft, al dan niet, en daarmee is immers alle tegenspraak afgesneden!

Dr. K. heeft zich eenmaal in het hoofd en in het hart gezet, dat er op het gebied van het Ned. Herv. Genootschap weer »gereformeerde» kerken bestaan. Ze zijn nog wel niet zichtbaar, maar toch zijn het »gereformeerde» kerken, want *hij* zegt het, en *hij*, Dr. K. zelf zal zijn wegen en middelen kiezen om ze *zichtbaar te maken*.

Doch daar gevoelt zich een lid van het Herv. Genootschap gedrongen om hem tegen te treden en *rekenschap* te vragen omtrent de wettigheid der middelen, waarmee hij op zijn doel aanstuurt. Immers, elk eerlijk onpartijdig christen kiest ook alleen eerlijke wegen, waarop hij weet, dat hij *zegen* kan verwachten. Ja de interpellant gaat verder en betwist zelfs de deugdelijkheid van het gekozen pad. — Wat antwoordt nu Dr. K.? — *Geen discussie*, als 't u belieft, *geen* schifting, *geen* beperking van mijne middelen. Of de weg, dien ik ga, goed is, dat zal *mijn* overtuiging wel beslissen. Ik zelf zal mijn plicht weten, ik zal mijn eigen huis bouwen en mijn eigen vuur stoken. Hebt ge bezwaar, zoo vertrouw *op mij* of »wandel op eigen paden.» Aan het »opwakkeren van eens anders vuur zullen we niet meêdoen.» *Tegenhouden* derhalve, en trachten dood te zwijgen, ook daar waar een wederwoord zedelijk verplichtend is.

Het spreekt vanzelf, ge hebt zulk een aanmatigend antwoord nog niet ter helfte aangehoord, of ge zit al te luisteren hoe het zal worden *verdedigd*.

En werkelijk voegt Dr. K. er ook iets tot verantwoording bij. Doch niets anders dan dit ééne: »De uitkomst toone wie scherper zag»!

Ei zoo! Dus de volgzaam menigte moet eerst maar uw spoor ten einde loopen, en zóólang aan uw plannen en stelsels gewaagd worden, totdat het geheele gebouw naar *uw* bestek er *staat*.

Dr. Kuyper zal zeggen *hoe* er verder gebouwd moet worden, en wie nu wat voorzichtig is en vooraf weten wil of het gebouw, naar zijn aanwijzingen hersteld, ook *bewoonbaar* zal blijken te wezen voor hemzelf en voor die hij lief heeft in Christus, en wie daarom een kijkje wil nemen in zijne loods met *materialen*, dien wijst hij terstond op het bordje »verboden toegang" en herinnert hem aan zijn bouwmeesterlijk gezag.

Maar als men dan eens vermolmd hout en looze kalk gebruikt, en de bewoners van het gerestaureerde gebouw voor langeren tijd ongelukkig worden? . . .

O, dat is geen bezwaar! Verlaat u, bezorgde man of vrouw, slechts op Dr. K. Eerst later, na verloop van vele jaren, als het gebouw »klaar" is, dan moogt ge uw oordeel meê uitspreken.

Welk een onredelijke eisch, welk een eigendunkelijke heerschappij! En toch, plaatsen wij hier wel iets op Dr. K.'s rekening dat we hem niet *mogen* toeschrijven? Laten zijn woorden wel één andere gevolgtrekking toe? Ons althans komt het voor, dat zijn vurigste aanhangers ze niet anders zullen *kunnen* uitleggen.

Evenwel moet zich niemand al te zeer verwonderen over deze despotische houding. Dr. K. beweegt zich op een kerkelijk gebied, dat in geestelijken zin geheel regeeringloos is. Op zulk een terrein kan het wel niet anders of er moeten nu en dan mannen opstaan, die met geestelijke *dwingelanden* veel gemeen hebben en de groote massa met stalen greep onder de macht hunner persoonlijkheid doen buigen. De irenischen mogen ons dezen wenk ten goede houden. Een zuivere kerkorde schijnen zij minder noodig te achten, of in elk geval geen *hoofdzaak*, maar juist daarom zullen zij zich ten slotte moeten onderwerpen aan *persoonlijkheden*; indien al niet aan hen die het edelst zijn, dan toch aan hen, die het machtigst, die het meest talentvol zich betoonen. Het is in zulk een

toestand niet langer de *gemeente van Jezus Christus*, die uit Gods Woord besluit hoe er moet gehandeld worden, doch het is de best gewapende broeder, die het eenvoudig *decreteert*.

»De uitkomst toone wie scherper zag"! We zouden nog veel kunnen bijbrengen om te doen zien hoe weinig dit zeggen beteekent. Doch Dr. K. heeft alle inspanning daarvoor overbodig gemaakt. Want ook *hem* werd eenmaal *precies hetzelfde* toegevoegd, ofschoon op beteren grond en in eenigszins anderen vorm.

In den jare 1879 n. l. lagen Dr. Kuiper en Dr. J. J. van Toorenenbergen met elkaar in-geschil over de vroegere en tegenwoordige eischen voor revisie van onze Formulieren van Eenigheid, en nadat Dr. v. T. zich in breedvoerige kritiek verweerd *had*, schreef hij aan zijn bestrijder (in de voorrede van een vlugschrift over deze belijdenisquaestie), dat hij van verderen tegenstand wilde afzien, en dat het naar zijne meening verstandiger was om de verdere kritiek op Dr. K.'s arbeid maar »over te laten aan den Heiligen Geest."

Maar wel verre van zich hierbij neer te leggen, schreef Dr. Kuiper toen terstond van uit Vichy (waar hij zich tot herstel van gezondheid bevond) naar Nederland: »Meld, bid ik u, in het eerstvolgend *Heraut*-nummer, dat ik Dr. van Toorenenbergen repliceeren zal."

Drie maanden later verscheen de »Revisie der Revisie-legende met een publyck épistel aan Dr. v. T."

In dezen brief nu noemde Dr. K. dat overlaten aan de kritiek des Heiligen Geestes een »phrase," waarin of verregaande laatdunkendheid schuilde, of onverantwoordelijke lijdelijkheid, of eindelijk eene Gamaliëls-philosophie, die dagelijks door de uitkomst gelogenstraft wordt en vijandig staat tegenover den wil van God.

Zulk eene lijdelijkheid, zulk een gevoel alsof het onge-

oorloofd en aan de goede zaak schadelijk ware om verder te antwoorden, noemde Dr. K. destijds »wetenschappelijk Veluwachtig” en tevens een groote *zonde*, die uit dool geraakte vroomheid van zin voortspruit en miskenning verraadt van het werk des H. Geestes *in en door organen*.

En voor zooverre er in Dr. van Toorenenbergen's expediënt iets van de Gamaliëls-philosophie lag opgesloten, wees Dr. K. alle beroep op de toekomst met fierheid af, en schreef er var (blz. 19—21):

»Die Gamaliëls-philosophie toch heeft vooreerst heel wat van een »afwachtende neutraliteit,” die, verre van u den man van karakter, van moed en enthousiasme te doen kennen, veeleer den indifferenten twijfelaar verraadt, die, gewoon om »op zien komen te spelen,” nooit partij durft te kiezen, eer er een beslissing is aan het succès.

Maar ten andere, er is ook eenvoudig niets aan van wat Gamaliël zei.

Het is *niet* waar, dat God de Heere altijd aanstonds verbreekt, wat niet uit Hem is, en daarentegen de pogingen van zijn geloovigen altijd van stonden aan bekroont met gelukken.

Niet uit God was de afgoderij, en toch heeft het den Heere behaagd en behaagt het Hem nog steeds, ze na een bloei van duizenden bij duizenden jaren in gansche werelddelen nog te laten voortbestaan!

Niet uit God zijn de secten en ketterijen, en toch, is er ooit een eeuw geweest, dat niet de dienst der ketterij vrijelijk onliep in de gemeente, en daarentegen de ware geloovigen werden gedrukt?

Niet uit God is de opiumverwoesting, en toch zie, bloeit ze niet in China en den Archipel?

Niet uit God is de drankweelde, en toch, oordeel zelf, of ze soms der verdwijning nabij is?

Niet uit God is het leven, waarvan het bordeel het mid-

delpunt vormt, en nu, raadpleeg onze droeve statistieken!

Hoe komt men toch aan die Gamaliëlsgedachte, zoo diep onwaar en derwijs door het leven weêrsproken?

Of, is dan niet juist omgekeerd, *geen* succès hebben eer vermoeden van deugdelijkheid? Het kruis merk van heiligen oorspong? Gedrukt, vertrapt, vertreden worden, een aanduiding van wegen Gods, waarop ge wandelende zijt?

Eens ja zal de Heilige Geest zelf duidelijk critiek oefenen, en allen geest die niet uit God is, eeuwiglijk door den mond des Zoons verdoemen, maar dat zal eerst *in het einde der dagen* zijn!

Nu daarentegen, nu we dat einde der dagen wel tegengaan, maar er toch nog *niet* aan toe zijn, nu toont de historie U van de aldus bedoelde critiek des Heiligen Geestes eer vlak het tegendeel. Of wat zegt Ge van Rome, waar onze vaders wel terdege *zelf* tegen streden, maar dat men thans ook maar aan »de critiek des Heiligen Geestes" overlaat?

Verdwijnt het soms en komt het om?

Of ook zuivert het de bestanddeelen uit, wier insluiping de Hervorming in het leven riep?

Of ook in ons eigen midden, zie waarde Broeder, naar uw overtuiging zijn de Modernen en de Gereformeerden in uw eigen kerk den doolweg op, en loopt het pad, waarop het licht des Heiligen Geestes neêrvalt, midden tusschen die beiden door, langs den Irenischen mijlsteen.

Maar mag ik U vragen, vindt ge dan nu werkelijk, dat die Modernen zoo bij den dag minderen, die Gereformeerden zoo tot onkenbaar wordens toe wegslinken, en dat de Heilige Geest in de harten der geloovigen zoo blijkbaar getuigende is, voor de juistheid van het Irenische woord? In ernst, ik vat er niets van. Want indien gij dan nu de bestrijding van het bedoelen der Gereformeerden aan de critiek des Heiligen Geestes wilt overlaten, om zelf inmid-dels een afwachtende houding aan te nemen, mag ik dan

vragen, naar welke tijdsbepaling dit dan gaat? Of er dan oorzaak is, om te gelooven, dat de Heilige Geest, die datzelfde Gereformeerde bedoelen ook in de drie vorige eeuwen waarnam, het *toen* niet afbrak en het *nu* wel zal doen doodloopen? Om aan te nemen, dat de Heilige Geest, die ditzelfde bedoelen in de nu verloopen jaren van deze eeuw, juist omgekeerd, aan kracht liet winnen, nu plotseling zich tegen datzelfde bedoelen zal stellen, om het van dezen oogenblik af geestelijk te ontledigen en te verijdelen?

Maar waartoe deze interpellatie verder voortgezet?

Vergis ik me toch niet, dan won ik óók U reeds als bondgenoot voor de overtuiging, dat het ophebben van veel leeken, en nog wel van een enkelen prediker, met dat ondoordachte *Gamaliëls*-parool, onder christenen, die het kruissymbool kennen, immers gestrenge afkeuring verdient, en nooit met lof mag gesteund?

Er ligt, ja, God zij lof, ook ik weet het, op den bodem, ik zeg niet van die *Gamaliëls*-overlegging, maar van dat *Gamaliëls*-woord, óók een schitterend ideale gedachte, die, kort begrip van alle hooger en heiliger gelooven, als star der hope, op het levenspad van elk kruisdrager zijn tintelende stralen werpt, maar dáármeê had uw uitlating in een wetenschappelijk twistgeding natuurlijk niets gemeen."

Dat nu al deze klemmende redenen Dr. K.'s beweren, als zoude de *uitkomst* kunnen toonen wie scherper zag, finaal omverwerpen, moet elk redelijk lezer inzien. En waarlijk, *deze* ontrouw aan vroeger uitgesproken levensbeginselen, *deze* verloochening van eens opgedane ervaring wekken, ondanks al de hoogachting, die we overigens voor den Schrijver koesteren, een weerzin op, waarvan we ons niet zoo gemakkelijk kunnen ontdoen.

Dan, in elk geval zal het, naar we vertrouwen, thans op overtuigende wijze gebleken zijn, dat de groote zeggenskracht, Dr. K. eigen, hem ditmaal in den steek heeft ge-

laten, dat hij de rondborstige beantwoording van onze tegenbedenkingen met weinig of niets beduidende, maar niettemin schelluidende phrasen heeft zoeken te *ontduiken*, dat hij geweigerd heeft om daar te strijden, waar naar veler inzicht het recht en de riddereer hem opeischen, en dat dit alles nergens anders uit voortkomt dan daaruit, dat zijn **positie** uiterst zwak is.

Van harte hopen wij, dat Dr. K. dit alles nog eens zal gaan inzien. Hij zal ons dan ongetwijfeld rechtvaardiger behandelen. En als we hem dan eens weer in het schriftelijk debat ontmoeten, zoo zal de strijd op meer zielverheffende wijze kunnen gestreden worden.

Hiermede nemen wij voorloopig heilwenschend afscheid van Dr. Kuyper.

Uitgaven van J. H. BOS, te Kampen.
STOF TOT WENNEN. SCHEEPVAART EN
HEMEL,

Leerrede over Richteren 2: 1—5.

Eerste preek na zijn halfjarige schorsing.

PRIS 25 CENT.

H E M E L,

DOOR

H. M. H A R M S E N.

Naar het Hoogdutch

DOOR

J. W. A. Notten,
VIERDE DEEL.
PRIS 50 CT.

De vingers aan den
wand.

Tijdpreek over Dan. 5: 8 en 17.

Pris 25 cent.

BEIDE DOOR DS. JAKOB EIGEMAN.

Wie beide preeken tegelijk neemt,
betaalt slechts f 0,40.

DE SPOORWEG NAAR DEN HEMEL

VOOR DE

Vrienden van Bunjan.

Derde druk. **Pris 20 cent**

Wie beide werkes tegelijk neemt,
betaalt slechts f 0,60.

Na toezending van het bedrag per postzegels wordt alles
direct franco toegezonden door den Uitgever.

PRIJSVERMINDERING!

De Uitgever J. H. BOS te Kampen stelt verkrijgbaar het beroemde boek:

Korenaren, tusschen de schooven opgelezen,

DOOR

C. H. SPURGEON.

2DE DRUK. MET EEN VOORWOORD VAN DS. W. H. GISPEN.

Prijs slechts 65 ct., 10 ex. f 6.—

Aanbeveling acht ik overbodig, daar namen als SPURGEON en GISPEN pleiten voor iets goeds, iets degelijks. Voor 65 ct. is dit boek zeer goedkoop, daar het circa 150 bladz. post 8° bevat. Na toezending van het bedrag per postwissel of in postzegels, ontvangt men het bestelde direct franco thuis.

264
Bosch

